

Wat gebeurt er in de tussentijd?

Hoe wordt er betekenis gegeven aan tussenruimte.

Met als case: Transvaal in Den Haag

“Not only is the city an object which is perceived by millions of people of widely diverse class and character, but it is the product of many builders who are constantly modifying the structure for reasons of their own” (Lynch, 1994)

Masterscriptie Sociologie

Grootstedelijke Vraagstukken en Beleid

Erasmus Universiteit Rotterdam

Meike de Jong

Studentnummer: 192515

Begeleider: Dhr. W. Schinkel

Tweede beoordelaar: Dhr. T. Veld

September 2009

VOORWOORD

Het is zover!!

Na vele uren in de universiteitsbibliotheek hebben *wij* voor de twee keer een scriptie geproduceerd, dit keer voor de sociologische Master grootstedelijke vraagstukken en beleid. Ik zeg nadrukkelijk *wij* omdat dit eindproduct niet zo snel gerealiseerd had kunnen worden als ik dit zonder mijn vaste samenwerkingspartner had moeten doen. Een logischere plek dan deze kan ik daarom niet bedenken om mijn grootste dank uit te spreken aan Ercan: natuurlijk bedankt voor je inhoudelijke inzichten en kritische noten, maar vooral bedankt voor je standaard aanwezigheid waardoor we naast het harde werken ook genoeg leuke momenten hebben mee gemaakt tijdens dit proces.

De keuze om na de studie bedrijfskunde een tweede master te doen was snel gemaakt. Dat dit naast een fulltime baan de nodige inspanning vroeg werd gecompenseerd door mijn grote interesse in dit vakgebied en de ervaring dat het een bijdrage leverde aan mijn persoonlijke ontwikkeling. Deze master heeft een enorme verrijking opgeleverd voor mijn blik op de samenleving waarin we leven.

Voor u ligt een onderzoek naar de belevenis en het gebruik van tussenruimte in de wijk Transvaal in Den Haag. De belevenis en het gebruik van ‘gebruikers’ aan de ene kant en het zicht hierop en de verwachtingen hierover van ‘planners’ aan de andere kant. Dit vanuit de achterliggende vraag wat de tussenruimte voor mogelijkheden biedt voor de gebruikers en of datgene wat in de tussentijd gebeurt meegenomen kan worden in de stadsontwikkeling. Het was hierbij niet de bedoeling om diepgravend onderzoek te doen naar het functioneren van de huidige planning van de stadsontwikkeling in Den Haag.

De keuze voor dit onderzoek is vanuit twee kanten ontstaan. Enerzijds vanuit mijn nieuwsgierigheid over de sociale constructie van ruimte, ontstaan in een college van dhr. Willem Schinkel, en anderzijds mijn verbazing over de grootsschalige en vooral ook langdurige herstructurering in de wijk Transvaal in Den Haag. Dit laatste is vooral getriggerd door mijn werkzaamheden binnen het Lectoraat Grootstedelijke Ontwikkeling van De Haagse Hogeschool. Door mijn plek in de kenniskring van het lectoraat had ik de luxe om ook tijdens mijn uren voor dit lectoraat te kunnen werken aan dit onderzoek. Daarvoor natuurlijk mijn dank aan dhr. Vincent Smit, lector Grootstedelijke Ontwikkeling.

Rest mij om op deze plek dhr. Willem Schinkel te bedanken voor zijn begeleiding en verruimende inzichten tijdens dit traject, en natuurlijk mijn familie en vrienden voor hun emotionele ondersteuning en vooral voor hun begrip voor mijn sociale waarloosheid de afgelopen maanden.

SAMENVATTING

Stedelijke herstructurering is een veelbesproken thema op de agenda van de nationale en lokale overheden en van professionals. Naast de plannen en de beoogde ontwikkelingen in herstructureringswijken is er het dagelijkse leven waarin de fysieke ruimte door verschillende mensen gebruikt en beleefd wordt. Tijdens herstructureringsactiviteiten hebben wijken te maken met fysieke ruimtes die gekenmerkt worden door leegstand, sloop, leegte of nieuwbouw. De term ‘*tussenruimte*’ verwijst naar dergelijke fysieke ruimtes. Dit kan naast de woningvoorraad ook gaan om de openbare ruimte. De tussentijd kan jaren in beslag nemen terwijl het leven gewoon door gaat. Gezien deze ontwikkelingen is het interessant om meer zicht te krijgen op de sociale constructie, het gebruik en de belevenis, van deze transformerende fysieke ruimte, de tussenruimte. In dit onderzoek staat de volgende probleemstelling centraal: *Hoe wordt er door gebruikers en planners betekenis gegeven aan tussenruimte in Transvaal – omgeving Kempstraat – in de tussentijd? En in hoeverre komt dit met elkaar overeen?*

Zoals hieruit blijkt is het onderzoek uitgevoerd in de wijk Transvaal in Den Haag, waarbinnen een specifieke onderzoekslocatie, de omgeving Kempstraat, is geselecteerd.

Om zicht te krijgen op de wijze waarop ruimte betekenis krijgt is in hoofdstuk 2 ingegaan op de sociale constructie van ruimte. Hieruit blijkt dat een fysieke ruimte betekenis krijgt doordat mensen er een functionele of emotionele band mee hebben en er daardoor betekenis aan geven. Een ruimte kan dus op verschillende manieren beleefd worden en betekenis krijgen. Duidelijk wordt dat hierbij rekening gehouden moet worden met het verschil tussen het geplande en het alledaagse leven. Omdat dit onderzoek zich specifiek richt op tussenruimtes is tevens in gegaan op de ontwikkelingen die er spelen en gespeeld hebben binnen de stedelijke herstructurering. Hieruit blijkt onder andere dat er vandaag de dag steeds meer volgens een integrale aanpak gewerkt wordt om zodanig verschillende schalen en sectoren met elkaar te kunnen verbinden. Op deze manier is het streven om door de sociale, economische en fysieke opgaven bepaalde groepen vast te houden en aan te trekken. Het blijkt belangrijk om je af te vragen voor wie er vernieuwd wordt. Als laatste wordt er in dit hoofdstuk ingegaan op tussenruimte, waaruit blijkt dat de periode van transformatie vanuit drie perspectieven gezien kan worden: een persoonlijk, stedelijk en procesmatig perspectief. In onderhavig onderzoek wordt op basis van de theoretische concepten een onderscheid gemaakt tussen ‘gebruikers’ van de tussenruimte, veelal bewoners, en ‘planners’, de gemeente Den Haag en de corporatie Staedion. Hierbij wordt het volgende verondersteld dat *de planning van stedelijke herstructurering niet voorziet in de invulling van tussenruimte, terwijl bewoners de ruimte in de tussentijd wel gebruiken of het willen.*

De verwachting is dat er hierbij sprake is van een krachtenveld, van spanningen tussen planners en gebruikers.

Om hier zicht op te krijgen zijn er kwalitatieve interviews afgenomen met gebruikers, bewoners van binnen en net buiten de onderzoekslocatie, en met planners, medewerkers van

de gemeente en de corporatie. Tevens is er gesproken met initiatiefnemers die ervoor pleiten om invulling te geven aan tussenruimte, om het zodanig te benutten dat er een dynamisch proces in de wijk ontstaat.

De analyse van de gesprekken heeft geleid tot de volgende conclusies:

Ten eerste blijken planners en gebruikers (uit de onderzoekslocatie) vanuit verschillende perspectieven naar tussenruimte te kijken, met name omdat ze (ondanks het feit dat ze zicht hebben op de diverse perspectieven) er elk vanuit hun eigen belangen invulling aangeven. Mogelijk betekent dit dat ze de gevolgen van tussenruimtes voor het gebruik en de belevenis van de leefomgeving van gebruikers onderschatten. De strategieën en tactieken in het alledaagse leven van planners en gebruikers blijkt niet volledig overeen te komen. Verder blijkt dat de wisselwerking tussen planners en gebruikers in Transvaal beperkt is. Het betrekken van gebruikers bij het geplande gebeurt, als het gebeurt, alleen vroeg in het ontwikkeltraject. De inspraak van bewoners lijkt voor planners een formaliteit omdat ze al veel hebben om rekening mee te houden, terwijl gebruikers (uit de onderzoekslocatie) aangeven wel betrokken te willen worden. Planners vertalen de weinige klachten van gebruikers als ‘ze hebben geen klachten, dus we hoeven er niets mee’. Er lijkt een soort vicieuze cirkel te ontstaan, wat mede bepalend is voor het krachtenveld van de tussenruimte. Binnen dit krachtenveld lijken macht, geld, het proces en professionele kennis en kunde bepalend voor het ontstaan en de invulling van tussenruimte.

Als laatste komt naar voren dat obstakels de mogelijkheden voor de vaak onvoorziene tussenruimte in de weg staan. De tussentijd wordt gezien als een waardevolle periode die erkend moet worden, en niet dicht getimmerd moet worden met regelgeving, omdat het zijn spontane waarde dan verliest. In de huidige manier van werken blijken mogelijkheden te zitten om de tussenruimte beter te benutten door strakker en reëler te plannen en door adequater te handelen wanneer er sprake is van onvoorziene tussentijd. De invulling zou wel beter dan momenteel aan kunnen sluiten bij het alledaagse gebruik.

Op grond van de bevindingen wordt de gestelde hypothese deels bevestigd. De planning van de stedelijke herstructurering voorziet namelijk *wel* in de invulling van actiegebieden, als duidelijk onderdeel van het proces. Het alledaagse leven in de actiegebieden blijkt echter niet volledig aan te sluiten bij het verwachte gebruik en belevenis door planners. Onvoorziene tussenruimte blijkt *niet* in de invulling voorzien te worden door de planning.

Op grond van de bevindingen in de analyse wordt ten eerste aanbevolen om bewoners actiever te betrekken bij de ontwikkeling en de uitvoering van herstructureringsplannen en dus bij de invulling van de tussenruimte. Door een betere wisselwerking tussen planners en gebruikers zou het geplande beter op het alledaagse aan kunnen sluiten. Ten tweede wordt aanbevolen om tussenruimte consequenter en adequater op te nemen in de planning, waarbij benadrukt wordt te waken voor verlies van de waarde van het spontane op het moment dat tussenruimte te strak meegenomen wordt in de planning. De laatste aanbeveling gaat in op de mogelijkheden die een brede invulling van tussenruimte biedt en de voordelen die hierdoor ontstaan voor diverse partijen.

INHOUDSOPGAVE

VOORWOORD	1
SAMENVATTING	2
INHOUDSOPGAVE.....	4
1. INLEIDING.....	6
1.1 Herstructurering	6
1.2 Sociale constructie.....	6
1.3 Tussenruimte en tussentijd	7
1.4 Probleemstelling.....	7
1.5 Doel van het onderzoek.....	9
1.6 Opbouw	9
2. THEORETISCH KADER	10
2.1 Sociale constructie van ruimte	10
2.2 Stedelijke herstructurering	12
2.2.1 Herstructurering in Nederland sinds de jaren 50.....	12
2.2.2 Wie vernieuwt wat voor wie?.....	14
2.2.3 Tussenruimte en tussentijd	17
3. ONDERZOEKSOPZET.....	22
3.1 Definities	22
3.2 Operationalisering	23
3.3 Opzet en methoden.....	26
3.3.1 De gesprekken	26
3.4 De gesprekspartners	27
4. EEN CASESTUDIE: DE WIJK TRANSVAAL.....	29
4.1 De wijk Transvaal	29
4.2 Plannen voor Transvaal.....	30
4.2.1 De herstructureringsplannen.....	30
4.2.2 De uitvoering	34
4.3 Transvaal, omgeving Kempstraat.....	34
4.3.1 De tussenruimtes	37
5. GEBRUIK EN BELEVENIS VAN TUSSENRUIMTE.....	40
5.1 De gebruikers	40
5.1.1 De woon- en leefomgeving	40
5.1.2 Gebruik en belevenis door gebruikers binnen de onderzoekslocatie	41
5.1.3 Geobserveerd gebruik	49
5.1.4 Gebruikers die enkele straten van de tussenruimte af wonen	50
5.1.5 Gebruik door ‘anderen’	54
5.1.6 Hoe gebruiken en beleven gebruikers de tijdelijke ruimtes?	56
5.2 De planners.....	57
5.2.1 Het ontstaan en voorkomen van tussenruimte.....	58
5.2.2 Zicht op de gevolgen van herstructurering voor gebruikers.....	60
5.2.3 Activiteiten in de tussenruimte.....	63
5.2.4 Hoe zien en verwachten planners dat de tijdelijke ruimtes gebruikt en beleefd worden?	66
5.3 Antwoord op de onderzoeksvraag.....	67
6. GEBRUIKERS EN PLANNERS	69
6.1 Verschillende perspectieven?	69

6.1.1 De gebruikers	70
6.1.2 De planners.....	70
6.1.3 Verschillende perspectieven.....	75
6.2 Is er sprake van spanning tussenplanner en gebruikers?	76
6.2.1 Wisselwerking en constructie.....	76
6.2.2 Planning en tussenruimte	83
6.2.3 Spanning?	88
7. CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN	90
7.1 Conclusies	90
7.2 Aanbevelingen.....	91
8. REFLECTIE	95
8.1 Keuzes, beperkingen en tekortkomingen	95
8.2 Betrouwbaarheid en geldigheid.....	95
8.3 Suggesties voor vervolgonderzoek.....	96
LITERATUUR.....	97
BIJLAGE.....	101
Nieuwbouwprojecten Onderzoekslocatie.....	101

1. INLEIDING

1.1 Herstructurering

Stedelijke herstructurering is een veelbesproken thema op de politieke agenda van de nationale en lokale overheden. Al lange tijd wordt er over stedelijke vernieuwing gesproken. Had men het in de jaren 50 en 60 over de ‘wederopbouw’ en ‘krotopruiming’, inmiddels zijn we via de nota’s ‘Stedelijke Vernieuwing’ (de invulling van de fysieke pijler van het GSB) in 1997 en ‘Mensen, wensen, wonen’ in 2000 en via de ‘56 wijken van Sybilla Dekker’, toenmalig minister van Volkshuisvesting, komen te spreken over de ‘40-Vogelaarwijken’. Als gevolg van onder andere deze plannen wordt er, om te komen tot een betere woonomgeving, sinds lange tijd gesloopt, gerenoveerd, samengevoegd en nieuwgebouwd. De fysieke vernieuwing had hierbij lange tijd de overhand; de nadruk lag vooral op het aanpakken van de fysieke woningvoorraad, om zo doende de situatie in de wijken te verbeteren. Het beeld dat dit niet voldoende is wordt inmiddels breed onderschreven; fysieke vernieuwingen gaan tegenwoordig vaak samen met sociale vernieuwingen. Dit komt tot uiting in bijvoorbeeld de wijkactieplannen van de 40-Vogelaarwijken waar sociale vernieuwing een belangrijke plek in neemt. Het is echter de vraag of fysieke ingrepen daadwerkelijk leiden tot een betere woon- en leefsituatie voor de bewoners. Een geluid dat in het huidige debat doorklinkt is dat fysieke ingrepen natuurlijk belangrijk zijn, maar dat men op basis daarvan geen sociale wonderen moet verwachten.

1.2 Sociale constructie

Naast de plannen en de beoogde ontwikkelingen in herstructureringswijken gebeurt er van alles in het dagelijkse leven. In het alledaagse leven in de wijk wordt er namelijk daadwerkelijk gebruik gemaakt van de straten, van de wegen, de pleinen, de parkjes en de aanwezige voorzieningen; in het alledaagse leven wordt de fysieke ruimte door verschillende mensen gebruikt en beleefd. Het onderhavige onderzoek gaat uit van de veronderstelling dat een fysieke plaats betekenis krijgt doordat mensen er betekenis aan geven. Plaats en ruimte zijn belangrijke fenomenen in de sociologie omdat sociale processen zich afspelen op bepaalde plaatsen, in bepaalde ruimtes. Waarom ruimtes en plaatsen (ge)worden (zijn) zoals ze zijn en wat de betekenis daarvan is voor sociale praktijken is een veelbesproken onderwerp in sociologische literatuur door onder andere Lefebvre (1974), De Certeau (1984) en Soja (1996). Dergelijk onderzoek laat zien dat fysieke ruimtes tot sociale ruimtes gemaakt worden doordat verschillende partijen betekenis geven aan plaatsen. De betekenis die mensen aan fysieke plaatsen geven is daarbij afhankelijk van hun belangen en ervaringen.

Dergelijke processen kunnen zich ook voltrekken bij het ontwerpen van fysieke plaatsen en bij de uitvoering van de gemaakte plannen hieromtrent. Dit speelt in de praktijk van herstructureringswijken. Verschillende partijen zijn daar bezig (geweest) met het plannen en ontwerpen van toekomstige ruimtes voor de bewoners en andere gebruikers. Verschillende ideeën over potentiële fysieke plaatsen (Gans, 1968) en de verschillende belangen die hierbij spelen kunnen leiden tot spanningen en machtsspellen. Mijn veronderstelling hierbij is dat er sprake is van botsende belangen van verschillende partijen, wat resulteert in spanningen. Niet

alleen tijdens de voorbereidende fase, maar ook tijdens de uitvoering van de verschillende transformatiefases.

1.3 Tussenruimte en tussentijd

Herstructureringsgebieden doorlopen als gevolg van (vaak langdurige) plannen verschillende transformatiefases en hebben dus te maken met vele veranderingen. Tijdens de herstructureringsactiviteiten hebben wijken te maken met fysieke ruimtes die, mogelijk op verschillende momenten, te maken hebben met leegstand, sloop, leegte of nieuwbouw. De term ‘tussenruimte’ verwijst naar dergelijke fysieke ruimtes. Het kan hierbij naast de woningvoorraad ook gaan om de openbare ruimte. Het transformatieproces kan meerdere jaren in beslag nemen. In dit onderzoek wordt de periode van ‘oud’ naar ‘nieuw’ de ‘tussentijd’ genoemd. De tussentijd kent een eigen dynamiek; naast plaatsen die blijven zoals ze zijn, zijn er andere plaatsen die worden getransformeerd en weer andere plaatsen die in afwachting zijn tot de volgende transformatiefase. Tussenruimtes zijn tijdelijk en hebben in de periode dat ze bestaan vaak geen officiële functie. In de tussentijd gaat het leven in de omgeving van dergelijke plaatsen, het alledaagse leven in de wijk, echter gewoon door. Vanuit deze optiek is het een gemiste kans om tussenruimte slechts te zien als een plaats in overgang. Dergelijke ruimtes, (soms jaren) in afwachting op de volgende transformatieslag, zouden bijvoorbeeld een tijdelijke invulling kunnen krijgen.

De gemeente heeft, gebaseerd op stedelijke belangen, een beeld bij de ruimte, maar ook corporaties, vanuit meer professionele kennis en belangen. Het gaat dan vooral om de toekomstige invulling van de fysieke plaatsen. Daarnaast zijn er de bewoners en andere structurele en incidentele gebruikers die, vooral vanuit persoonlijke belangen, daadwerkelijke gebruik maken van de ruimtes.

1.4 Probleemstelling

In veel onderzoek wordt er gekeken naar het effect van stedelijke herstructurering, en dan met name van de veranderde woningvoorraad, op een bepaald aspect, zoals sociale cohesie of leefbaarheid. Hierbij moet rekening gehouden worden met het feit dat de uiteindelijke resultaten nog moeilijk vast te stellen zijn omdat de wijken waarin onderzoek verricht wordt vaak nog midden in de herstructureringsactiviteiten zitten. Begin 2006 telde Nederland ruim 6,9 miljoen woningen. In datzelfde jaar zijn er ruim 79.500 woningen nieuwgebouwd en ruim 21.500 woningen aan de voorraad onttrokken (Manshanden e.a., 2008). De landelijke prognose is dat er in de periode 2005 tot 2010 in totaal 405.000 tot 445.000 woningen worden gebouwd (VROM.nl). Het merendeel hiervan, ongeveer 80%, wordt in stedelijke gebieden gebouwd. In Transvaal in Den Haag is in 2000 de opgave gesteld om van 6900 woningen (denhaag.nl) er 3.040 te slopen en 1.660 nieuwe te bouwen. Voor deze opgave wordt 13 jaar, verdeeld in 4 fasen, uitgetrokken.

Dit maakt het juist op dit moment interessant om te kijken wat er in de vele herstructureringsgebieden speelt. Om zodanig een beeld te krijgen bij wat er gebeurt tijdens en voorafgaand aan het bouwen van het nieuwe (leegstand, sloop, leegte, nieuwbouw). Het gaat dan zowel om de gebouwde omgeving als de openbare ruimte die meegenomen wordt in de herstructurering.

De tussentijd kan jaren in beslag nemen. Hoe de sociale constructie, het gebruik en de belevenis, van deze transformerende fysieke ruimte, de tussenruimte, plaats vindt is een belangrijke vraag die gesteld zou moeten worden om daar ook rekening mee te kunnen houden bij de (officiële) invulling van een fysieke ruimte door de planners.

Mijn veronderstelling is dat er als gevolg van het werken met een ontworpen en gepland einddoel weinig ruimte is voor de bewoners en andere gebruikers om gebruik te maken van de tussenruimtes die ontstaan in herstructureringswijken. Er is geen ruimte in de ontwerpen en de planning om de tussenruimtes mee te laten ademen met de dynamiek van de samenleving. Herstructureringsgebieden, de tussenruimtes, zijn echter niet los te koppelen van het wonen en leven in de wijk en zouden als zodanig ook meegenomen kunnen worden in de planning van wijk- en stadsontwikkeling.

Aan de hand van onderstaande probleemstelling zal in onderhavig onderzoek onderzocht worden in hoeverre deze veronderstelling juist of onjuist is.

Probleemstelling

Hoe wordt er door gebruikers en planners betekenis gegeven aan tussenruimte in Transvaal – omgeving Kempstraat – in de tussentijd? En in hoeverre komt dit met elkaar overeen?

Case: Transvaal, omgeving Kempstraat.

Als vanzelfsprekend zijn er in Transvaal nog andere gebieden dan de geselecteerde onderzoekslocatie. De woonruimte houdt niet op door deze grenzen te trekken. Gezien de focus van dit onderzoek op herstructureringsgebieden, is de omgeving van de Kempstraat geselecteerd als onderzoekslocatie. De tussenruimtes waar specifieke aandacht naar uit gaat zijn:

- Fase 1: nieuwbouwlocatie, wordt bijna opgeleverd
- Fase 2: nieuwbouwlocatie, afgesloten met hekken
- Fase 3a: nieuwbouwlocatie, bouwklaar maken, afgesloten met hekken
- Fase 3b: slooplocatie, afgesloten met hekken
- Viljoenplein, open terrein in afwachting op realisering ‘wijktuin van Transvaal’.

Figuur 1: de onderzoekslocatie

Onderzoeksvragen

- 1: Hoe wordt de tijdelijke ruimte in Transvaal -omgeving Kempstraat- beleefd en gebruikt?
- 2: Is er sprake van een spanning tussen planners en gebruikers met betrekking tot hun perspectief op de herstructurering, in het specifiek op de tussenruimtes?
3. Kan datgene dat in de tussentijd gebeurt meegenomen worden in de ontwikkeling van de wijk en de stad?

In hoofdstuk 2 zijn deze onderzoeksvragen verder uitgewerkt.

1.5 Doel van het onderzoek

Het doel van het onderzoek is om aan de hand van een casestudie in Transvaal te Den Haag, inzicht te geven in de sociale constructie van tussenruimte in de tussentijd door grofweg twee typen betrokkenen. Aan de ene kant de gebruikers: bewoners en andere structurele en/of incidentele gebruikers, en aan de andere kant exploitanten van ruimte: de gemeente en corporaties. Het zal hierbij gaan om het daadwerkelijke gebruik van tussenruimte en de beleving daarvan door gebruikers en het zicht hierop en de verwachtingen hierover door planners. De bevindingen kunnen de wetenschappelijke inzichten met betrekking tot de sociale constructie van ruimte, specifiek op het gebied van tussenruimte, mogelijk verrijken. Tevens kan het inzicht geven in hoe datgene dat in de tussentijd gebeurt meegenomen kan worden in de wijk- en stadsontwikkeling. Het doel van het onderzoek is echter niet om diepgravend onderzoek te doen naar de planning van wijk- en stadsontwikkeling en het functioneren daarvan. Het onderzoek zal, afhankelijk van de duidelijkheid en betrouwbaarheid van de resultaten, bij kunnen dragen aan het actuele debat over herstructureringswijken en daarmee het streven van de overheid naar verbetering van het huidige herstructureringsbeleid kunnen bevorderen. Tevens kan het, in het specifiek voor gemeente Den Haag, aanknopingspunten bieden voor de aard en inrichting van stadsontwikkelingsplannen.

1.6 Opbouw

Hoofdstuk 2 zal ingaan op diverse theoretische perspectieven, op het idee van sociale constructie van ruimte. Tevens zal dit hoofdstuk een kort overzicht geven van de ontwikkelingen in Nederland op het gebied van stedelijke herstructurering. Als laatste zal ingegaan worden op het thema van tussenruimte en tussentijd. Op basis van deze theoretische inzichten zullen de onderzoeksvragen gespecificeerd worden. De opzet van het onderhavige onderzoek zal vervolgens in hoofdstuk 3 toegelicht worden. Naast de methodologische toelichting worden hier ook de keuze voor de onderzoekslocatie en de gesprekspartners beschreven. In hoofdstuk 4 wordt op basis van documentstudie en gesprekken inzicht gegeven in de wijk Transvaal als geheel met de focus op de fysieke herstructureringsplannen. In hoofdstuk 5 en 6 worden vervolgens de belangrijkste empirische bevindingen weergegeven met betrekking tot de geselecteerde onderzoekslocatie en de tussenruimtes die daarbinnen vallen. Tevens zullen de bevindingen in deze hoofdstukken geanalyseerd worden en zal er een terugkoppeling gemaakt worden naar de theorie. In hoofdstuk 7 zullen de belangrijkste conclusies samengevat worden en zal het onderzoek afgesloten worden met enkele aanbevelingen.

2. THEORETISCH KADER

In het alledaagse leven van wijken gebeurt er van alles. De geplande en ontworpen fysieke ruimtes krijgen in dit alledaagse leven verschillende betekenissen toegekend en worden op verschillende wijzen gebruikt. Vanuit deze veronderstelling zal dit hoofdstuk beginnen met het inzichtelijk maken van het idee van betekenis geven aan fysieke ruimte. Vervolgens zal in dit hoofdstuk ingegaan worden op stedelijke vernieuwing. Er zal een beeld gegeven worden van de ontwikkelingen in de Nederlandse stedelijke herstructureringsactiviteiten en van de betrokken partijen. Vervolgens zal meer specifiek ingegaan worden op de specifieke dynamiek van de tussentijd. Op basis van deze inzichten zal een drietal onderzoeksvragen geformuleerd worden.

2.1 Sociale constructie van ruimte

“There are as many spaces as there are distinct spatial experiences” (De Certeau, 1984)

‘Ruimte’ en ‘plaats’ zijn begrippen die hierbij nog al eens door elkaar heen gebruikt worden. *Plaats* kan men associëren met een fysieke ruimte, een fysieke plek. Een plek waar een object zich in kan bevinden, maar waar zich geen tweede object in kan bevinden (De Certeau, 1984). Een plaats kan volgens deze definitie gezien worden als een stabiel gegeven. Gieryn (2000) geeft in een verkenning naar ‘sociologie van de plaats’ drie kenmerken van een plaats. Net als De Certeau geeft Gieryn aan dat een plaats een unieke plek in het universum is. Deze unieke plek heeft flexibele grenzen. Verder is een plaats volgens Gieryn een fysiek fenomeen, een iets dat door zijn materiële vorm maakt dat sociale processen plaats kunnen vinden. Het derde kenmerk is dat een plaats niet bestaat zonder dat er mening aan gegeven wordt, zonder dat het geïnterpreteerd wordt en zonder dat er verhalen (De Certeau, 1984) over verteld worden.

Een plaats, een fysieke plek, wordt een *sociale ruimte* op het moment dat er betekenis aan wordt gegeven door sociale processen. In De Certeau’s woorden: *space is a practiced place* (1984; 117). Ruimte is een plaats die gebruikt wordt. In het woord ‘sociale ruimte’ is het idee van sociale actie eigenlijk al opgenomen (Lefebvre, 1974). De betekenis of de waarde die een bepaalde plaats krijgt wordt gevormd door verschillende mensen met andere, verschillende, culturen die veranderen door de tijd (Gieryn, 2000). Een natuurlijke plek wordt een sociale ruimte op het moment dat mensen het gaan gebruiken en wanneer ze er betekenis aan geven (Gans, 2002). Daarbij is van belang dat mensen een bepaalde plaats identificeren op het moment dat ze er een binding mee hebben doordat het bijvoorbeeld een functie voor ze heeft, of omdat ze er dagelijks langskomen. (Lewis, 1996) Op wijkniveau speelt dit een belangrijke rol omdat mensen op deze manier een functionele en ook een emotionele binding krijgen met een bepaalde plaats; ze gaan er naar school; ze werken er; ze winkelen er; ze spelen er, ze hebben er hun dagelijkse face-to-face contacten en geven daardoor ook een bepaalde betekenis aan de plaatsen in de wijk. Het gaat dus om een combinatie van gebruikers, gebruik en de effecten hiervan (Gans, 2002).

Waar het in de praktijk op neer komt is dat de plaats toegeëigend wordt door verschillende actoren en gemaakt wordt tot een ruimte. Het creëren van een ruimte, of een gebruikte plaats gebeurt volgens Gieryn (2000) via 3 mogelijke lijnen:

1. door macht en geld; vooral het nastreven van winst een belangrijke rol.
2. door professionele praktijken (architecten, ontwerpers, promotors), die elk vanuit hun eigen discipline/ perspectief naar de situatie kijken.
3. door de perceptie van bewoners en de betekenisgeving van de normale mens.

Er kan sprake zijn van spanningen tussen verschillende groepen omdat bijvoorbeeld diegene die een plaats creëren winst of internationale erkenning na streven terwijl de dagelijkse gebruikers, de omwonenden, ondernemers en passanten andere behoeften hebben. Bij het ontwerpen/ontwikkelen van een ‘nieuwe’ plaats is het dus van belang dat er niet alleen rekening wordt gehouden met wat operationeel haalbaar is (budget en mogelijkheden) maar ook dat onderhandeld wordt door de verschillende belanghebbenden (Stieber, 1998). Low en Lawrence – Zuniga (2003) spreken in dit kader over contested spaces: geografische locaties waar conflicten in de vorm van tegenstrijdigheden, confrontaties en weerstand tussen partijen die verschillende controle over bronnen en verschillende machtsposities hebben. De stedelijke omgeving biedt relatief veel mogelijkheden voor strijd om ruimte als gevolg van de complexe structuur en diverse, ook sociale, partijen die de controle over ruimte en middelen willen. Dit zie je volgens hen ook terug bij de strijd om controle over stedelijke herstructureringsplannen.

Het alledaagse en het geplande leven

Uit de drie lijnen die Gieryn (2000) noemt komt het besef naar voren dat ruimte niet volledig ‘maakbaar’ is. De eerste twee lijnen wijzen er op dat verschillende partijen een poging doen om aan de hand van strategieën de stad, de wijk, de straat, het plein zodanig te ontwerpen en maken dat zij zelf en daarnaast zoveel mogelijk anderen tevreden zijn. De derde, laatste lijn, laat echter zien dat ruimte gecreëerd wordt door de perceptie, de betekenisgeving, en de tactieken van de normale mens. Het toekomstige beeld van de stad dat professionals en politici hebben komt zelden overeen met het dagelijkse ruimtelijke gebruik van de bewoners (Low & Lawrence- Zuniga, 2003). Bij de betekenisgeving en het gebruik van de normale mens gaat het om het alledaagse. Het alledaagse kan niet worden gemaakt, het ontstaat als gevolg van een sociaal proces (Habakan, 1967). De vormgeving van het dagelijkse leven in wijken wijkt af van het geplande, het staat bloot aan toevalligheden (Frijhoff, 2009)

“Het alledaagse kan niet voor een samenleving worden gemaakt, het kan slechts uit die samenleving ontstaan” (Habakan, 1967)

De Certeau (1984) maakt in dit kader het onderscheid tussen strategieën en tactieken. Aan de ene kant zijn er de lange termijn *strategieën* van machtige instituties zoals de overheid, de gemeente, corporaties en het bedrijfsleven. Deze instituties proberen het liefst alles zodanig te regelen dat de ontwikkeling van de stad, een wijk en het leven daarin volgens hun schema

verloopt (Frijhoff, 2009). De Certeau (1984) stelt echter dat er tegenover die strategische visies individuen of groepen zijn die moeten leven in de aangeboden structuren, in de potentiële omgeving (Gans, 1968). Hij doelt hiermee op de *tactieken* die individuen en groepen gebruiken om de aangeboden structuren vorm te geven en toe te eigenen; de tactieken van alledag.

Er is dus een verschil tussen de geplande stad en de alledaagse stad. De vraag is of er sprake is van een tegenstelling, spreken ze elkaar tegen, of dat ze elkaar overlappen. Meer concreet, of het geplande ruimte biedt voor het alledaagse, of ze elkaar kunnen vinden (Reijndorp, 2009). Het is daarom dus van belang dat de eerste 2 lijnen die Gieryn onderscheidt, macht en geld en de professionals, bij het ontwerpen van ruimte zich bewust zijn van de alledaagse mens en hen ook een rol laten spelen in het ontwikkelproces. Volgens Habrakan (1967) is het van belang om te werken met open plannen in plaats van met rigide, statische ontwerpen. Het gaat er om dat de plannen mee kunnen bewegen met onvoorziene wisselvalligheden van de toekomstige gebruiksverlangens en zodoende de toekomstige wensen kunnen bedienen. Dit kan alleen door de gebruiker in het ontwerpproces mee te nemen. Volgens Habrakan (1967) kan dit door niet zozeer vorm en ruimte voor op te stellen, maar door te werken met een programma van productie. Het gaat er dan om een vorm en ruimte te bepalen die in harmonie is met de samenleving. Met andere woorden, het gaat om een wisselwerking tussen technische kennis en kunde en sociale betrokkenheid. Frijhoff (2009) stelt in dit verband dat het ‘noodzaak is de blikrichting om te draaien: de stad niet bezien als een object waar professionals wetenschap, kennis of beleid op afvuren om haar leefbaar te maken, maar als een ruimte waar onafhankelijk van de professionals geleefd wordt. De kenmerken van die leefstijl kunnen professionals iets leren over de wijze waarop wij zelf het beste met de stad kunnen omgaan om er ook beroepsmatig met vrucht te kunnen interveniëren’.

2.2 Stedelijke herstructurering

Zoals uit bovenstaande blijkt, bestaat het idee dat men door ruimte te herontwerpen, te herstructureren, veranderingen in de samenleving te weeg kan brengen (Gans, 2002). Het proces van ontwerpen en ontwikkelen staat centraal tijdens stedelijk herstructurering. Om meer zicht te krijgen op wat er in de aanloopfase en tijdens de uitvoering van herstructurering speelt zal op deze plaats een verkenning van ontwikkelingen rondom herstructurering gedaan worden. Meer specifiek zal gekeken worden naar wie wat uitvoert voor wie en welke kwesties daarbij spelen. Dit om een beeld te krijgen bij de context waarin herstructureringsactiviteiten plaatsvinden.

2.2.1 Herstructurering in Nederland sinds de jaren 50.

Beleid met betrekking tot herstructurering, de vernieuwing van steden en wijken, heeft door de jaren heen meerdere malen een andere invulling gekregen (Helleman, 2003). Inzicht in deze ontwikkelingen is van belang om de geschiedenis en de huidige situatie in Transvaal in Den Haag te kunnen begrijpen. In de jaren 50 en 60 werd er gesproken over de wederopbouw, sanering en krotopruiming om de binnensteden uit te laten groeien tot economisch centrum. In

de jaren 70 ontstaat het concept stadsvernieuwing, waarbij de focus verschuift richting een prioriteit voor wonen en kleinschaligheid. De focus komt te liggen bij de bewoners. In de jaren 80 ontstaat het besef dat sociale problemen in de grote steden toenemen. Er ontstonden scherpere tegenstellingen als gevolg van economische opleving aan de ene kant en aanhoudend sociaal verval aan de andere kant. Dit brengt het probleemcumulatie beleid, met als doel sociale achterstanden te reduceren. In de tweede helft van de jaren 80 wordt dit beleid doorontwikkeld tot de zogenoemde 'sociale vernieuwing' met het streven werkloosheid tegen te gaan door scholing, de sociale cohesie in wijken te versterken en verloedering en vervuiling te reduceren door meer betrokkenheid van de bewoners. In 1992 komt het Ministerie van VROM (1992) met de nota 'Beleid voor de stadsvernieuwing in de toekomst', Belstato, dat aangeeft dat de stadsvernieuwing tot 2005 afgebouwd zal worden. Uit kritiek op de financiële consequenties hiervan voor de gemeenten tekenden 15 grote steden en het kabinet daarom in 1995 een convenant dat de basis vormt voor het Grotestedenbeleid met de drie pijlers: de fysieke, de economische en de sociale (Wassenburg & Bosch, 2008; Helleman, 2003). Een belangrijke impuls richting de huidige gedachtegang over stedelijke herstructurering kwam in 1997 met de Nota 'Stedelijke Vernieuwing' (Ministerie van VROM, 1997), een herijking van Belstato. Met deze nota werd de fysieke pijler van het inmiddels ingevoerde Grotestedenbeleid, ingevuld. In de nota werd aandacht gevraagd voor de eenzijdige woningvoorraad en bevolkingssamenstelling in bepaalde stedelijke gebieden. De focus lag op differentiatie in de woningvoorraad, met name in naoorlogse concentratie wijken, door fysieke herstructurering. Ook is in deze nota de directe woonomgeving in de wijk opgenomen. In 2000 komt met de nota 'Mensen, wensen, wonen', waarin de burger centraal staat (Ministerie van VROM, 2000), een omslag in het denken over wonen: van kwantiteit naar kwaliteit. Het gaat om woonbeleid en niet meer over volkshuisvestingsbeleid. Thema's zijn het vergroten van zeggenschap over de woningen en woonomgeving, het creëren van kansen voor mensen in kwetsbare posities, wonen en zorg op maat, verbetering van de woonkwaliteit en groene woonwensen.

In dit zelfde jaar (november 2000) wordt de Wet Stedelijke Vernieuwing, ten aanzien van de fysieke leefomgeving, ingevoerd. Deze wet heeft een meer integrale aanpak geïntroduceerd en is de basis voor het huidige stedelijke herstructureringsbeleid. In 2003 geeft Minister Kamp (2003) aan dat er vertragingen zijn in de stedelijke vernieuwing, met name als gevolg van het tijdrovende en complexe proces rondom de organisatie van de integrale aanpak. In het kader van dit onderzoek is het besef dat vertragingen in stedelijke vernieuwing er toe kunnen leiden dat tussenruimtes langer zonder functie en buiten officieel gebruik blijven van belang. In de volgende paragraaf wordt hier verder op in gegaan. Volgens Kamp moet er een actieprogramma herstructurering komen gericht op circa 50 wijken. Dit mondt uit in de focus op 56 wijken vanuit het idee dat op dat schaalniveau problemen het meest zichtbaar en het beste aan te pakken zijn (Kei-centrum, 2009). Op dit niveau zouden effectieve coalities gesloten kunnen worden.

De wijkgedachte blijft, in 2007 maakt minister Vogelaar een nieuwe lijst met meer focus (Vogelaar, 2007). Het kabinet selecteert 40 (Vogelaar)wijken, waaronder Transvaal in Den

Haag, waar extra investeringen gedaan zullen worden. Kernthema's zijn: wonen, werken, leren, integreren en veiligheid. Zodoende wil het kabinet het tij keren in wijken waar sprake is van leefbaarheidproblemen. Het Actieplan Krachtwijken (2007) is mede gebaseerd op het rapport 'Stad en Stijging' (VROM-raad, 2006) dat er voor pleit dat beleidsmakers en bestuurders bij het denken over stedelijke vernieuwing meer uit moeten gaan van het stijgingsprincipe; de wens van mensen om vooruit te komen, te klimmen op de sociale ladder. Het voordeel van dit principe is volgens de raad dat op deze manier het fysieke perspectief, dat vooral gericht is op upgrading, en het sociale perspectief, dat vooral gericht is op sociale cohesie en leefbaarheid, anders dan in het huidige stedelijke vernieuwingsbeleid, meer in balans komen. Stedelijke vernieuwing zou zo ook kunnen bijdragen aan het vasthouden van de 'gewenste middengroepen'. In Transvaal is in het kader van de wijkenaanpak van Vogelaar een actieplan opgesteld waarin gesteld wordt dat sociale stijgers in de wijk vast gehouden zullen worden door voldoende differentiatie in het woningaanbod en dat de wijk aantrekkelijk genoeg moet worden om zo nieuwe bewoners van buitenaf aan te trekken (Gemeente Den Haag, 2007)

Over de jaren heen is een inhoudelijke verschuiving te zien in het beleid voor stedelijke vernieuwing, wat terug te zien is in de verschuiving van een focus op de fysieke aanpak naar een focus op een sociale aanpak. Vandaag de dag wordt het idee dat fysieke, sociale en ook economische maatregelen (Helleman, 2003) op elkaar afgestemd en zoveel mogelijk geïntegreerd moeten worden, breed onderschreven.

2.2.2 Wie vernieuwt wat voor wie?

Het beleid voor stedelijke vernieuwing toont door de jaren als gevolg van inhoudelijke verschuivingen ook procesmatige verschuivingen. Belangrijk is wat het precieze onderwerp van het beleid moet zijn. Dit bepaalt mede welke maatregelen er toegepast moeten worden om een kwaliteitsslag in wijken te maken (Helleman, 2003). Antwoorden op cruciale vragen als *wie ontwikkelt en bouwt*, met *welke redenen* gebeurt dit en vooral ook *voor wie wordt er vernieuwd*, hangen samen met het onderwerp van het beleid (Gans, 1968). Inzicht hierin draagt bij aan het begrip voor het beleid en de daarmee samenhangende maatregelen in Transvaal.

Volgens de Wet Stedelijke Vernieuwing (St-ab, 2000) behelst stedelijke vernieuwing het volgende: *op stedelijk gebied gerichte inspanningen die strekken tot verbetering van de leefbaarheid en veiligheid, bevordering van een duurzame ontwikkeling en verbetering van de woon- en milieukwaliteit, versterking van het economisch draagvlak, versterking van culturele kwaliteiten, bevordering van de sociale samenhang, verbetering van de bereikbaarheid, verhoging van de kwaliteit van de openbare ruimte of anderszins tot structurele kwaliteitsverhoging van dat stedelijk gebied.*

Zoals uit de vorige paragraaf blijkt is het stedelijke vernieuwingsbeleid vandaag de dag met name gericht op de verbetering van enerzijds de ruimtelijke kwaliteit, door fysieke upgrading, en anderzijds de sociale kwaliteit van het samenleven in de wijk door een verbetering van de

leefbaarheid en sociale samenhang VROM-raad (2006). Het sociale en fysieke perspectief moeten volgens de raad gecombineerd worden in een stijngsperspectief. Duidelijk moge zijn dat hiervoor een integrale aanpak nodig is waarbij partijen uit verschillende sectoren betrokken zijn. Laatste jaren wordt, om dit te bereiken, gewerkt met ‘vitale coalities’ en zijn steeds vaker sociale partners betrokken bij de stedelijke vernieuwingsopgave (Huffstadt e.a., 2007). Hierdoor kan de vraag ontstaan welke belangen nagestreefd zullen worden, ‘*who’s goals and which goals are to be achieved?*’ (Gans, 1968). Uit het verleden blijkt dat complexiteit van de organisatie van een integrale aanpak in de stedelijke vernieuwing kunnen leiden tot vertragingen in de woningbouwproductie als gevolg van (Helleman, 2003):

1. veelheid, complexiteit, ondoorzichtigheid en discontinuïteit van beleid en regelgeving
2. lokale procedures en procesgang (trage procedures, onderhandelingen, draagvlak creëren)
3. personele capaciteit bij gemeenten (kwantitatief en kwalitatief)
4. capaciteitsgebrek bij bouwbedrijven en project ontwikkelaars

Daar komt bij dat de verschillende sectoren (sociaal, fysiek en economisch) een verschillende werkwijze hanteren (Helleman, 2003). De fysieke sector wordt hoofdzakelijk vertegenwoordigd door woningcorporaties en de gemeente. De sociale sector wordt door een breed scala aan organisaties vertegenwoordigd van onder andere onderwijs, zorginstellingen, welzijnsorganisatie, politie en ook sport- en religieuze instellingen. Dit maakt het lastiger om tot overeenstemming en besluiten te komen. In Transvaal hebben de gemeente en de corporatie met het grootste aandeel in de wijk, Staedion, een groot aandeel gehad in de totstandkoming van het wijkactieplan. Zij hebben hierbij waarschijnlijk een balans moeten vinden tussen de belangen van diverse partijen. Aannemelijk is dat dit proces mede heeft bepaald hoe de huidige (machts)verhoudingen zijn bij de herstructureringsactiviteiten in Transvaal.

Wat ook speelt is dat fysieke plannen vaak een korte beleidscyclus kennen terwijl sociale plannen vaak een langere doorlooptijd hebben. Al met al, lastig om tot een integrale aanpak te komen. Daarbij komt dat verschuivingen in de verantwoordelijkheden zorgen voor het zoeken naar nieuwe rollen. Sociale partijen proberen de bewoners zoveel mogelijk te bereiken en de corporaties zijn op zoek naar een meer maatschappelijke invulling van hun werkzaamheden. Een ander punt waar rekening mee gehouden moet worden is dat belangen van partijen niet in een vacuüm zitten. Belangen zijn afhankelijk van de context. Hierbij valt onder andere te denken aan ontwikkelingen op de woningmarkt, verschuivende verantwoordelijkheden en verschuiving in prioriteiten als gevolg van veranderingen op niveau van lokale of nationale overheid (Helleman, 2003).

Belangrijk in dit krachtveld is de vraag *voor wie er vernieuwd wordt*, dit is door de jaren heen verschoven. De Nota Stedelijke Vernieuwing (1997) was vooral gericht op fysieke veranderingen. Vervolgens kwam in 2000 de Nota Mensen, wensen, wonen (Ministerie van VROM, 2000) waarin meer werd gesproken over het accommoderen van de wensen van de

welvaart door het upgraden van de fysieke voorraad. In deze nota werd gesproken over het *aantrekken* van bewoners met een bovenmodaal inkomen van buiten de wijk. Dit werd vooral nagestreefd door de woningvoorraad te differentiëren, door ‘gemengd te bouwen’. Dit, kort gezegd, vanuit het idee dat diversiteit in de woningvoorraad zou leiden tot een sociaal ‘gemengde’ bevolkingssamenstelling, wat vervolgens weer zou moeten leiden tot toename van leefbaarheid, veiligheid (Wittenbrood en Van Dijk, 2007) en ‘bridging social capital’ als middel voor sociale stijging (Putnam, 2000). Critici geven echter aan dat om tot ‘bridging’ te komen er een bepaalde mate van ‘bonding’ nodig is (Bolt & Torrance, 2005). Dit beeld wordt ook geschetst door Pinkster (2008), die stelt dat kansarmen sneller contact leggen met buurtbewoners in een meer homogene achterstandsbuurt dan in een gemengde wijk.

Vervolgens kwam het WRR rapport ‘Vertrouwen in de buurt’ (WRR, 2005) waarin gepleit wordt om ook naar het sociale in de buurt te kijken; een vooral horizontaal perspectief.

Vervolgens komt in 2006 de nota Stad en Stijging (VROM-raad, 2006) waarin vanuit een meer verticale gedachte, het stijgingsprincipe, gepleit wordt om via sociaal beleid mensen de mogelijkheid te geven om te kunnen klimmen op de sociale ladder. Dit beleid is er niet alleen op gericht om gewenste groepen aan te trekken, het wordt gecombineerd met het *vasthouden* van gewenste groepen en deze groepen stijngingsmogelijkheden te geven. Het doel van de herstructurering in Transvaal met betrekking tot bewonerspopulatie kan van invloed zijn op de rol van bewoners bij het ontwikkelen van de plannen.

Vanuit het doel om bepaalde groepen vast te houden lijkt het logisch dat bewonersgroepen ook een belangrijke partij zijn in het vernieuwingsproces en ook als zodanig betrokken worden. Dit blijkt niet altijd zonder spanningen te gaan. Visschers en de Bruijn (2008) geven aan dat het belevingskader van beleidsmakers verschilt van dat van bewoners. Beide partijen spreken over andere thema’s. Dit heeft volgens de onderzoekers vooral te maken met het feit dat vanuit verschillende schaalniveaus beredeneerd wordt. Bewoners vinden hun straat en directe omgeving belangrijk, zij beleven hun wijk op een veel lager schaalniveau dan beleidsmakers en professionals die op het niveau van de gehele wijk kijken en de plek die de wijk in de stad en zelfs de regio heeft. Bewoners, de consumenten, zijn conservatief en houden zich bezig met het hier en nu, terwijl stedenbouwkundigen en ontwerpers, de producenten, in zetten op de toekomst, op uitdagende concepten op basis van maatschappelijke trends (Sprinkhuizen, 2001; Helleman, 2003). Er zijn grofweg 3 motieven om bewoners te betrekken (Sprinkhuizen, 2001; Helleman, 2003):

1. creëren van draagvlak. Hierdoor kan voorkomen worden dat bewoners plannen proberen te vertragen of te blokkeren.
2. vergroten van betrokkenheid bij het herstructureringsproces vanuit democratische overwegingen.
3. bewoners kunnen een kwaliteitsimpuls geven aangezien zij gebiedskundige zijn.

Om de belangen van verschillende partijen tijdens herstructurering te begrijpen is het nodig om te beseffen dat er niet alleen tussen bewoners en beleidsmakers sprake is van een verschil in ‘schaalniveau’. Huffstadt, Kiers en Boonstra (2007) geven aan dat er een onderscheid

gemaakt kan worden in een vijftal relevante schalen: de regio, de stad, de wijk, gebiedsontwikkeling en projecten. Binnen deze schalen zijn verschillende actoren actief. Het bewust zijn van het bestaan van deze schalen en het feit dat de oplossing voor een probleem in de ene schaal wellicht gezocht moet worden in een andere schaal kan bijdragen aan het succes van stedelijke vernieuwing. Het feit dat problemen op wijkniveau tastbaar en grijpbaar zijn betekent dus bijvoorbeeld niet dat de oplossingen ook op wijkniveau liggen (Helleman, 2003). De doelstellingen van de verschillende schalen moeten, aldus Huffstadt e.a. (2007), met elkaar verbonden worden. Dit kan wanneer er inzicht is in de processen die op verschillende schaalniveaus lopen.

De verschillen partijen met hun verschillende belangen en de context waarin dit alles afspeelt maken de werkelijkheid van stedelijke vernieuwing complex. Verwacht mag worden dat deze werkelijkheid ook in Transvaal in Den Haag complex is. Om zicht te krijgen op het gebruik van tussenruimte in Transvaal is het goed om eerst een beeld te krijgen bij die werkelijkheid van stedelijke vernieuwing in Transvaal in Den Haag. De eerste onderzoeksvraag kan dan als volgt geformuleerd en in subvragen gespecificeerd worden.

Ten behoeve van de Case: Wat gebeurt er op wijkniveau in Transvaal?

1. Hoe kan Transvaal als wijk omschreven worden?
2. Welke herstructureringsplannen liggen er voor Transvaal?
3. Welke partijen spelen welke rol in Transvaal?
4. Hoe verloopt de uitvoering van de liggende plannen?

2.2.3 Tussenruimte en tussentijd

Zoals uit het voorgaande blijkt wordt er vandaag de dag, vooral in de grote steden, op grote schaal gewerkt aan stedelijke vernieuwing. Fysieke herstructurering vormt hier een belangrijk onderdeel van. Tijdens de herstructureringsactiviteiten is er sprake van plaatsen die binnen een aantal jaar getransformeerd worden. Hierdoor ontstaan tijdelijke ruimtes. Het kan hierbij om de woningvoorraad gaan maar ook om de openbare ruimte. Tussenruimtes zijn tijdelijk en hebben in de periode dat ze bestaan vaak geen officiële functie. Herstructureringsgebieden worden ten onrechte vaak slechts gezien als de overgangperiode van oud naar nieuw. De herstructureringsgebieden vormen echter een onlosmakelijk onderdeel van de stedelijke woon- en leefsituatie en zouden daarom op een bredere manier benaderd moeten worden dan als overgangperiode. In dit kader kan gesproken worden over *tussenruimte*: tijdelijke tussenruimtes die ontstaan in stedelijke gebieden in transformatie. Deze ruimtes ontstaan dus in de *tussentijd*: de periode van oud naar nieuw. Met betrekking tot de woningbouw zijn de te onderscheiden fases zijn: leegloop, leegstand, sloop, leegte, nieuwbouw. Er gaan vaak meerdere jaren overheen om van leegloop tot nieuwbouw te komen.

‘De tussentijd kent een eigen dynamiek’, stelt Overmeyer (Kei, 2007) tijdens een bijeenkomst in Transvaal. Deze dynamiek zou zijn inziens een enorme aantrekkingskracht uit (kunnen)

oefenen op de moderne stadsbewoners. Doordat verschillende gebruikers samen kunnen komen ontstaan er nieuwe vormen van stedelijk leven.

Olaf van der Wal geeft aan dat de periode van transformatie gezien kan worden vanuit drie perspectieven (Kei, 2007):

1. *Persoonlijk perspectief*: voor wie en met wie doen we het?

Vanuit dit perspectief is de periode het meest kwetsbaar. Er verandert veel en er is onzekerheid. Het is een periode waarin veel overhoop gehaald wordt; een periode van ploegen.

2. *Stedelijk perspectief*: welke stad willen we?

Het is vanuit dit perspectief een periode waarin het land bewerkt wordt. De periode waarin de stedelijke vernieuwing een belofte inhoudt, maar in aanvang vooral overlast betekent. Het is een periode van zaaien.

3. *Procesmatig perspectief*: Hoe krijgen we het voor elkaar?

Het is vanuit dit perspectief de periode van implementatie en uitvoering. Alle getroffen voorbereidingen komen nu samen; het is de periode van oogsten.

Waar men zich in de periode van transformatie bevindt: ploegen, zaaien of oogsten is dus afhankelijk van het perspectief waaruit je beredeneert. Dit zal van invloed kunnen zijn op de manier waarop men betekenis geeft aan een bepaalde plaats. In deze driedeling van Van der Wal zijn de drie lijnen die Gieryn (2000) noemt, via welke een ruimte gecreëerd wordt, te herkennen. Het persoonlijke perspectief waarbij vooral de perceptie en betekenisgeving van de normale mensen een rol spelen en het stedelijke en procesmatige perspectief waarbij macht en geld en professionals een rol spelen. In onderhavig onderzoek zal de situatie in Transvaal bekeken worden vanuit een hierop gebaseerde tweedeling: de gebruikers (normale mens, vanuit persoonlijk perspectief) en de planners (macht & geld, professionals, vanuit stedelijk en procesmatig perspectief). Hierin speelt het idee van Huffstadt e.a. (2007) over verschillende schaalniveaus ook een rol. Met name het feit dat bewoners de wijk vanuit een ander schaalniveau beleven dan beleidsmakers en professionals.

Onderzoeksvraag 1. Hoe wordt de tijdelijke ruimte in Transvaal – omgeving Kempstraat – beleefd en gebruikt?

Subvragen:

Vraag 1.1 Hoe gebruiken en beleven gebruikers de tijdelijke ruimtes?

Vraag 1.2 Hoe zien en verwachten planners dat de tijdelijke ruimtes gebruik en beleefd worden?

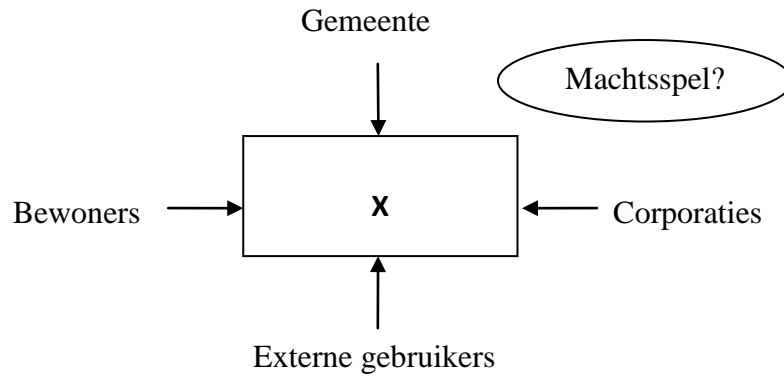
De termen ‘beleving’ en ‘gebruik’ zijn in deze vraag uit elkaar getrokken. Dit is bewust gedaan omdat het zelfde gebruik bij verschillende mensen een andere beleving kan hebben. Ook kan verschillend gebruik, wel op dezelfde manier beleefd worden. Daarnaast kan er ook nog sprake zijn van non-gebruikers, die al dan niet een beleving hebben bij hun non-gebruik.

Want ook wanneer je iets niet gebruikt kun je er wel een belevenis bij hebben. De non-gebruikers zullen lastig te bereiken zijn en zullen in dit onderzoek niet meegenomen worden.

Zoals blijkt uit de eerste paragraaf van dit hoofdstuk wordt fysieke plaats tot sociale ruimte gemaakt, het blijkt dat dit vaak samen gaat met verschillende belangen en met macht. In de tussentijd is er tijdelijke fysieke ruimte die van invloed is op de sociale ruimte. Interessant is de gedachte dat wij plaatsen ontwerpen en ontwikkelen/bouwen die vervolgens weer van invloed zijn op ons. Lofland (1998) geeft een drietal redenen waarom we aan kunnen nemen dat de gebouwde omgeving verbonden is aan hetgeen mensen doen in de omgeving. Ten eerste heeft het invloed op hoe interactie plaats vindt. Daarnaast heeft het invloed op wie met wie in contact komt en ten derde heeft het invloed op de inhoud van de interactie. Gans (1968) gaf aan dat er een verschil is tussen potentiële en effectieve omgeving. Hij doelt hiermee op het feit dat een ontworpen ruimte niet per definitie een effectieve omgeving is. Het heeft wel potentie om zich te ontwikkelen tot een effectieve ruimte als gevolg van het gebruik van de mensen. De uiteindelijke vorm van een ruimte is een resultaat van de wisselwerking tussen planners aan de ene kant en gebruikers aan de andere kant (Reijndorp e.a., 2008). Als we door redeneren op de drie redenen van Lofland, zou dat betekenen dat veranderingen in de gebouwde omgeving, herstructurering, ook veranderingen teweeg brengen op deze 3 punten. Interessant in het kader van dit onderzoek is om specifiek te kijken naar plaatsen die zich in de aanloopfase van een transformatie bevinden. Dit kunnen ruimtes zijn die van hun officiële functie ontdaan zijn ter voorbereiding op het realiseren van een nieuw ontwerp, zoals onder andere leegstaande woningen, in afwachting om gesloopt te worden, of lege vlaktes waar de bebouwing al gesloopt is

Om als stad invulling te geven aan een bepaalde fysieke ruimte is het van belang om te weten hoe de sociale constructie van ruimte tot stand komt. Welke actoren dragen bij aan de invulling van de sociale constructie van de fysieke ruimte. Bij fysieke herstructurering, als onderdeel van stedelijke vernieuwing, gaat het om een transformatie van ruimte. Dit kan leiden tot een verandering in de belevenis van een bepaalde fysieke ruimte tijdens verschillende fases, door verschillende belangen van verschillende partijen. Economische belangen kunnen hierbij een rol spelen, maar ook sentimenten.

Vanuit de veronderstelling van Gieryn (2000) dat er spanning ontstaat tussen drie niveaus en vanuit het inzicht dat de werkelijkheid van stedelijke vernieuwing behoorlijk complex is, kan verwacht worden dat spanningen tussen gebruikers aan de ene kant en planners van de gemeente en corporaties aan de andere kant, extra op lopen tijdens herstructurering.

Figuur 2: krachtenveld van stedelijke vernieuwing

Naast de gemeente en corporaties zijn er natuurlijk nog andere partijen met macht en geld. Te denken valt aan grote maatschappelijke instellingen, maar ook bijvoorbeeld grote winkelketens die bij hun komst in de wijk naast de locatie voor het pand ook ruimte eisen voor parkeergelegenheid. In dit onderzoek is, gezien de schaal en omvang, de keuze gemaakt om de focus te leggen bij gemeente en corporatie.

In de tussentijd ontstaan er tussenruimtes die als het ware tussen de planning invallen, ze zijn ‘in afwachting’ op hun volgende fase. Ze hebben geen formele functie. Dit terwijl omwonende en betrokkenen er wellicht wel een betekenis, een functie aan (zouden willen) geven. Een leegstaand of gesloopt gebied dat formeel geen andere functie heeft dan ‘afwachten op de volgende fase’, kan bijvoorbeeld door de ene bewoner gezien worden als overlast in verband met rommel en door de ander als mooi vrij uitzicht. Kinderen kunnen het gebruiken als speelplaats en weer oudere jeugd om er gezellig samen te komen. Daarnaast kunnen verlaten ruimtes mogelijk ook leiden tot criminele activiteiten zoals drugsgebruik of illegale bewoning. Inzicht hierin is interessant omdat het een beeld geeft bij de motieven en belangen van waaruit verschillende partijen naar ruimte kunnen kijken. Dergelijke motieven en belangen kunnen van invloed zijn op de betekenis die mensen aan een ruimte geven.

Onderzoeksvraag 2: Is er sprake van een spanning tussen planners en gebruikers met betrekking tot hun perspectief op de herstructurering, in het specifiek op de tussenruimtes?

Subvragen:

- Vraag 2.1: Is er sprake van verschillende perspectieven tussen planners en gebruikers?
- Vraag 2.2: Vindt er een wisselwerking plaats tussen de planners en gebruikers?
- Vraag 2.3: Hoe construeren de partijen elkaar?
- Vraag 2.4: Voorziet de planning van stedelijke herstructurering in de invulling van tussenruimte?

Een verlaten gebied, waar woningen en lege straten wachten om gesloopt te worden, laat zoals eerder genoemd zien waar de planning het niet gehaald heeft. Het zijn plekken waar geprobeerd is om te sturen maar waar het resultaat nog niet bereikt is. Tijdelijke ruimte is dan

volgens Dijkman (Zonneveld, 2007) ‘een gat in de planning’, maar is niet leeg. Stedelijke vernieuwing zou volgens Olof van der Wal (Kei-centrum, 2007) niet moeten focussen op een plan of een uiteindelijk resultaat. Het zou gezien moeten worden als een reis waarvan je het eindpunt niet precies weet. Hoe die reis afgelegd zal worden is dan meer van belang dan waar we terecht zullen komen. Volgens Boomkens moeten ‘planners ophouden met hun drang om dit van bovenaf te controleren: de stad functioneert zo niet. Stedelijk wonen is onvoorspelbaar, dat draagt onder andere bij aan de aantrekkelijkheid van de stad. We moeten wennen aan de wanordelijke stad. Die chaos kan wel het begin betekenen van een nieuwe stedelijkheid en van het theater voor het stedelijk wonen’ (Kei, 2007).

Mijn **hypothese** is dus als volgt:

De planning van stedelijke herstructurering voorziet niet in de invulling van tussenruimte. De ruimte in de tussentijd is echter niet niets. Bewoners gebruiken het of willen het gebruiken en hebben er een bepaalde beleving bij, maar planners geven er geen invulling aan.

Het is daarom interessant om te zien of bevindingen uit het empirische onderzoek inzichten geven die mogelijkheden bieden voor de stadsontwikkeling. Meer concreet, of hetgeen dat in de tussenruimte in de tussentijd gebeurt bij kan dragen aan de stadsontwikkeling.

3. Kan datgene dat in de tussentijd gebeurt meegenomen worden in de ontwikkeling van de wijk en de stad?

3. ONDERZOEKSOPZET

Nadat belangrijke begrippen gedefinieerd en de onderzoeksvragen geoperationaliseerd zijn gaat dit hoofdstuk in op de opzet van het onderzoek. Vervolgens worden de verschillende methoden toegelicht die gebruikt zijn om een antwoord op de geformuleerde onderzoeksvragen te vinden. Als laatste wordt de keuze voor de verschillende gesprekspartners toegelicht.

Probleemstelling:

Hoe wordt er door gebruikers en planners betekenis gegeven aan tussenruimte in Transvaal – omgeving Kempstraat – in de tussentijd? En in hoeverre komt dit met elkaar overeen?

3.1 Definities

Om een antwoord te geven op de probleemstelling worden belangrijke termen hieruit gedefinieerd:

Gebruikers: het gaat hierbij om mensen die gebruik maken van de ruimte en daardoor betekenis geven aan de ruimtes die binnen de onderzoekslocatie vallen. Dit kan gaan om bewoners van de onderzoekslocatie en om andere structurele gebruikers zoals ondernemers of bewoners, onder wie kinderen en jongeren, uit omliggende buurten. Hiermee wordt de keuze gemaakt om non-gebruikers niet actief bij het onderzoek te betrekken.

Planners: het gaat hierbij om partijen die direct betrokken zijn (geweest) bij de ontwikkeling en uitvoering van de fysieke herstructureringsplannen in de onderzoekslocatie. Uit de verschillende partijen die hierbij betrokken zijn (geweest) en invloed op (gehad) hebben wordt in dit onderzoek de focus gelegd op de gemeente en de corporatie Staedion.

Tussenruimte: een ruimte wordt als tussenruimte gedefinieerd wanneer deze ruimte een onderdeel is van herstructureringsactiviteiten. Het gaat om een ruimte die in het herstructureringstraject een transformatie ondergaat of in afwachting is op een volgende transformatieslag. Het kan hierbij om de woningvoorraad gaan maar ook om de openbare ruimte. Tussenruimtes zijn tijdelijk en hebben in de periode dat ze bestaan vaak geen officiële functie.

Tussentijd: de periode van de herstructureringsactiviteiten kan met het begrip tussentijd aangeduid worden. De periode tussen oud (huidig) en nieuw. De tussentijd kan uit verschillende fasen bestaan. De tussentijd voor de bebouwde omgeving start in Transvaal op het moment dat een gebied aangewezen wordt als actiegebied – een gebied waar gesloopt gaat worden. Vanaf het moment dat de zittende bewoners verplicht moeten verhuizen lopen de straten en de woningen geleidelijk aan leeg. Van gedeeltelijke leegstaande straten gaat dit over in volledige leegstand. Gevolgd door een periode van het daadwerkelijk slopen resulterend in een leeg, braakliggend terrein totdat de nieuwbouw activiteiten starten. De

tussentijd eindigt met het moment dat de laatste bewoners hun nieuwe woning intrekken en/of met de afronding van de inrichting van de bijbehorende openbare ruimte. Want niet alleen de woningvoorraad maar ook de openbare ruimte kan verschillende transformaties doorgaan. Dit kan mede het gevolg zijn van de transformaties in de actiegebieden. In het onderzoek is het nodig om aan te geven in welke ‘fase’ van de tussentijd de tussenruimtes zich bevinden.

3.2 Operationalisering

Op basis van een theoretische verkenning zijn in hoofdstuk 2 de onderzoeksvragen verder uitgewerkt in subvragen. Om een antwoord te vinden op deze vragen zijn gesprekken gevoerd met ‘gebruikers’ en ‘planners’ van de wijk. Om dit uitvoerbaar te maken is er gewerkt met een case, namelijk de wijk Transvaal in Den Haag. Binnen deze wijk is een specifieke onderzoekslocatie gedefinieerd waar de gesprekken in meer detail over zijn gegaan. Per onderzoeksvraag zal in deze paragraaf aangegeven worden hoe theoretische bevindingen geoperationaliseerd zijn om te komen tot een antwoord.

De case Transvaal; Wat gebeurt er op wijkniveau in Transvaal?

1. Hoe kan Transvaal als wijk omschreven worden?
2. Welke herstructureringsplannen liggen er voor Transvaal?
3. Welke partijen spelen welke rol in Transvaal?
4. Hoe verloopt de uitvoering van de liggende plannen?

De vragen dienen om een beeld te krijgen bij de case Transvaal. Deze eerste vragen zijn daarom van zeer verkennende aard. De bedoeling was niet om een eenduidig antwoord op de vragen te vinden, maar om de context inzichtelijk te maken op basis van diverse perspectieven. De gesprekken waren daarom ook verkennend. De door middel van documentstudie gevonden ‘papierene werkelijkheid’ is tijdens gesprekken aan zowel de planners als aan de gebruikers voorgelegd om een beeld te krijgen bij de ‘dagelijkse werkelijkheid’.

Onderzoeksvraag 1. Hoe wordt de tijdelijke ruimte in Transvaal – omgeving Kempstraat – beleefd en gebruikt?

Subvragen:

Vraag 1.1 Hoe gebruiken en beleven gebruikers de tijdelijke ruimtes?

Vraag 1.2 Hoe zien en verwachten planners dat de tijdelijke ruimtes gebruikt en beleefd worden?

Om het gebruik en de beleving inzichtelijk te maken was het van belang te achterhalen of een plaats een functie voor de gesprekspartners heeft, bijvoorbeeld doordat ze er dagelijks langs komen (Gieryn, 2000). In de gesprekken met gebruikers was het daarom nodig om duidelijk te krijgen waar mensen wonen, wat ze als hun directe woon- en leefomgeving beschouwen, waar ze in de wijk (langs) komen en waar ze op welke manier dan ook gebruik van maken.

Wanneer de tussenruimtes in de door hen gedefinieerde woonomgeving vallen kan verwacht worden dat ze de ruimte betekenis geven (Visscher & De Bruyn, 2008).

Als mensen de herstructurering als een periode van onzekerheid en overlast zien kan dit gevolgen hebben voor de manier waarop ze de tussenruimte betekenis geven. De fysieke omgeving is van invloed op interacties en de inhoud hiervan (Lofland, 1998). Als de beleving en/of het gebruik, waaronder interactie, van mensen veranderd is de afgelopen jaren kan verondersteld worden dat de transformatie van ruimte hier mede een oorzaak van is.

Het beoogde gebruik en de beleving volgens planners is inzichtelijk gemaakt door hun visie op het verloop van de herstructurering te bespreken. In de gesprekken werd achterhaald of planners zicht hebben op de gevolgen van tussenruimtes op het gebruik en de beleving van gebruikers. Besproken is tevens waar volgens hen de oorzaak voor het ontstaan van tussenruimte ligt en hoe zij omgaan met de tussenruimte, meer specifiek de leefbaarheid in de tussenruimte. Wanneer blijkt dat planners vooral zicht hebben op de lange termijn ontwikkelingen en de stedelijke ontwikkelingen dan kan verondersteld worden dat er vanuit een stedelijk- en procesmatig perspectief (Kei, 2007) gekeken wordt. Dit kan betekenen dat ze de tussenruimte geen apart gebruik toeschrijven en de gevolgen voor het gebruik en de beleving van gebruikers onderschatten.

Onderzoeksvraag 2: Is er sprake van een spanning tussen planners en gebruikers met betrekking tot hun perspectief op de herstructurering, in het specifiek op de tussenruimtes?

Subvragen:

Vraag 2.1: Is er sprake van verschillende perspectieven tussen planners en gebruikers?

Vraag 2.2: Vindt er een wisselwerking plaats tussen de planners en gebruikers?

Vraag 2.3: Hoe construeren de partijen elkaar?

Vraag 2.4: Voorziet de planning van stedelijke herstructurering in de invulling van tussenruimte?

In de theorie wordt verondersteld dat er sprake kan zijn van een spanning, een machtsveld, tussen verschillende partijen die betrokken zijn bij de wijk. Uit diverse onderzoeken blijkt dat dit te maken heeft met het feit dat verschillende partijen vanuit verschillende perspectieven, verschillende belevingskaders naar de stad, de wijk en de specifieke ruimtes daarin kijken (Low & Lawrence-Zuniga, 2003; Gieryn, 2000). Om te onderzoeken of partijen werkelijk vanuit verschillende perspectieven naar de wijk kijken is gebruikers gevraagd hoe ze de wijk zien, hoe ze de wijk gebruiken, hoe ze de wijk hebben zien veranderen, hoe ze de wijk in de toekomst zien, en hoe hun ideaal beeld van de wijk is. Planners is gevraagd wat de plannen zijn, hoe deze tot stand gekomen zijn, welke uitgangspunten ten grondslag liggen aan de plannen, hoe de uitvoering hiervan verloopt, of de plannen aansluiten bij de wens van bewoners en wanneer de herstructurering als succesvol wordt ervaren.

Om te achterhalen of de planners zich bewust zijn van het alledaagse leven, van de alledaagse mens, is in de gesprekken gesproken over burgerparticipatie. Met planners is in dit kader

gesproken over de mate waarin en de manier waarop gebruikers al dan niet betrokken zijn bij de ontwikkeling en uitvoering van de plannen. Door met gebruikers te spreken over de mate waarin en de manier waarop zij al dan niet betrokken zijn geweest bij de ontwikkeling van de plannen kon een beeld gecreëerd worden bij de mate waarin zij zich betrokken en gewaardeerd voelen door de planners. Inzicht hierin kan mede bepalen wat partijen van elkaar vinden.

In dit kader is in de gesprekken ook gesproken over de ‘andere’ partijen. In zowel de gesprekken met planners als met de gebruikers zijn de eigen rol en verantwoordelijkheden besproken, maar ook de rol en verantwoordelijkheden van de ‘andere’ partijen. Op deze manier kon er een beeld ontstaan over de constructie van actoren door andere actoren. Op basis hiervan wordt duidelijk of er sprake is van ‘verschillende perspectieven in de wijk’ en of ‘gesprekspartners een bepaald beeld construeren over de andere partijen’. Wanneer er verschillende perspectieven zijn en er een negatief beeld bestaat over de ander zou er sprake kunnen zijn van een spanning. Belangrijk is om bij het trekken van een dergelijke conclusie rekening te houden met de context van het gesprek, de emoties en de lichaamstaal.

In de gesprekken is tijdens deze vragen specifiek in gegaan op de tussenruimtes die vallen binnen de onderzoekslocatie, dit om te achterhalen of er sprake is van spanningen tussen planners en gebruikers specifiek met betrekking tot het gebruik en de belevenis van tussenruimtes.

Om de tussenruimte mee te nemen in de planning moet tussenruimte als ‘officiële’ ruimte erkend worden door de planners. Als planners aangeven dat tussenruimte van invloed is op belevenis en gebruik dan draagt dit bij aan de erkenning. Andere factoren die bij kunnen dragen zijn de mate van verantwoordelijkheid voor de tussenruimtes, het besef van verschillende perspectieven met betrekking tot de tussenruimtes en de bewuste acties die planners ten behoeve van de leefbaarheid in de ruimtes uitvoeren. Deze punten waren zowel bij de planners als bij de gebruikers onderwerp van gesprek. Bij de planners ging het om de mate waarin zij tussenruimte erkennen en meenemen in de planning en bij gebruikers ging het om de mate waarin de erkenning van de planners zichtbaar is in de dagelijkse leefomgeving.

3. Kan datgene dat in de tussentijd gebeurt meegenomen worden in de ontwikkeling van de wijk en de stad?

In het kader van de aanbevelingen is het interessant om te zien in hoeverre de antwoorden op de eerste twee onderzoeksvragen inzicht geven in hoe datgene dat in de tussentijd gebeurt meegenomen zou kunnen worden in de ontwikkelingen van de wijk en de stad. Met andere woorden: welke impuls kan tijdelijk gebruik van ruimte geven aan de stadsontwikkeling en hoe kan dit meegenomen worden in het ontwerpen van de stad.

3.3 Opzet en methoden

Alvorens de empirische gegevens verzameld zijn is er door middel van *documentstudie*, aangevuld met informatie uit *interviews*, een verkenning gedaan naar de case, de wijk Transvaal in Den Haag. Op deze manier is een eerste beeld van de situatie in de wijk ontstaan. Op basis van dit inzicht, aangevuld met *observaties* in de wijk, is gekozen voor een specifiek deel van de wijk als onderzoekslocatie, om zodanig de empirische gegevens meer focus te geven. Gekozen is voor een deel van de wijk waarin de herstructureringsactiviteiten, in ieder geval in fysieke zin, zichtbaar zijn. De locatie beperkt zich niet tot één specifieke fysieke locatie zoals een plein, een lege vlakte of een blok leegstaande woningen. Dit is een bewuste keuze geweest. Door een groter gebied te kiezen, bestaande uit een aantal ‘tussenruimtes’ is de hoeveelheid mensen die er gebruik van maken, en daarmee de toegang tot gesprekspartners, vergroot. De tussenruimtes binnen de onderzoekslocatie zijn aan de hand van foto’s in kaart gebracht.

Om een antwoord te vinden op de onderzoeksvragen zijn *semi gestructureerde kwalitatieve diepte interviews* gehouden met gebruikers van de onderzoekslocatie en met de gemeente en corporatie. De keuze voor deze 2 groepen wordt in de volgende paragraaf toegelicht.

Het kwalitatieve interview is een methode om een beeld te krijgen bij ervaringen en gebeurtenissen waar je zelf als onderzoeker geen onderdeel van uit hebt gemaakt. Het voordeel van een semi gestructureerd interview is dat je wel een kader hebt met een aantal items die leidend zijn voor het gesprek en er tegelijkertijd genoeg flexibiliteit in het gesprek blijft waardoor ook onvoorziene informatie ter sprake kan komen. Hierdoor kan nadere informatie over onderwerpen die relevant lijken verkregen worden, waardoor een dieper begrip van de werkelijkheid van de gesprekspartners bereikt kan worden. Dit maakt deze methode geschikt om sociale processen te achterhalen (Rubin & Rubin, 2005).

Juist omdat er nog weinig onderzoek over het werkelijke gebruik van tussenruimte is gedaan en omdat het over de beleving van een specifieke locatie gaat, is het goed om een dieper inzicht hierin te krijgen doormiddel van kwalitatieve diepte interviews. Wel moet rekening gehouden worden met het feit dat de resultaten berusten op een, zo beperkt mogelijke, subjectieve waarneming van de onderzoeker.

Een mogelijk nadeel van kwalitatieve interviews is dat het lastig kan zijn om de mensen bereid te krijgen om mee te willen werken aan het onderzoek. Dit nadeel is zoveel mogelijk omzeild door via bestaande netwerken en ingangen mensen te benaderen.

Daarnaast zijn de tussenruimtes in de onderzoekslocatie gedurende de periode dat het empirische onderzoek plaatsvond *geobserveerd* om zicht te krijgen op transformaties en eventuele ruimtelijk gebruik.

3.3.1 De gesprekken

Om een beeld te krijgen bij het alledaagse leven in de wijk zijn gesprekken gevoerd met gebruikers, bewoners, van de (nabije omgeving van de) onderzoekslocatie. Deze gesprekken

waren specifiek gericht op het bovenhalen van het dagelijkse leven in de wijk. Om een zo concreet mogelijk beeld te krijgen van het alledaagse leven heb ik geprobeerd om de gesprekken dicht bij de dagelijkse realiteit te houden en te richten op de huidige veranderingen in de onderzoekslocatie. Naast fysieke veranderingen wordt de wijk, zo blijkt uit de gesprekken, ook gekenmerkt door sociale veranderingen. In sommige van de gesprekken was het moeilijk los te komen van deze sociale veranderingen.

Wat duidelijk is geworden tijdens de gesprekken en gedurende mijn regelmatige aanwezigheid in de wijk is dat er niet gesproken kan worden over Dé bewoner van Transvaal. Er is sprake van enorme diversiteit in de wijk, welke ook naar voren kwam in de gesprekken. Elke gesprekspartner heeft zijn eigen verhaal over de wijk. In de analyse van de gesprekken worden opmerkelijke rode lijnen weer te geven. Tevens zullen opmerkelijk citaten weergegeven worden om recht te doen aan de diversiteit in verhalen van de gesprekspartners

3.4 De gesprekspartners

Op basis van de theorie is er, zoals in het vorige hoofdstuk besproken, de verwachting dat er tijdens herstructureringsactiviteiten spanningen zijn tussen aan de ene kant het alledaagse leven, het werkelijke gebruik en de tactieken van bewoners en overige structurele/incidentele gebruikers en aan de andere kant de twee belangrijke spelers bij de ontwikkeling van het gebied: de gemeente en de corporatie. Op basis van deze veronderstelling is de keuze gemaakt om het empirische deel van onderhavig onderzoek te focussen op 2 groepen: gebruikers en planners. In de eerste paragraaf van dit hoofdstuk is deze keuze toegelicht en zijn de groepen gedefinieerd. Natuurlijk is het niet zo dat alleen planners strategieën hebben, zij hebben ook tactieken om vorm te geven aan weer door anderen opgelegde strategieën. En ook gebruikers hebben hun strategieën. In beide domeinen spelen visies, waarden en betekenis een rol. De vraag is of deze elkaar kunnen vinden.

De gesprekspartners:

Gebruikers				
	Wie	Leeftijd	M/V	Sinds
1	Gebruiker 1	65+	V	Hele leven
2	Gebruiker 2	65+	V	?
3	Gebruiker 3	60+	V	Hele leven
4	Gebruiker 4	21	V	Hele leven
5	Gebruiker 5	27	M	6,5 jaar
6	Gebruiker 6	24	V	20 jaar
7	Gebruiker 7	65+	V	Hele leven
8	Gebruiker 8	65+	V	Hele leven transvaal en schilderswijk
9	Gebruiker 9	52	V	40 jaar
10	Gebruiker 10	± 50	V	Sinds 2004

Straat interviews:

- Meneer van ± 40, op bezoek bij schoonouders aan de Delagoastraat.
- Meneer van ± 40, bewoner van Vaalrivierstraat die reageerde vanuit het raam.

Planners		
	Wie	Organisatie / Functie
11	Medewerker gemeente 1	Gemeente OCW
12	Medewerker gemeente 2	Gemeente DSO
13	Medewerker gemeente 3	Gemeente BSD
14	Medewerker Staedion 1	Staedion, sociaal beheer herstructurering
15	Medewerker Staedion 2	Staedion, teamleider beheer
16	Medewerker Staedion 3	Staedion, wijkmedewerker
17	Medewerker Staedion 4	Staedion, Portefeuillemanager Strategie & Vastgoed
18	Medewerker Staedion 5	Staedion, Portefeuillemanager Strategie & Vastgoed
19	Medewerker Staedion 6	Staedion, Projectontwikkelaar
20	Medewerker Staedion 7	Staedion, Rayon Manager Transvaal

Overige

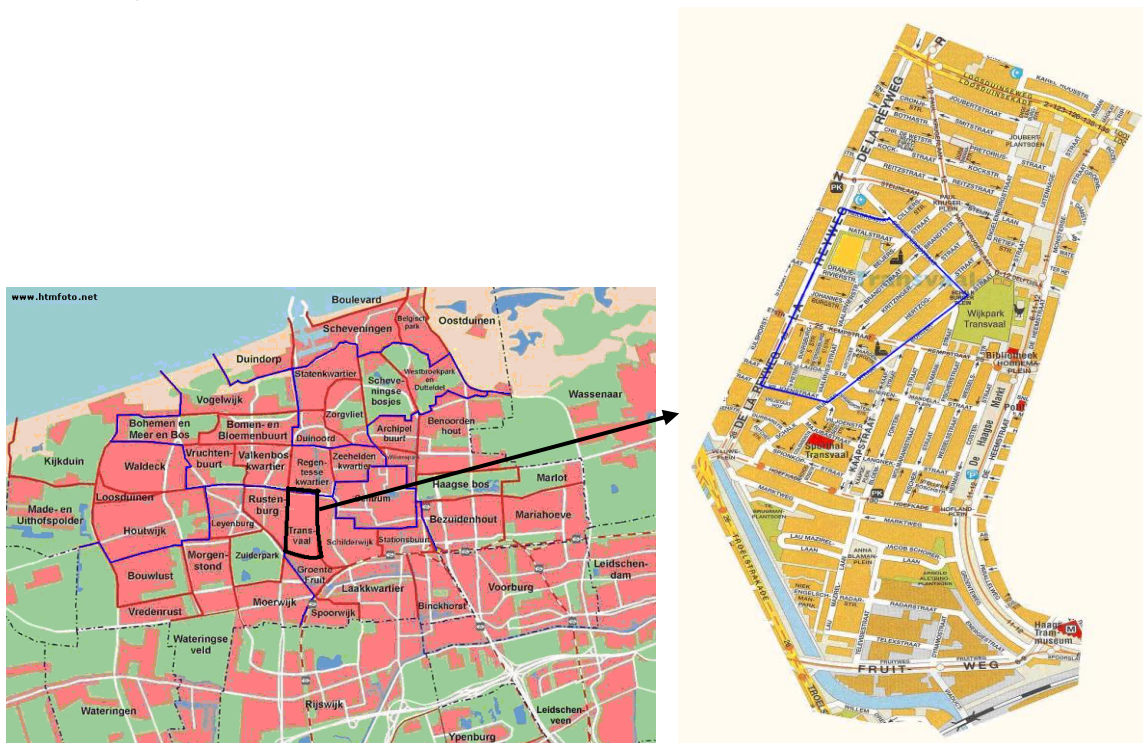
Naast gesprekken met gebruikers en planners van de onderzoekslocatie is er ter verduidelijking van de gang van zaken gesproken met een partij in de wijk die op een voor dit onderzoek interessante manier bij de herstructurering in Transvaal betrokken is. Het gaat hierbij om de initiatiefnemers van het project Optrek Transvaal. Optrek organiseert kunstprojecten in de wijk in de ‘tussentijd’, en voelt zich betrokken bij de sociale en ruimtelijke veranderingen in de wijk. Met verschillende activiteiten proberen ze een bijdrage te leveren aan het debat over de toekomstige ontwikkeling van de stedelijke ruimte.

21	Medewerker OpTrek 1	OpTrek, kunstprojecten in de tussentijd
22	Medewerker OpTrek 2	OpTrek, kunstprojecten in de tussentijd

4. EEN CASESTUDIE: DE WIJK TRANSVAAL

Op basis van een documentstudie en gesprekken zal in dit hoofdstuk een beeld geschetst worden van de wijk Transvaal en de ontwikkelingen die daar lopen. De documentstudie betrof hoofdzakelijk beleidsstukken, voortgangsrapportages, websites, verslagen van (buurt en bewoners) bijeenkomsten en huis-aan-huis folders. Om het risico te voorkomen dat dit inzicht slechts gebaseerd is op ‘geschreven beleid’ gingen de gesprekken met de planners, die deels deel uit maken van het projectteam voor de uitvoering van het krachtwijkenbeleid, ook in op de wijk Transvaal als geheel. Hierdoor heb ik meer zicht kunnen krijgen op het ‘dagelijkse beleid’. In dit hoofdstuk zullen gegevens uit de documentstudie en informatie uit de gesprekken gecombineerd worden om een beeld te geven van de wijk.

4.1 De wijk Transvaal

Figuur 3: Ligging van Transvaal in Den Haag

In het begin van de vorige eeuw (1895 – 1930) is de wijk Transvaal gebouwd als een woonwijk. In 1898 werden de ingediende stratenplannen goedgekeurd door de gemeenteraad en begon de bouw van de wijk. Rond 1930 was de wijk Transvaal klaar (Gemeente Den Haag, 2008). De wijk bevindt zich ten zuidwesten van het centrum van Den Haag. Tot zes jaar geleden kon de wijk getypeerd worden als een dichtbevolkte, stenige, wijk voornamelijk bestaande uit kleine, goedkope portieketagewoningen met weinig openbare ruimte als gevolg van de hoge bouwdichtheid. De woningvoorraad bestond tot 2004 voor een groot deel (63%) uit sociale woningbouw, de overige 37% was van particulieren (Gemeente Den Haag, 2004). Transvaal is een multiculturele wijk: in 2008 bestond de bevolking uit 10% Nederlanders, 30% Turken, 24% Surinamers, 14% Marokkanen, 2% Antillianen, 13% mensen uit niet-

westerse landen en 7% uit mensen uit westerse landen (Denhaag.nl, 2009). Een groot deel van de inwoners heeft een laag inkomen, in 2006 leefde 33% van een inkomen tot 105% van het minimum dit is het dubbele van het stedelijke percentage dat in hetzelfde jaar op 16 lag (Denhaag.nl, 2009). De wijk heeft relatief veel uitkeringsgerechtigden en het aantal voortijdige schoolverlaters en achterstandsleerlingen is ongeveer twee keer zo hoog als in Den Haag als geheel (Gemeente Den Haag, 2007). Mede als gevolg van dit type kenmerken heeft Transvaal in de loop der jaren een negatief imago gekregen en behoort inmiddels al langere tijd tot de slechtere wijken van Nederland. Mede als gevolg hiervan staat de wijk ook al geruime tijd op lijstjes van het Ministerie van VROM en de gemeente met een grote vernieuwingsopgave. Zo vond Transvaal een aantal jaren geleden een plek op de lijst van de 56-wijkenaanpak en is de wijk ook sinds 2007 weer te vinden op de lijst van de 40 krachtwijken van Vogelaar. In de rangorde van de 83 postcodegebieden die binnen deze 40 wijken vallen bevindt Transvaal zich op de 43^e plaats.

Kenmerkend voor Transvaal is de grote hoeveelheid kleine - voornamelijk 'etnische' - ondernemingen die de wijk rijk is. Deze ondernemingen concentreren zich deels op de Paul Krugerlaan, maar bevinden zich ook verspreid door de wijk heen. Daarnaast vormt de Haagse Mart een belangrijk onderdeel van de wijk economie. Deze plaatsen en ook het grote wijkpark, de Julianakerk, het voormalige badhuis zijn de trekpleisters van de wijk en maken Transvaal, samen met het internationale karakter, tot een unieke plek in de stad (Gemeente Den Haag, 2004).

Naast deze beschrijving van de wijk blijkt uit de gevoerde gesprekken dat de bewoners en planners Transvaal elk op een eigen unieke manier ervaren. De verhalen over de wijk variëren per gesprekspartner.

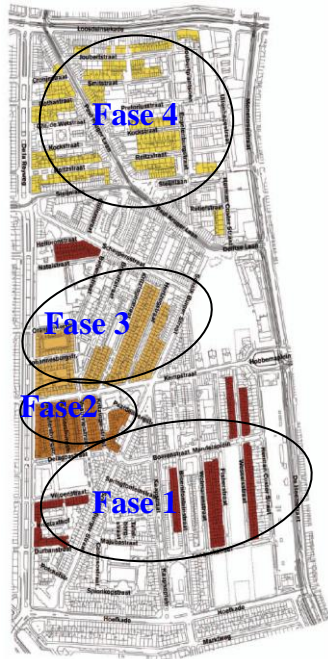
4.2 Plannen voor Transvaal

4.2.1 De herstructureringsplannen

Gezien de focus van dit onderzoek op het gebruik en de beleving van de fysieke ruimte door gebruikers en het beeld hierover van planners zal de nadruk in deze verkenning van de plannen voor de wijk liggen op de **fysieke** plannen voor Transvaal.

De grootschalige stadsvernieuwing in de jaren '70/'80 is aan de wijk voorbij gegaan. Echter in 1999 wordt Transvaal stedelijk aangewezen als een 'centraal vernieuwingsgebied' in de nota 'De kracht van Den Haag' (1999). Sloop en nieuwbouw (uitsluitend in de middeldure en dure categorie) worden gezien als oplossing voor deze gebieden. Inmiddels ondergaat de wijk nu sinds enkele jaren een grootscheepse herstructurering (Den Haag, 2007). Als gevolg van de constatering, in het woningbehoefte onderzoek van het CBS in 1998, dat de wijk met haar aanwezige woningvoorraad - bestaande uit te kleine, gehorige, dicht op elkaar gebouwde portiekwoningen en weinig eengezinswoningen - niet meer voldeed aan de eisen van de 21^e eeuw werden plannen voor een grootscheepse herstructurering (gestart met het Startbesluit in 2000) van de wijk vastgesteld in het *Wijkplan Transvaal* (2004). Van de totale woningvoorraad (\pm 6700) zullen 3.040 sociale huurwoningen gesloopt worden en 1.660 woningen nieuwgebouwd worden. De wijk wordt daarmee uitgedund met 1380 woningen. De

daarmee vrij komende ruimte zal deels gebruikt worden door de ruimere nieuwbouw woningen en deels wordt dit openbare ruimte.

Figuur 4: faseringskaart Juni 2007

Streefdata:

F1: Actiegebied 2002 | 2003; nieuwbouw gereed: 2006 | 2007 | 2008

F2: Actiegebied 2004 | 2005; nieuwbouw gereed: 2009

F3: Actiegebied 2006 | 2007; nieuwbouw gereed: 2009 | 2010

F4: Actiegebied 2008 | 2010; nieuwbouw gereed: 2011 | 2014

De fysieke plannen uit het Wijkplan 2004 worden uitgevoerd in 4 fasen over een periode van 13 jaar. Momenteel zijn de herstructureringsactiviteiten van Fase 1 grotendeels afgerond en wordt het laatste in april 2009 opgeleverd. Uitvoeringsfase 2 en 3 zijn momenteel in volle gang. De activiteiten van deze twee fasen bevinden zich rond de Kempstraat, de grens tussen Transvaal - Midden en Transvaal – Zuid.

De 4^e fase, gepland in Transvaal – Noord, is uitgesteld. Anders dan in de oorspronkelijke plannen waarin de aanvang gepland stond in 2009 wordt momenteel onderzocht hoe hier het beste vorm aangegeven kan worden.

- **Fase 1** bestaat uit het Project Reypoort. Dit project bestaat uit 51 koopwoningen met een koopsom variërend tussen de 194.500 euro en 283.000 euro. Volgens de planning uit 2007 zou deze fase gereed zijn in 2008. Echter, 14 januari 2008 is de bouw van de woningen gestart en de woningen zijn in het voorjaar van 2009 opgeleverd (reypoort.nl, 2009).
- **Fase 2** bestaat uit het Project Via Salsa, bestaande uit 156 koopwoningen, waarvan 44 appartementen en 112 eengezinswoningen. De koopsom varieert van 180.000 tot 280.000. De start van deze fase was volgens de faseringskaart van juni 2007 gepland in 2004/2005 en in 2009 is gepland dat de nieuwbouw klaar is. De werkelijke situatie is dat de bouw voor deze Fase eind 2008 gestart is en volgens de huidige verwachtingen worden de laatste woningen uit dit project begin 2010 opgeleverd (thuisintransvaal.nl, 2009).
- **Fase 3.** Deze fase bestaat uit 2 verschillende projecten. Het Project Cabo Verde betreft 32 koopappartementen, 40 vrije sector huurappartementen, 13 vrije sector huur eengezinswoningen en 26 sociale huurappartementen. De bouwwerkzaamheden voor dit project zijn gestart in november 2008, de verkoop van de woningen begon op 14 februari 2009. Volgens de faseringskaart uit 2007 zou de nieuwbouw gereed moeten zijn in 2009/2010. Gezien een vertraagde start (deze was gepland in 2006/2007) zal de oplevering ook vertraagd worden. Momenteel wordt het gebied waar het Project Oriënt gerealiseerd zal worden gesloopt.

Het project bestaat uit 100 woningen: 69 herenhuizen, 4 hofwoningen en 27 appartementen, en enkele bedrijfsruimten. De verkoop van de woningen start op 4 april 2009. Volgens een van de gesprekspartners zal de grond in juni bouwrijp opgeleverd moeten worden.

- **Fase 4.** Volgens de faseringskaart van juni 2007 zou fase 4 in de periode 2008-2010 als actiegebied aangewezen worden. Dit is echter niet het geval, momenteel heeft de corporatie Staedion de plannen voor fase 4 in heroverweging genomen.

In het wijkplan is het idee van een integrale aanpak – de basis van de Wet Stedelijke Vernieuwing uit die periode – terug te vinden in het feit dat de fysieke herstructureringsplannen gecombineerd worden met sociale en economische plannen. Met de nieuwe inrichting van de wijk, met onder andere grotere woningen, is het doel om te komen tot een nieuwe bevolkingssamenstelling: sociale stijgers in de wijk vasthouden door voldoende differentiatie in het woningaanbod en als wijk aantrekkelijk genoeg zijn om nieuwe bewoners van buitenaf aan te trekken. Na realisering van de plannen zou de verhouding ‘70% : 30%’ moeten gelden met betrekking tot koop- en huurwoningen, eengezins- en meergezinswoningen en middeldure/dure en goedkope woningen. Het streven is om zo een meer diverse, leefbare wijk te worden waarbij bewoners trots zijn om er te wonen (Den Haag, 2004). De essentie van het fysieke deel van het plan is de stedenbouwkundige structuur te versterken, nieuwe woonmilieus en een gedifferentieerde woningvoorraad te creëren en de openbare ruimte en de verkeer- en parkeersituatie te verbeteren. Aangegeven wordt dat Transvaal destijds gebouwd is als een woonwijk en dat de wijk dit karakter ook na de herstructurering zal behouden. Historische en kenmerkende gebouwen worden behouden om de sfeer/identiteit van de wijk te bewaren. Voor de kaders voor de ontwikkeling van diverse locaties wordt verwezen naar de Structuurvisie die in 2005 vastgesteld is. Deze fysieke plannen worden gecombineerd met een investering in economie en werk, met name in de 3 gebieden: Paul Krugerlaan, de Haagse Mart en het bedrijventerrein Uitenhagestraat. En met een investering in onderwijs, cultuur, welzijn en leefbaarheid. De totale geplande wijkverbetering zal automatisch een positieve bijdrage moeten leveren aan de imagoverbetering van de wijk.

Het plan is tot stand gekomen door een samenwerking tussen de Gemeente, Staedion en Haagwonen, dit vanuit het idee van de integrale aanpak. Bewoners en ondernemers in de wijk worden gezien als belangrijke partners bij de uitvoering en het bereiken van de doelstellingen en zijn tevens betrokken bij de ontwikkeling van het plan. Het wijkplan geeft aan geen ‘blauwdruk’ te zijn van het ontwikkelproces, het laat ruimte voor dynamiek en flexibiliteit in de uitwerking.

Tot op heden geeft het Wijkplan (2004) vorm aan de fysieke herstructurering in Transvaal. Uit de gesprekken blijkt dat de plannen behoorlijk stabiel zijn gebleven en de basis zijn voor de ontwikkelingen. Het Wijkplan Transvaal is echter niet het meest recente plan dat er voor de wijk ontwikkeld is. Het werd gevolgd door de Voortgangsrapportage Wijkplan Transvaal

(2005). Hierna volgde in 2006 de Structuurvisie Lijn-11 zone als onderdeel van de Structuurvisie Den Haag 2020 (2005) en in 2007 het wijkactieplan: De nieuwe aanpak voor Transvaal, in het kader van de 40 wijkenaanpak. In dit laatste plan wordt het doel van de herstructurering in Transvaal omschreven als ‘de wijk te transformeren tot een wijk met een stevige sociale samenhang, een veelzijdig voorzieningenniveau en een bloeiende wijkeconomie waarvan een uniek multicultureel winkelgebied en leisurecentrum het kloppende hart vormen’ (Gemeente Den Haag, 2007).

De *structuurvisie*, met specifiek de lijn-11 zone, is ook belangrijk in de ontwikkeling van Transvaal. Echter, omdat de planvormingstrajecten in procedures, onderhandelingen en betrokken partijen van elkaar verschillen zijn het wijkplan en de lijn-11 zone als onderdeel van de structuurvisie uit elkaar getrokken. Ook het ambitieniveau van de structuurvisie lijn-11 zone verschilt van dat van het wijkplan. De structuurvisie en later ook *het Wijkactieplan* (in het kader van de 40-wijkenaanpak), waarin de centrale punten van de structuurvisie terugkomen in de 18 business cases, willen het multiculturele karakter van Transvaal versterken en de wijk vooral op basis van haar multiculturele kenmerk uit laten groeien tot een toeristische trekpleister voor de stad. De wijkgerichte ambitie wordt hiermee verhoogd tot een stedelijke ambitie: een toeristisch Transvaal. De toekomstige Haagse Mart wordt hierbij vergeleken de overdekte markt in Turijn en het Djemaa el Fna plein in Marrakech, het Hobbemaplein zou een grootstedelijke uitstraling moeten krijgen en het bedrijventerrein Uitenhagen wordt een dynamische plek voor ondernemers. Verder ontstaat met de Structuurvisie het plan voor een Multicultureel Leisure Center. Dit MLC wordt een ‘unique selling point’ met ‘Oriënt’ als leidend thema en waarin een bazaar, een food court, een theater, een bioscoop, een themahotel, een supermarkt en een wellness centre een plaats zullen krijgen (Gemeente Den Haag, 2007). Hiermee is de planvorming op het gebied van economie verschoven van een nadruk op het belang van de kleine ondernemers naar het voornemen om van Transvaal een toeristische trekpleister te maken en om de wijkeconomie en de wijkidentiteit hier ook op in te richten (Venhuizen en Raatgever, 2008). Onlangs, 26 maart 2009, is er een *concept-masterplan Lijn 11 zone* vastgesteld door het college van burgemeester en wethouders.

Naast fysieke plannen zijn er een grote hoeveelheid activiteiten die betrekking hebben op de sociale herstructurering van de wijk. Problemen zullen achter de voordeur aangepakt worden, werk en integratie zullen bevorderd worden door re-integratietrajecten in te zetten en een lokale participatietop te organiseren. Inburgering zal gestimuleerd worden door ‘classy’ trajecten aan te bieden en onderwijs en opvoeden zal versterk worden door kinderen van ’s morgens vroeg tot ’s avonds onderwijs te geven, te laten sporten en aan cultuur te laten doen op een brede school.

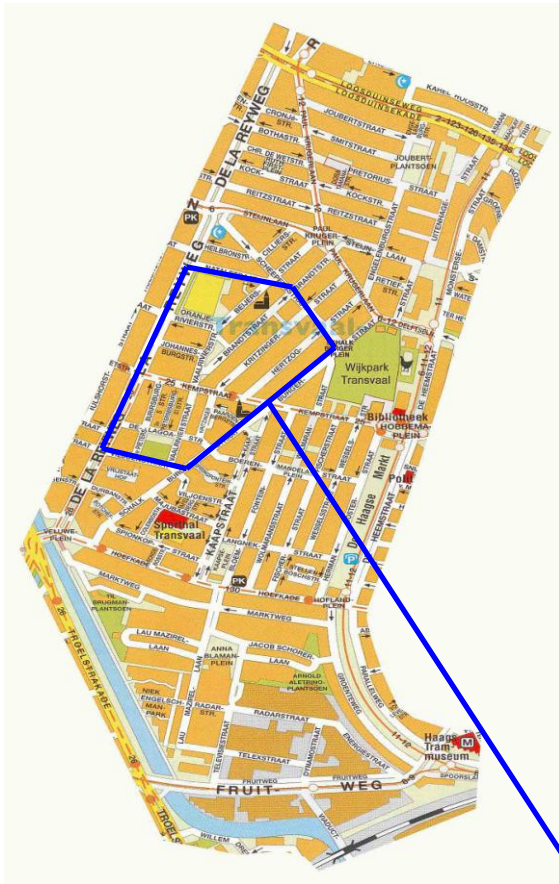
4.2.2 De uitvoering

Naast de inhoud van de plannen is het interessant om zicht te krijgen op de uitvoering. Wie zijn de belangrijkste partners, wat zijn hun verantwoordelijkheden en hoe verloopt de samenwerking. Zowel voor plannen uit het Wijkplan als voor die uit de Structuurvisie en het Wijkactieplan zijn Staedion en de Gemeente de meest belangrijke partners.

Het Wijkplan is, zoals gezegd leidend voor de fysieke opgave in Transvaal. Staedion bezit een groot deel van de sociale woningbouw, en heeft daardoor een groot maatschappelijk kapitaal/netwerk. De gemeente heeft vooral een financierende, toetsende en begeleidende rol. In de huidige fase van de herstructurering – fase 2 en 3 – is Staedion integraal gebiedsontwikkelaar. Staedion is verantwoordelijk voor de uitvoering van de bouw en de bijbehorende werkzaamheden en voor de inrichting van de openbare ruimte, met 31 december 2014 als einddatum. Concrete afspraken worden per fase in een samenwerkingsovereenkomst tussen de Gemeente Den Haag en Staedion vastgelegd.

4.3 Transvaal, omgeving Kempstraat

Tot dusver is er inzicht verkregen in de wijk Transvaal als geheel. Hierbij is gekeken welke, met name fysiek, plannen er liggen en lopen voor de wijk. Zoals blijkt uit het voorgaande concentreren de herstructureringsactiviteiten zich momenteel rond de Kempstraat, fase 1 in afronding, fase 2 en fase 3 in ontwikkeling en het Viljoenplein in afwachting van een transformatieslag. Dit gebied, de omgeving van de Kempstraat, zal daarom als onderzoekslocatie gelden.

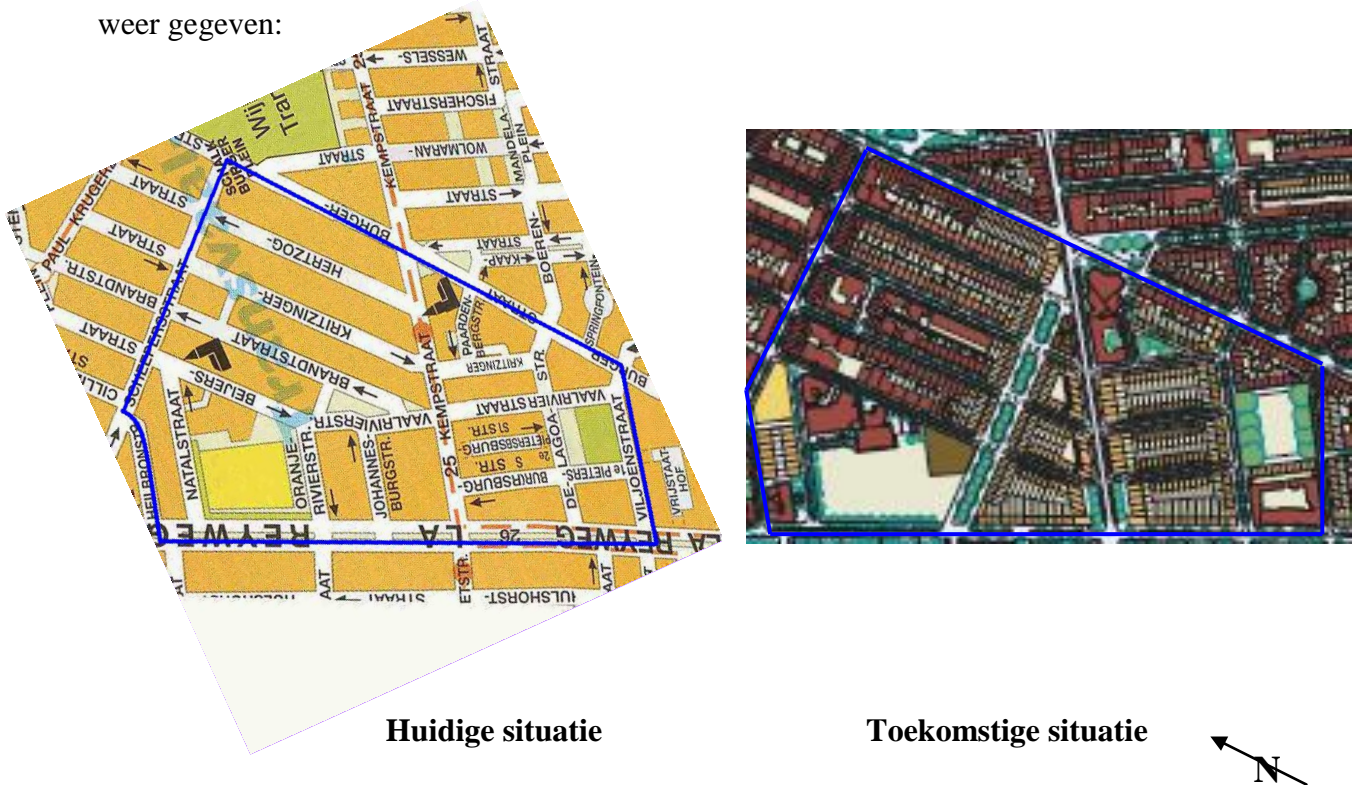
De Kempstraat vormt de verbinding tussen het Hobbemaplein/ de markt en de wijk Rustenburg-Oostbroek. De kruising met De La Reyweg is een belangrijke entree voor de wijk.

Aan weerszijde van de Kempstraat, tussen De La Reyweg en de Julianakerk, vinden herstructureringsactiviteiten plaats. Tussen de Delagoastraat en de Viljoenstraat ligt een blokje woningen waar de sloop aan voorbij is gegaan, het viljoenplein en de Kesslerstichting (opvang voor dak- en thuislozen). In het meest noordelijke deel van de onderzoekslocatie ligt het sportveld Beijersstraat.

Figuur 5: Ligging van onderzoekslocatie in Transvaal

In het wijkplan (2004) wordt de geplande transformatie van de onderzoekslocatie als volgt weer gegeven:

Figuur 6: huidige en toekomstige situatie onderzoekslocatie

Omdat er in dit gebied veel gesloopt wordt is het mogelijk om een veranderingen aan te brengen in de stedenbouwkundige structuur. Ingrijpende veranderingen in de omgeving van de Kempstraat zijn de aanleg van een ‘groene verbinding’ tussen het centrum van de wijk (rondom Julianakerk) en het sportveld aan De La Reyweg. Het sportveld wordt zo meer bij de wijk betrokken en er ontstaat nieuwe groene openbare ruimte. Een tweede ingrijpende verandering is een plein op de kruising van de Kempstraat met de La Reyweg om de belangrijkste entree tot de wijk een beter aanzicht te geven. De Kempstraat zal vanuit dit idee een gemengde functie krijgen.

Drie van de vier fases, fase 1 t/m 3 zoals beschreven in de vorige paragraaf, waaruit het Wijkplan bestaat vallen binnen de onderzoekslocatie.

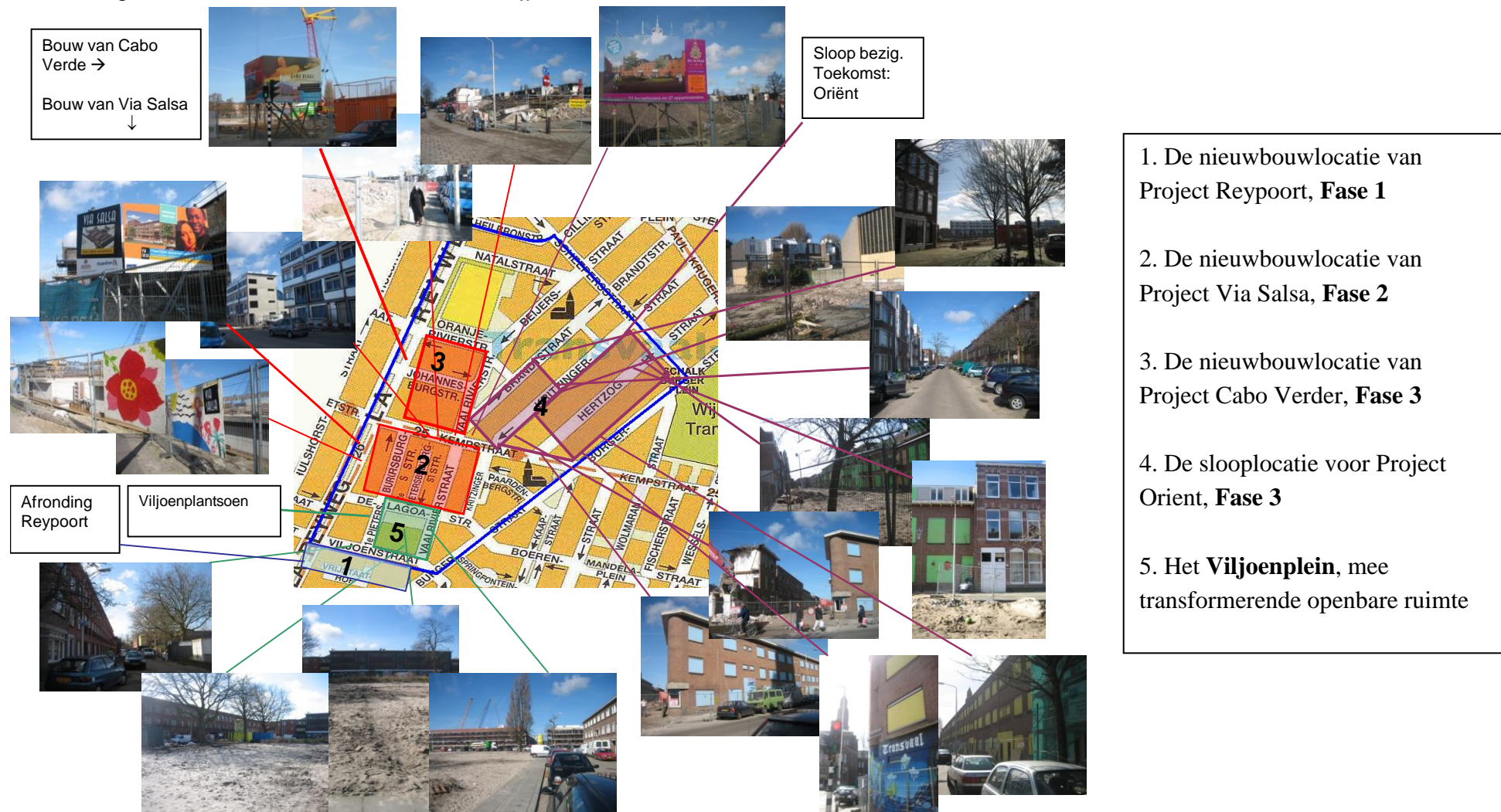
Daarnaast vallen er twee ‘groene voorzieningen’ in de onderzoekslocatie.

1. het Viljoenplein, tussen de Viljoenstraat en de Delagostraat.
2. sportveld Beijersstraat

Deze locaties moeten een bijdrage leveren aan het nieuwe woonmilieu dat gerealiseerd moet worden rond de Kempstraat; een woonmilieu met een groen karakter (gemeente Den Haag, 2004).

4.3.1 De tussenruimtes

Binnen de geselecteerde onderzoekslocatie is een vijftal tussenruimtes te onderscheiden:

Figuur 7: tussenruimtes omgeving Kempstraat, 12 maart 2009

De Fases 1 t/m 3 zijn in de voorgaande paragraaf omschreven. Meer gedetailleerde informatie over deze bouwprojecten zijn als bijlage bijgevoegd. In het hierna volgende wordt in meer detail ingegaan op het Viljoenplein, een stukje openbare ruimte dat meegenomen wordt in de herstructurering.

Het Viljoenplein

Het Viljoenplein heeft de afgelopen jaren verschillende transformaties ondergaan. Tot 2000 stonden er twee basisscholen, deze zijn in gesloopt omdat ze een nieuwbouwlocatie elders in de wijk kregen. Het plan voor het plein is om er een ‘wijktuin van Transvaal’ te realiseren. Volgens de planning zou dit in 2007 gerealiseerd moeten worden, zodra de nieuwbouw aan de Viljoenstraat en de 1^e Pieterburgstraat opgeleverd is. In het Wijkplan wordt het Viljoenplein (en ook het Kaapseplein) genoemd als potentiële locatie voor ondergrondse parkeer voorzieningen. Volgens omwonende en betrokkenen is het echter niet geheel volgens planning verlopen. 1 van de hoofdredenen hiervoor blijkt het faillissement van de oorspronkelijke ontwikkelaar van het plein.

Samen met het verdwijnen van de 2 scholen zijn de oorspronkelijke speeltoestellen van het openbare schoolplein verwijderd. Dit ten behoeve van de sloopactiviteiten voor Fase 1. Eind 2005 is het plein gesaneerd en zijn de sloopmaterialen verwijderd. De gemeente heeft nieuwe grond gelegd, gras ingezaaid en tegels gelegd. Omwonenden geven aan dat er geen sprake was van een net parkje en dat er in die periode veel overlast was van hangjongeren.

Figuur 8: Viljoenplein april 2006

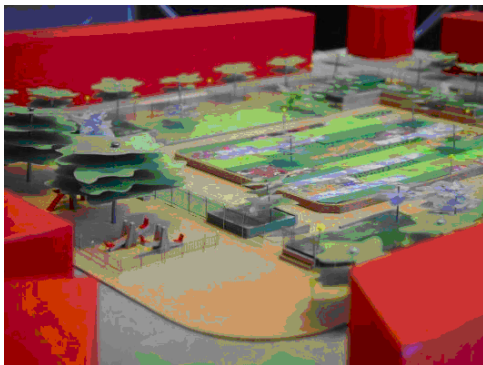
Figuur 9: Viljoenplein voorjaar 2006

Vanuit de bewonersorganisatie BTZ is het verzoek gekomen om het speelterrein tijdelijk terug te laten komen, zodat kinderen er weer kunnen spelen. Gezien de foto hierboven is er niet op dit verzoek ingegaan, en maakten vooral hondenliefhebbers dankbaar gebruik van de ruimte (Transvaalkwartier.nl). De tegels zijn later weer, volgens een gesprekspartner wellicht om de hangjongeren weg te drijven, weer verwijderd.

In 2007 werd de Yunus Emreschool, die elders in de wijk gesloopt zou worden, tijdelijk op het Viljoenplantsoen gehuisvest. De strook tussen de Yunus Emreschool en de Kesslerstichting werd volgens een van de gesprekspartners als gevolg van gebrek aan toezicht een ruimte met veel troep en vuil, het bleef zich opstapelen. Sinds de verhuizing van de Yunus Emre school naar haar definitieve locatie ligt het plein leeg, en is het een groot zandveld.

Figuur 10: Viljoenplein 2007 - Yunus Emre school

Figuur 11: Maquette Viljoenplein

Het toekomstbeeld van het plantsoen is op de maquette te zien. Er zal een wijktuin komen, welke lager zal komen te liggen dan de omliggende straten. In het midden zal er een 'kijk' bloementuin komen met daarom heen een wandelpad met zitgelegenheid. Het geheel zal begrensd worden met hekken die 's avonds afgesloten zullen worden. Buiten deze hekken zullen aan de kant van de Viljoenstraat speelvoorzieningen komen. (Transvaalkwartier.nl, 2009).

Omwonenden geven aan dat zij liever een speelplaats voor kinderen zien komen. Dit gezien het gebrek aan speelruimte en het feit dat in de omliggende nieuwbouw grotendeels gezinnen zullen komen te wonen.

De situatie op 11 maart 2009 op het Viljoenplein was echter een braakliggend terrein met aan de randen de bouwmaterialen voor de Viljoenstraat en voor het project Via Salsa. Tijdens de periode van onderzoek is er een hek om het plein komen te staan en zijn de bomen die erop stonden gekapt. Het terrein wordt klaar gemaakt voor transformatie. Gesprekspartners van de gemeente geven aan dat er dit jaar, 2009 aan gewerkt zal worden omdat de Europese subsidie die geldt voor dit plein anders vervalt. Gesprekspartners van Staedion laten blijken dat ze niet precies weten wat er mee gebeurt. Omliggende bewoners hebben een brief ontvangen van Haag Wonen waarin staat aangegeven dat ze tot november van dit jaar nog bezig zullen zijn in hun straat.

5. GEBRUIK EN BELEVENIS VAN TUSSENRUIMTE

Bij de betekenisgeving en het gebruik van ruimte door de normale mens gaat het om het alledaagse leven. Het alledaagse kan niet worden gemaakt. Zoals Habrakan (1967) stelt is het een gevolg van een sociaal proces. In het theoretische hoofdstuk wordt verondersteld dat de vormgeving van het alledaagse in een wijk afwijkt van datgene dat door de ‘planners’ gepland is (Frijhoff, 2009; De Certeau, 1984). Hieruit blijkt dat een wijk niet maakbaar is. Dit komt ook naar voren uit de drie lijnen die Gieryn (2000) onderscheid. Hij geeft aan dat er drie lijnen te herkennen zijn bij het vormgeven aan een fysieke locatie, een straat, een wijk, een stad. Het toekomstige beeld van de stad dat professionals en politici hebben komt ook volgens Low & Lawrence- Zuniga (2003) zelden overeen met het dagelijkse ruimtelijke gebruik van de bewoners. Er wordt verondersteld dat er vanuit verschillende perspectieven betekenis gegeven kan worden aan en gebruik gemaakt kan worden van ruimte (Gieryn, 2000; Kei, 2007).

Om, in het volgende hoofdstuk, een antwoord te kunnen geven op de vraag of er sprake is van verschillende perspectieven en of er spanningen tussen deze perspectieven zijn, is het van belang om eerst een antwoord te vinden op de eerste onderzoeksvraag: ‘*Hoe wordt de tijdelijke ruimte in Transvaal – omgeving Kempstraat – beleefd en gebruikt?*’. Om hiertoe te komen worden in dit hoofdstuk de gevoerde gesprekken geanalyseerd op het gebruik en de belevenis van de gebruikers enerzijds en het zicht hierop en de verwachtingen hiervan door planners anderzijds. In de eerste paragraaf wordt in gegaan op het gebruik en de belevenis door ‘gebruikers’. Hierbij worden observaties van de onderzoekslocatie gedurende het onderzoek meegenomen. In de tweede paragraaf zal ingegaan worden op de visie van de ‘planners’ op de tussenruimte en het beeld dat zij hebben bij de gevolgen voor het gebruik en de belevenis van de gebruikers.

5.1 De gebruikers

- Hoe gebruiken en beleven gebruikers de tijdelijke ruimte ?-

5.1.1 De woon- en leefomgeving

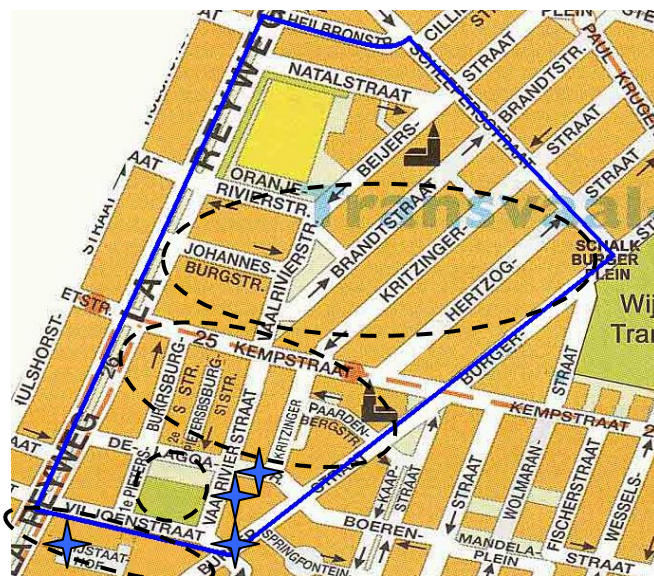
In de theorie hebben we gezien dat mensen betekenis geven aan een plek op het moment dat het functioneel voor ze is, bijvoorbeeld doordat ze er dagelijks langs komen (Lewis, 1996 [in Gieryn, 2000]), omdat het in hun dagelijkse leefomgeving ligt (Visscher & De Bruyn, 2008). Dit speelt een rol omdat mensen een functionele en ook een emotionele binding kunnen krijgen met ruimte. Ze gaan er naar school, ze werken er; ze winkelen er; ze spelen er, ze hebben er hun dagelijkse contacten en geven daardoor ook een bepaalde betekenis aan de plaatsen in de wijk (Gans, 2002). Deze veronderstelling wordt in dit onderzoek bevestigd.

Uit de gesprekken en de tekeningen van de leefomgeving, die het merendeel van de ‘gebruikers’ gemaakt hebben, kan er, met betrekking tot de vraag of er tussenruimtes in de gedefinieerde leefomgeving vallen, een onderscheid gemaakt worden. De tekeningen laten

zien dat de gesprekspartners voornamelijk de directe omgeving van hun woning weergeven als zijnde hun leefomgeving. Dit komt overeen met Sprinkhuizen (2001) die aangeeft dat vooral de straat en de directe omgeving voor bewoners van belang zijn. Het gevolg hiervan is dat tussenruimte alleen tot de leefomgeving gerekend wordt als deze in de directe woonomgeving valt. Dit is het geval voor bewoners die direct aan een gebied in transformatie, binnen de onderzoekslocatie, wonen of werken. Het gaat hierbij om vier gesprekspartners. Daarnaast zijn er bewoners die enkele straten (maximaal 300 meter) van de onderzoekslocatie af wonen. Tussenruimtes vallen voor hen niet in hun leefomgeving, om dat het niet in hun directe woonomgeving valt. Dit is het geval bij zes gesprekspartners. Tijdens de gesprekken is duidelijk geworden dat de nabijheid van de tussenruimte tot de woning leidt tot een ander gebruik en een andere beleving van de ruimte. De bevindingen worden daarom ook afzonderlijk geanalyseerd.

5.1.2 Gebruik en beleving door gebruikers binnen de onderzoekslocatie

De vier gesprekspartners wonen/werken nagenoeg aangrenzend aan drie van de gedefinieerde tussenruimtes: het Viljoenplein, het project Reypoort uit de 1^e fase, en het project Via Salsa uit de 2^e fase. De herstructureringsactiviteiten als gevolg van Fase 3 worden hier nauwelijks in meegenomen. Het gaat om bewoners van de Vaalrivierstraat, de Delagoastraat en het Vrijstaathof en een bewoner van de Colensostraat die werkzaam is op de Viljoenstraat.

★ = woning/werk gesprekspartner

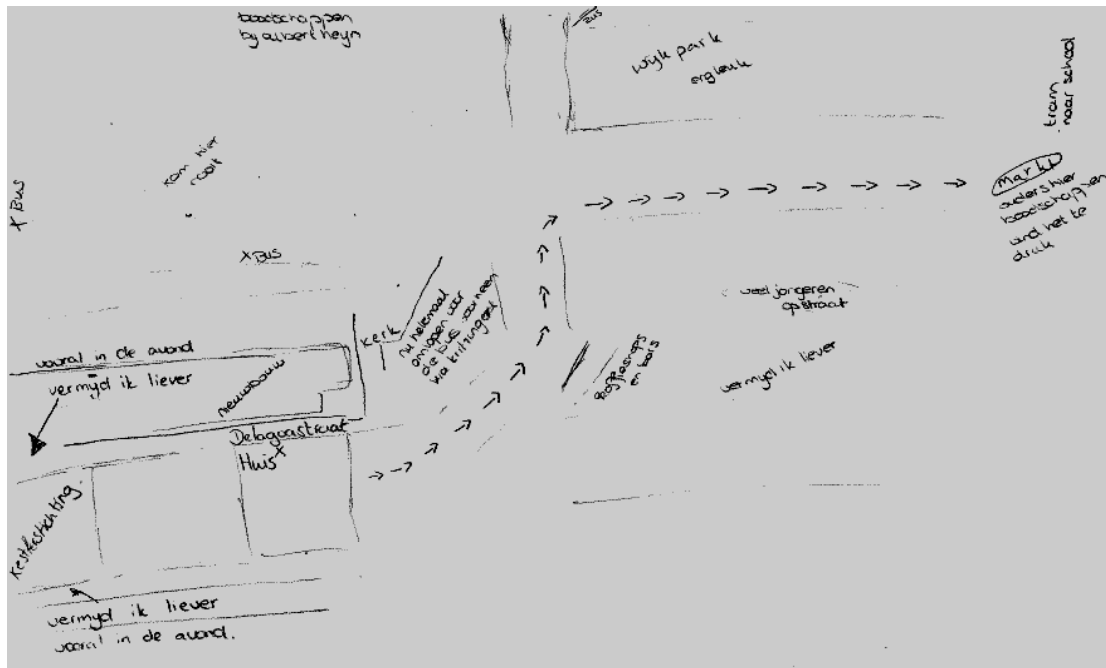
Figuur 12: gebruikers binnen de onderzoekslocatie

Van der Wal (Kei, 2007) geeft aan dat bewoners vanuit een persoonlijk perspectief naar de herstructureringsactiviteiten kijken. Hij veronderstelt dat vanuit dit perspectief de periode van transformatie het meest kwetsbaar is. Er verandert veel en er is onzekerheid. Het is een periode waarin veel overhoop gehaald wordt; een periode van ploegen. De onzekerheid en overlast kunnen gevolgen hebben voor de manier waarop gebruikers de tussenruimte gebruiken en betekenis geven. In de tekeningen van drie gesprekspartners komt dit beeld,

naast de bevestiging dat bewoners hun directe woonomgeving als hun leefomgeving definiëren, gebruiken en beleven, duidelijk naar boven.

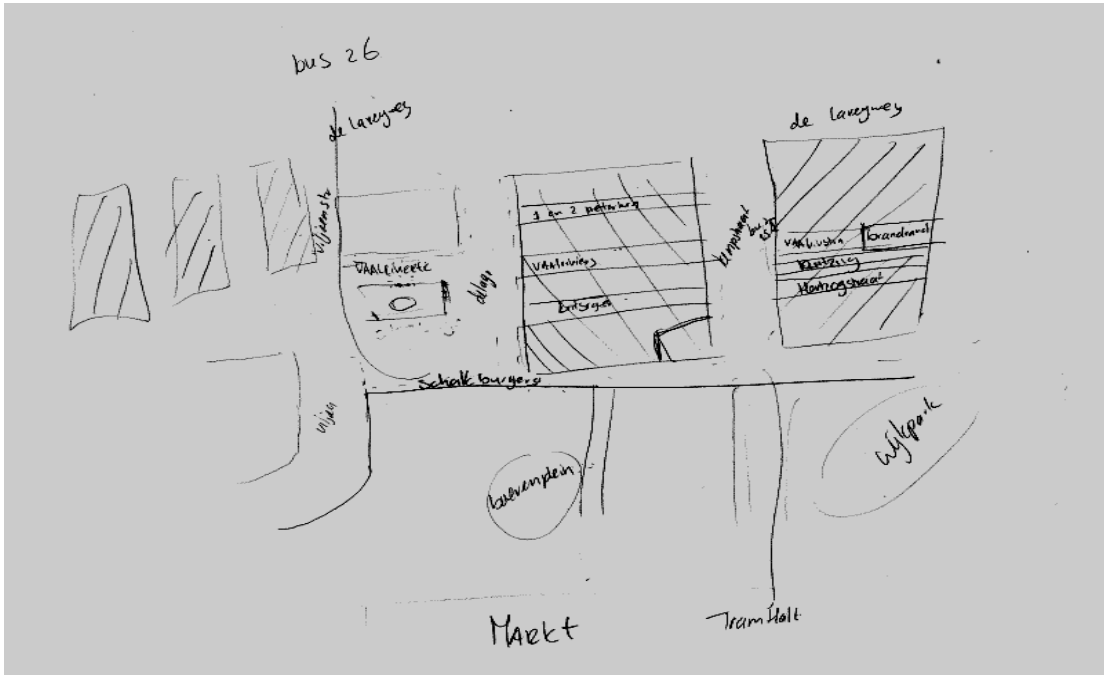
Drie visualisaties van 'de leefomgeving'

Een bewoonster van de Delagoastraat tekende de volgende kaart van haar leefomgeving. Hierop heeft zij expliciet aangegeven waar ze wel en waar ze liever niet komt. Uit haar tekening blijken het belang van de directe omgeving van haar huis en de routes naar het openbaar vervoer.

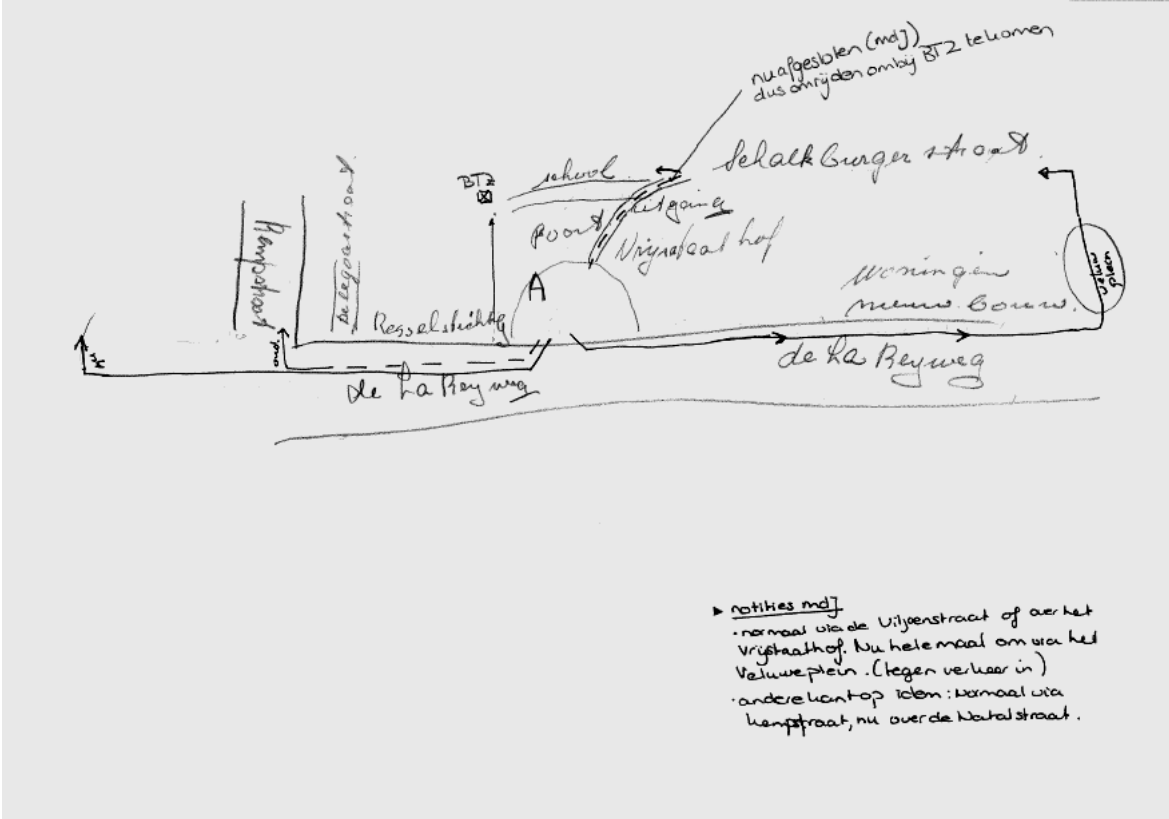
Figuur 13: visualisatie leefomgeving bewoonster onderzoeklocatie

Een bewoonster van de Vaalrivierstraat geeft in haar tekening met name de blokken waar de herstructurering plaatsvindt aan. Ze tekent daarbij ook de straten die er nu niet meer zijn als gevolg van de transformatie. Dit uit zich ook in het gesprek waarin veelvuldig vergelijkingen gemaakt worden tussen vroeger en nu.

Figuur 14: visualisatie leefomgeving bewoonster onderzoeklocatie

Een bewoonster van het Vrijstaathof tekende de volgende tekening van haar leefomgeving. Ze geeft daarbij aan hoever ze nu om moet rijden om van haar huis naar het pand van de Bewonersorganisatie Transvaal Zuid (BTZ) te komen.

Figuur 15: visualisatie leefomgeving bewoonster onderzoeklocatie

Uit de gesprekken blijkt dat de periode van herstructurering een aantal negatieve consequenties heeft (gehad) voor deze bewoners. De tendens in de gesprekken met deze vier gebruikers is overwegend negatief. De tussenruimtes, en de transformatie ervan, hebben op diverse manieren impact op hun beleving en gebruik hiervan, dit wordt in het hiernavolgende besproken.

“ Ik zit er echt midden in, vandaar dat ik zeg ‘wij worden de dupe ervan”

[gebruiker 6, Vaalrivierstraat]

De vier gesprekspartners geven aan dat de herstructureringsactiviteiten voor **overlast in de directe omgeving** gezorgd hebben. Het gaat dan vooral om overlast als gevolg van ongeregelde hopen in de openbare ruimte: kuilen in de weg, vuil op straat en bouw materiaal zorgen voor overlast en belemmeringen in de openbare ruimte. Tevens zorgt bouw materiaal op straat ervoor dat het aan de ene kant leuk is voor kinderen om er mee te spelen, waardoor gebruiksmogelijkheden toenemen, maar aan de andere kant het ook gevaarlijk is voor kinderen om op sommige plaatsen te spelen, waardoor gebruiksmogelijkheden beperkt worden. Daarnaast is er sprake van overlast als gevolg van zand en stof dat bij de bewoners naar binnen waait, met de bijbehorende consequenties.

Fragmenten – overlast in de omgeving

- › Er zitten grote gaten in de weg, de Delagoaweg, dat is een doorgaande weg. Zet er dan op zijn minst een hek omheen [gebruiker 6]
- › Er was heel lang veel zand. De ramen waren destijds erg vies, elke 3 dagen moesten ze wel gezeemd worden. [gebruiker 4]
- › Als er op lege terreinen gras gezaaid wordt en verder niets dan gaan mensen er zoai neer gooien [gebruiker 1]
- › Mijn moeder moet steeds zeggen: opletten, niet daar spelen, want het is gevaarlijk voor kinderen omdat er veel bouw materiaal in de omgeving ligt. [gebruiker 6]
- › Ze bouwen van die bakstenen huizen voor zichzelf, maar dadelijk valt het op hun voet ofzo [gebruiker 6]

De gesprekspartners kunnen met name de ontwikkelingen op het Viljoenplein uitgebreid omschrijven.

HET VILJOENPLEIN

De werkzaamheden rondom het Viljoenplein zijn volgens de gesprekspartners al behoorlijk lang gaande. *“Het project aan de Delagoastraat duurt lang. Bouw is ongeveer 1,5 jaar geleden begonnen. Daarvoor was het ongeveer 1,5 jaar een zanderig gebied. Daarvoor 1,5 jaar dat de woningen leeg stonden dicht getimmerd”*. [gebruiker 4]

Gesprekspartners over het viljoenplein

“Op het Viljoenplein stond vroeger een basisschool. H. denkt dat het ongeveer 10 jaar geleden is dat die school gesloopt is. Er is toen gras gezaaid. Later werden er tegels geplaatst zodat jongeren er konden voetballen. Dit leidde tot hangjongeren en leverde veel problemen op. Ze speelden met vuurwerk, maakten vuurtjes en vielen ook vooral de Nederlandse mensen die in de 1^e Pietersstraat woonden lastig. De tegels zijn weer verwijderd, de jongeren gingen toen langzaam aan wel weg. Na de tijdelijke locatie van de Yunus Emre school was het een vlakte

met zand. Kinderen vinden het leuk om er te spelen. Sinds deze week is er een hek om het plein geplaatst.” [gebruiker 4]

“Vroeger was er een basisschool, de Viljoenschool. Het was best wel een oud gebouw. Er is besloten het gebouw te vervangen op een nieuwe plek, vlak achter de markt. De school hier hebben ze helemaal gesloopt. In eerste instantie zouden ze er een park van maken. Dat hebben ze gedaan, maar het was geen deugdelijk park, het was met gaten erin enzo. De helft was gewoon gras en de helft stoeptegels, ‘hier dit is jullie park’. Dit was het echt.

Toen dachten ze ‘dit wordt niets’, toen is alles omgegooid en hebben ze er een grasveld van gemaakt. Dat zorgde ook alleen maar voor vuil. In nadere instantie moest er een ander schoolgebouw vervangen worden. Toen hebben ze er een tijdelijke school van gemaakt. Dus precies tegenover ons huis was er een schoolgebouw, daar achter was er troep. Echt troep, het werd echt troep en vuil en alles.” [gebruiker 6]

“Het Viljoenplein lag open. Na veel moeite hebben we er tegels in kunnen laten leggen zodat kinderen er een beetje konden spelen.” [gebruiker 1&2]

Daarnaast hebben herstructureringsactiviteiten tot gevolg dat toegang tot andere **delen van de wijk minder toegankelijk** zijn. Binnendoor routes zijn afgesloten met hekken, waardoor de gesprekspartners geregeld moeten omlopen.

Fragmenten – toegankelijkheid van delen in de wijk

- › Mijn broertje zit op basisschool ‘Onze werelden’ die moet helemaal omlopen nu. Het is gevaarlijk, hij moet eigenlijk (*De Schalk Burgerstraat, MdJ*) oversteken maar dat doen ze niet, ze lopen dan langs de weg. (...) In de middag blijft hij op school eten, want voordat hij thuis is moet hij al weer terug. De laatste 2 jaar doet hij dat. Voor die tijd waren de tussendoor straatjes nog open. Sinds het dicht is blijft hij op de overblijf. [gebruiker 6]
- › Vervelend dat je niet meer achter de kerk, via de Kritzingerstraat, naar bus 25 kan lopen. Nu moet je ver omlopen [gebruiker 3]
- › In de huidige situatie in de openbare ruimte is het vooral voor de oude mensen erg moeilijk om zich te verplaatsen in de wijk [gebruiker 1&2]

Het ongemak voor oudere mensen om zich door de wijk te verplaatsen wordt duidelijk als ik met Gebruiker 2 vanaf het BTZ (Schalk Burgerstraat) naar het Vrijstraathof loop.

DE WEG NAAR HUIS MET GEBRUIKER 2

Normaal gesproken ging ze over de Viljoenstraat naar haar huis. Deze ligt nu overhoop waardoor ze moet omrijden.

De 1^e stoep kan ze niet op omdat er geen vlakke stoeprand is, met als gevolg dat ze op de weg moet rijden. Als ze vanuit huis komt betekent het dat ze tegen het verkeer in moet rijden. Al 3,5 jaar is het een rommel in de buurt, maar pas sinds kort moet ze zo ver omrijden. Sinds

vandaag nóg verder omdat er een slagboom kapot is waardoor de straat geblokkeerd is. Op de La Reyweg spreken we een mevrouw die ook jaren vrijwilligerswerk heeft gedaan. Ze moet ver weg voor haar boodschappen, want een normale slager kan ze nergens meer vinden. De dames hebben het er over dat het een mooie laan is met grote bomen. Het gaat veranderen

volgens mevrouw. Ja, de kruising met de Kempstraat wordt een groter plein weet ze en wordt ook voor winkels. Ze hebben nu geen winkels, dus zou goed zijn als die er komen. We gaan verder.

Gebruiker 2 rijdt op het fietspad langs de weg omdat de stoep vol ligt met bouw materiaal. Ook voor haar hof kan ze niet de stoep op omdat daar busjes staan van de aannemers.

De oude poort aan het Vrijstaathof staat er nog, volgens gebruiker 2 door haar aandringen. In het hof komen we 3 mensen van HWB (Haags Woon Bedrijf, of volgens 1 van de heren: Hard Werkende Buitenlander) tegen die haar groeten en een praatje maken. Het gaat over de enorme muur die geplaatst is om de nieuwbouw af te scheiden van het hof. Alle vier vinden het een ondoordacht plan. Het lijkt een klaagmuur en het pad dat er voorheen lag om achterom te komen, de brandgang, is hierdoor verdwenen. Sommige bewoners moeten nu ver om. De mensen van het HWB zijn er om te signaleren en te attenderen. Als ze illegaal zwerfvuil zien wordt dat doorgegeven. Ze mogen zelf verder niets, alleen signaleren. Ze werken onafhankelijk van de corporatie of gemeente. Zodra er een hek om een locatie staat kijken ze er niet meer naar. Je ziet achter de hekken soms wel afval liggen. We lopen achterom waar het brandgangetje loopt. 1 van de ramen van de nieuwe schuurtjes is kapot. Ze slopen alles snel. 'S avonds proberen ze achter de hekken te komen.

Uit de gesprekken blijkt dat de gevolgen van de herstructurering zich om diverse redenen laten vertalen in een **gevoel van onveiligheid**. Ten eerste leidt de aanwezigheid van rommel en bouwmaterialen op straat tot onveilige situaties voor met name kinderen. Daarnaast resulteren de bouwactiviteiten rondom het Viljoenplein in een situatie waarbij sprake is van afgenomen toezicht, er is nog slechts één woonblok. Als gevolg hiervan is criminaliteit toegenomen wat zich uit in ingeslagen autoruiten en een toegenomen aantal inbraken. Het gevoel van weinig toezicht, geen overzicht hebt op wat er binnen de bouwterreinen gebeurt en beperkte verlichting in de openbare ruimte, uit zich in angst wanneer bewoners langs de bouwterreinen lopen. Gesprekspartners geven aan dat er de periode voor de sloop- en bouwactiviteiten, toen de panden aan de Viljoenstraat en de Delagoastraat leeg stonden en dichtgetimmerd waren, ook onveiligheid met zich mee bracht. In de panden verbleven ongewenste groepen mensen, met als gevolg dat kinderen niet meer buiten mochten spelen.

Fragmenten – gevoel van onveiligheid

- › H.'s ouders hebben zich altijd veilig gevoeld. Sinds 4 jaar ongeveer is dat niet meer zo. [gebruiker 4]
- › De hangjongeren zijn wel afgenomen maar inbraak en criminaliteit is wel toegenomen sinds vorig jaar zomer. Er wordt ingebroken. Dit komt doordat er minder mensen zijn, minder toezicht, ik zie ook minder politieambtenaren rondlopen [gebruiker 6]

- › Sinds de herstructureringsactiviteiten is er veel diefstal, omdat er weinig controle is [gebruiker 4]
- › In de avond kwamen er mensen die een gat in de platen zaagden om naar binnen te gaan. Voelde erg onveilig, kinderen mochten toen niet meer op straat, moesten in de tuin blijven [gebruiker 4]
- › Je wordt voorzichtig in je eigen straat, dat is toch niet nodig? [gebruiker 6]

De overwegend negatieve gevoelens die de gesprekspartners hebben lijken zich te uiten in een negatieve houding ten opzichte van de planners. De gesprekspartners geven aan dat de planners geen extra aandacht besteden aan de tussenruimtes om de overlast en onveiligheid tot het minimale te beperken.

Fragmenten – negatieve houding ten opzichte van planners

- › De nieuwbouw wordt niet bewaakt. Dat is te duur, daar zijn ze te zuinig voor. Het is wel nodig want er worden hele wc's etc uitgestolen [gebruiker 1]
- › Kost veel geld en energie en dat hebben ze waarschijnlijk niet [gebruiker 6]
- › Er wordt geen aandacht aan besteed volgens gebruiker 4. Er is geen extra bewaking, ook geen extra verlichting [gebruiker 4]

Lofland (1998) geeft aan dat de gebouwde omgeving verbonden is aan hetgeen mensen in de omgeving doen. Op drie manieren is het van invloed op de sociale interactie: hoe deze plaats vindt, tussen wie en wat de inhoud ervan is. Verondersteld wordt in de theorie dat veranderingen in de fysieke omgeving, bijvoorbeeld als gevolg van herstructurering, gevolgen kunnen hebben voor de sociale interacties. Uit gesprekken met twee gesprekspartners blijkt dat de herstructureringsactiviteiten invloed hebben op hun **sociale contacten** in de wijk. De herstructurering heeft sociale verbanden uit elkaar te trekken waardoor het contact met burens vrijwel is komen te vervallen. Dit kan meerdere oorzaken hebben. Het kan te maken hebben met het feit dat er simpelweg nauwelijks meer bewoners zijn rondom het Viljoenplein, maar ook met het feit dat de openbare ruimte niet uitnodigend is voor sociale interacties. Daarnaast is het ook mogelijk dat de samenstelling van bewoners veranderd is waardoor sociale interacties afgenomen zijn. De 'gezelligheid' in de buurt is daardoor volgens de gesprekspartners afgenomen.

Fragmenten – sociale contacten

- › Vroeger was het een gezellig straatje, kwam je met burens bij elkaar om te kletsen op het schoolpleintje, dat kan niet meer. [gebruiker 6]
- › Contact met de burens is erg veranderd. Ze heeft nu in tegenstelling tot vroeger helemaal geen contact meer met de burens. Vroeger was het altijd gezellig, nu groeten ze alleen maar. [gebruiker 4]

De veronderstelling van Low & Lawrence- Zuniga (2003) dat het toekomstige beeld van de stad dat professionals en politici hebben vaak niet overeen komt met het dagelijkse gebruik, blijkt uit het feit dat de toekomstige invulling van het Viljoenplein door de bewoners afwijkt van wat de planners voor ogen hebben.

Op de vraag wat de gesprekspartners in de huidige situatie of in de toekomst (anders) zouden willen zien in de wijk komen vooral antwoorden met betrekking tot het Viljoenplein. Allen geven aan dat er iets voor kinderen zou moeten komen, eventueel in combinatie met groen, met bomen, want de bomen die er stonden zijn onlangs gekapt. Verder zou er tijdens het herstructureringsproces meer verlichting moeten zijn en zou er als tijdelijke invulling een speeltuin van gemaakt kunnen worden, of een voetbalveld, zonder kuilen. Één van de

gesprekspartners zou meer winkeltjes ‘om de hoek’ willen hebben tussen de behuizing in. Ook is het een idee om aan het plein een buurthuis te realiseren.

Fragmenten – ideaal beeld

- › Ze gaan er een kijktuin van maken. In de nieuwbouw komen vooral Hindoestaanse gezinnen met jonge kinderen. Dan maak je er toch een speelveld [gebruiker 1]
- › Veel verlichting. Voetbalveld met goed gras zonder kuiltjes. Speelapparaten voor de kinderen, schommels, wip, zandbakje, met een hek erom heen zodat het veilig is voor de kinderen. [gebruiker 6]
- › Tijdelijk met van dat folie afdekken. Ze kunnen er ook een bloemenveld van maken, met een fonteintje ofzo..maar dan moeten ze het wel onderhouden [gebruiker 6]
- › Ze moeten de rooilijnen niet willen aan houden, dat is wel wat nu gebeurt. Eigenlijk moeten ze heel de buurt plat gooien en op nieuw opbouwen als het echt tot iets moet leiden. [gebruiker 1]
- › Als het aan mij lag zou ik er een speeltuin van maken, en de nieuwbouw op de Viljoenstraat zou ik een buurthuis van maken, zodat ze daar naar binnen kunnen als ze zich vervelen. [gebruiker 6]
- › Wat meer kleine winkels verspreid door de wijk zodat er meer ‘winkeltjes om de hoek’ zijn. [gebruiker 4]

Wanneer de vier gesprekspartners het over de gevolgen op langere termijn hebben en over de gevolgen voor de wijk zijn ze een stuk positiever. Het feit dat ze positiever zijn op het moment dat ze hun persoonlijke perspectief los laten en vanuit wijk- of stedelijke perspectief naar de ontwikkelingen kijken bevestigt de veronderstelling van Van der Wal (Kei, 2007) die aangeeft dat het afhankelijk is vanuit welk perspectief je naar de transformatie kijkt of je de ontwikkelingen als positief of negatief ervaart. Ze verwachten overwegend dat de nieuwbouw mooi zal worden en dat het goed is voor de sfeer en de ontwikkelingen in de wijk. Daarnaast geven ze aan dat ze met name tevreden zijn over hun eigen woning. Een van de gesprekspartner noemt de ligging van de wijk perfect, dicht bij het openbaar vervoer en dicht bij voorzieningen. Ook de twee heren die ik kort sprak tijdens een bezoek aan de buurt geven aan dat ze verwachten dat het op termijn mooi wordt.

Fragmenten – positief aan de wijk

- › Ov is goed, je bent zo bij de stad, als je naar PK ben je er zo, en als je naar Zuiderpark wilt kun je daar zo heen lopen. De ligging is echt perfect. [gebruiker 6]
- › Voor mij persoonlijk is het niet positief, wel voor de sfeer in de wijk. Je krijgt misschien meer een mix van mensen terug, zoals vroeger. [gebruiker 4]
- › Op lange termijn zal het wel positief worden. Nu is het alleen nog maar negatief [gebruiker 4]
- › Het wordt wel netjes straks.[Meneer Viljoenplein 1]
- › Het wordt allemaal mooi. Het is bijna klaar. We hebben geen last, het wordt vast mooi[Meneer Viljoenplein 2]

Een opvallende opmerking die één van de gesprekspartners in het kader van haar toekomstbeeld over de leefomgeving maakt, is dat ze bang is voor wat er met de buurt gebeurt als er vooral koop komt en zij in het enige blokje sociale huur aan het Viljoenplein woont. Wanneer er overwegend huur zit dan kijken de corporatie en mede daardoor de gemeente, omdat de corporatie de contactpersoon naar de gemeente toe is, om naar het gebied. Als er overwegend koop zit is ze bang dat het een vergeten gebied wordt voor de gemeente waardoor de buurt zal verloederen.

5.1.3 Geobserveerd gebruik

In het theoretische kader werd verondersteld dat tussenruimtes geen formele functie hebben. Dat ze als het ware tussen de planning invallen, omdat ze ‘in afwachting’ zijn op hun volgende fase. Verwacht werd dat omwonenden er wellicht wel een betekenis, een functie aan (zouden willen) geven. Tijdens het onderzoek is de onderzoekslocatie meerdere malen bezocht wat geleid heeft tot het beeld dat omwonenden inderdaad gebruik maken van de tussenruimte. In de eerste paar weken van het onderzoek was het Viljoenplein een open zandvlakte waar kinderen dankbaar gebruik van maakten als speellocatie. Waarbij ze de bouwmaterialen die langs het plein lagen opgeslagen ook gebruikte.

Figuur 16: observaties Viljoenplein

In de laatste weken van het onderzoek is er om het Viljoenplein een hek komen te staan in verband met de voorbereidingen op de bouwwerkzaamheden die daar, volgens de gesprekken met planners, komend jaar plaats zullen vinden. Ook met hekken om het plein werd het gebruikt door de bewoners en dieren. Dit laatste geldt ook voor de locatie waar sloopactiviteiten voor fase 3 plaatsvinden.

De verhalen van bewoners over de toename van vuil en rommel op plaatsen waar herstructurering plaats vindt wordt ook tijdens de bezoeken aan de buurt zichtbaar.

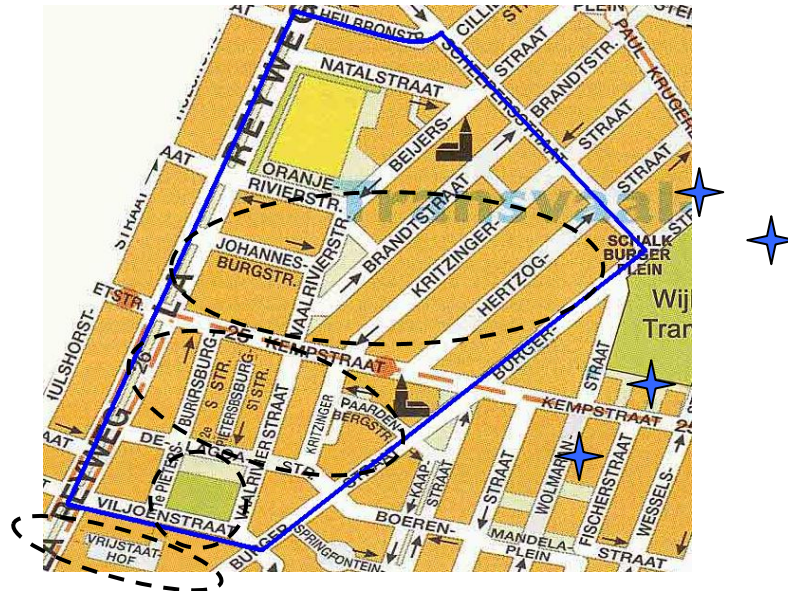
Tevens werd tijdens deze bezoeken duidelijk dat het dagelijkse leven in de wijk gewoon door gaat tegen de achtergrond van de herstructureringsactiviteiten.

Figuur 17: observaties onderzoeklocatie

5.1.4 Gebruikers die enkele straten van de tussenruimte af wonen

De zes gesprekspartners die in deze groep vallen zijn woonachtig in de nabije omgeving, op maximaal 300 meter afstand, van de onderzoekslocatie. Drie gesprekspartners wonen op de Kempstraat, één op de Wolmaranstraat, één op de Schalk Burgerstraat, en één op de Paul Krugerlaan.

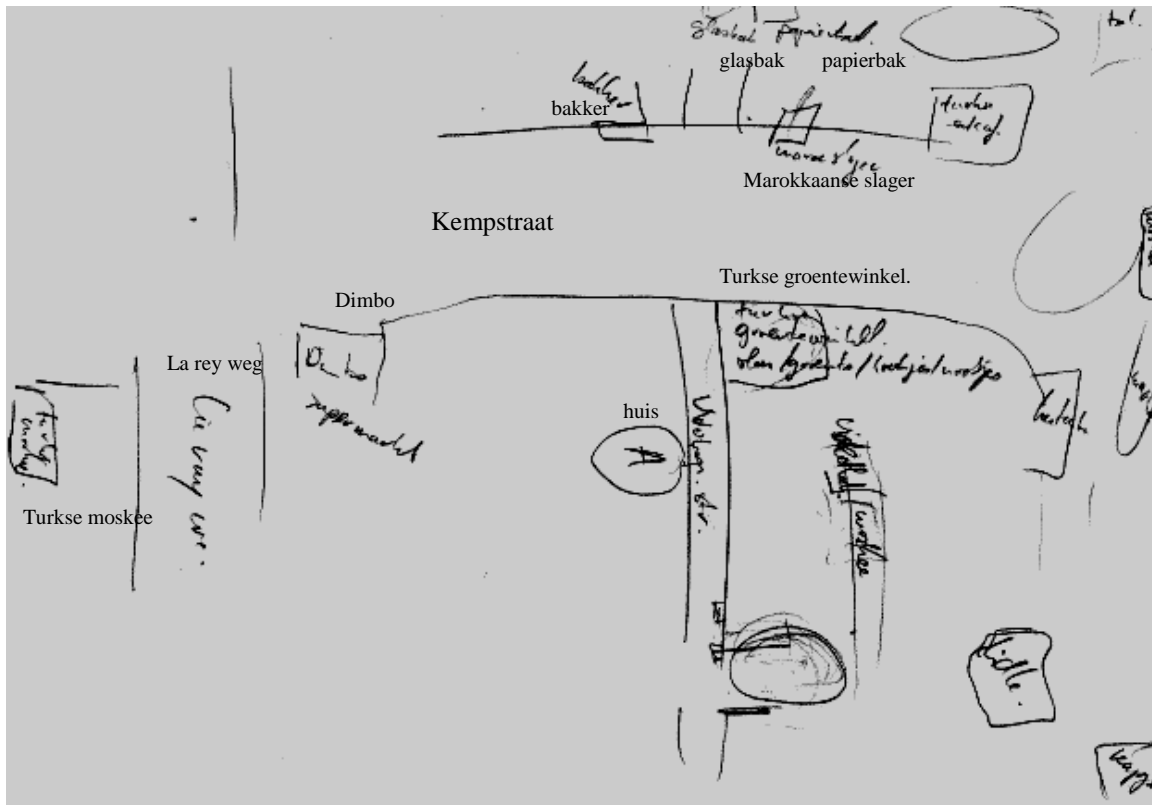
★ = woning gesprekspartner

Figuur 18: bewoners buiten de onderzoekslocatie

In de theorie en in de vorige paragraaf hebben we gezien dat mensen betekenis geven aan ruimte op het moment dat ze er een functionele en/of emotionele binding mee hebben (Lewis, 1996 [in Gieryn, 2000]; Visscher & De Bruyn, 2008; Gans, 2002). Een voorwaarde daarvoor is dat de bewoners ruimte beschouwen als onderdeel van hun leefomgeving. Dit blijkt in onderhavig onderzoek niet het geval voor bewoners die enkele straten, met een afstand van maximaal 300 meter, van de onderzoekslocatie, en dus de tussenruimtes verwijderd wonen.

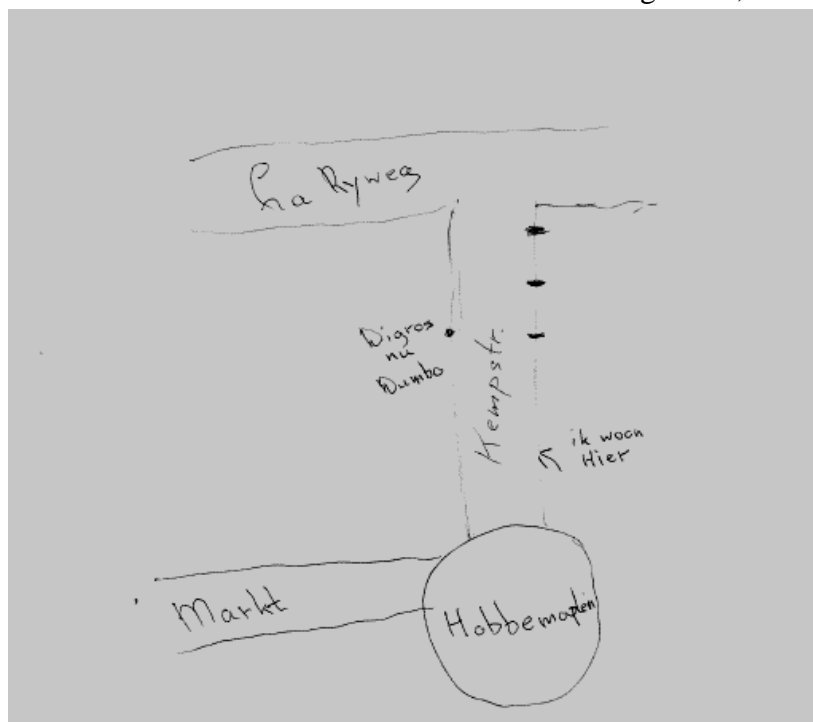
Twee visualisaties van de leefomgeving

Gebruiker 5 woont op de Wolmaranstraat, de 2^e parallelstraat vanaf de SchalkBurgerstraat. Hij woont hier 6,5 jaar, sinds zijn studie. Hij is hier komen wonen om praktische redenen: dicht bij het station en goedkoop. Hij is weinig thuis en heeft geen binding met de buurt. Hij heeft geen verdergaande contacten met burens dan groeten op straat. Hij doet zijn boodschappen voornamelijk op de winkels aan de Kempstraat, op de markt en bij de Lidl op de hoefkade. Wat hij zegt over de nieuwe woningen/transformatie in Transvaal gaat vooral over Fase 1, die fase vond ook deels in zijn eigen straat plaats.

Figuur 19: visualisatie leefomgeving bewoner buiten de onderzoeklocatie

De tekenaar van onderstaande tekening, gebruiker 8, woont haar hele leven al in Transvaal, en de Schilderswijk. Ze woont aan de Kempstraat. Ze spreekt nauwelijks over de fysieke veranderingen, maar met name over de sociale veranderingen die erg van invloed zijn op het leven in de wijk. Ze ziet voornamelijk haar eigen huis, en de locatie daarvan, aan het wijkpark, als positief. Ze weet niet wat er in de onderzoekslocatie gebeurt, want daar komt ze nooit.

Figuur 20: visualisatie leefomgeving bewoner buiten de onderzoeklocatie

Al hoewel uit de gesprekken blijkt dat de gesprekspartners wel op de hoogte zijn van het feit dat er herstructureringsactiviteiten in de wijk gaande zijn,

Fragmenten – op de hoogte van herstructurering

- › Je merkt dat ze goed bezig zijn in de wijk, er wordt veel aangepakt [gebruiker 5]
- › Één kant van de Kritzingerstraat, waar J. zelf ooit woonde, is oud bouw en de andere kant is gedeeltelijk al nieuwbouw. De Hertzogstraat zijn ze nu mee bezig. Daar is een hoop veranderd, andere mensen gekomen. Ik zat in de schepersstraat, dat waren vroeger allemaal katholieke mensen, die zijn overleden of verhuisd. [gebruiker 9]
- › Ja, aan de Schalkburgerstraat zijn ze aan het breken en kempstraat helemaal aan het verbouwen. *En in de toekomst?* Waar ook al weer, nee, schalkburger is laatste geloof ik. [gebruiker 10]

blijkt tevens uit de gesprekken en de tekeningen dat deze bewoners zich niet betrokken voelen bij hetgeen in de tussenruimte gebeurt. Ze hebben hier ook nauwelijks iets over te vertellen vanuit persoonlijke belevenis.

Fragmenten – (afwezigheid van) persoonlijke belevenis van herstructurering

- › *De nieuwbouw?* We weten niet wat daar gebeurt, we komen daar nooit zo. Alleen dit stukje hier en met OV als je gewoon de andere kant op gaat. We lopen nooit die kant op. (...) *En richting de kempstraat?* Ja, dan rij ik met de auto naar mijn zus, of als je naar het ziekenhuis moet ofzo, dan rij je er langs en denk je ‘krijg nou wat, dat is ook weg’ [gebruiker 7&8]
- › *De verbouwingen zijn hier behoorlijk vlak achter, merk je daar iets van?* Nee, nee, nee, toevallig liep ik er laatst langs, voorbij de moskee heb ik mijn huisarts, toen liep ik er langs, en dacht ik wel jeetje wat een gat, het gaat nu toch echt gebeuren. Normaal merk ik er niets van.” (...) Mensen die er dicht bij wonen hebben er meer last van dan wij die een paar straten verder op wonen. Dat hadden wij met het wijkplan hier voor de deur, dan denk je steeds, komt dat ding nooit klaar. Maar als het dan klaar is, en het loopt goed, dan is het leuk. (...) *Wat gebeurde er in de tijd dat het braak lag?* Ik heb daar verder niet veel te doen, ik zit hier, heb mijn eigen bedoeningen. [gebruiker 9]
- › kent het Viljoenplein omdat daar de Yunus Emre school een tijdje stond, een vriend van hem heeft toen daar zijn bruiloft, voor de mannen, gegeven. En op de hoek van de Delagostraat was een Turks café/koffiehuis dat hebben ze afgelopen zomer leeg gehaald, er bleek achter een illegale gokzaal te zitten. De gokkasten werden er toen allemaal uit gehaald. [gebruiker 5]

De meningen over de herstructurering zijn behoorlijk eenduidig, de gesprekspartners zijn alle zes positief over de herstructureringsactiviteiten voor de wijk. Dit komt enerzijds voort uit de fysieke transformatie – het vervangen van de kleine, oude woningen door mooie, nieuwe woningen – wat goed is voor het aanzicht van de wijk, en anderzijds komt dit voort uit het feit dat er overwegend koopwoningen terug komen wat volgens de gesprekspartners goed is voor de diversiteit in de wijk. Slechts één van de respondenten geeft aan dat de diversiteit, het mengen van koop en sociale huur ook risico’s als ergernis met zich meedraagt.

Fragmenten – mening over de nieuwbouw/koop

Positief over de sloop en nieuwbouw:

- › De wijk was oud, nu is het mooier, het scheelt veel of je aankijkt tegen mooie woningen of niet. [gebruiker 5]
- › De wijk gaat er qua bebouwing zeker op vooruit. De woningen zijn mooi en ruim. [gebruiker 3]
- › Blij met de sloop. Eigenlijk hadden ze het hier net zo moeten doen als in de Schilderswijk. Alles plat gooien en op nieuw opbouwen. De bewoners zijn goed ondersteund, krijgen veel informatie. Transvaal zit al lange tijd in herstructurerings, mensen zijn het gewend. Het valt niet meer op. [gebruiker 3]
- › Ja, woningen waren erg oud hoor en klein. Het worden wel mooie huizen zo te zien. [gebruiker 7&8]
- › Doet vernieuwing goed, ja, volgens mij wel want het verandert wel om je heen natuurlijk [gebruiker 9]
- › Het is positief denk ik. Als het ergens afgebroken wordt weet je dat het oud was, dat men nieuwe plannen heeft, en het wordt wel mooi dan vind ik. [gebruiker 10]

Positief over koop:

- › Blij met de koopwoningen. Dat is goed voor de economie, mensen hebben (hopelijk) wat meer te besteden. En er komen hopelijk mensen die meer betrokken zijn bij hun buurt. [gebruiker 3]
- › Worden koopwoningen, wel goed, wordt een beetje divers dan. Ik vind het wel goed dat er veel koopwoningen komen. Voor de wijk is het goed, want anders heb je alleen maar 1 soort mensen en dan zullen supermarkten als Albert Heijn verdwijnen en dan komen er alleen maar kleine winkeltjes waar je alleen 1 soort product kun kopen. [gebruiker 10]
- › De nieuwe huizen zijn wel mooi. Het wordt ook koop [gebruiker 7&8]

Mogelijk risico:

- › Aan de ene kant leidt een mix van huur en koop tot variatie en een toename van mensen die meer betrokken zijn. Dit betekent ook dat de ene zich wel druk maakt en de ander niet, dat leidt tot ergernis. [gebruiker 3]

Van der Wal (Kei, 2007) geeft aan dat de belevenis van tussenruimte afhankelijk is van het perspectief waarmee je ernaar kijkt. In paragraaf 5.1.1 werd duidelijk dat bewoners binnen de onderzoekslocatie de periode van transformatie als een periode van overlast ervaren die gepaard gaat met een negatieve belevenis van de tussenruimte en de leefomgeving. Deze bewoners beredeneerden vanuit hun persoonlijke perspectief. Dit geldt echter niet voor bewoners die enkele straten buiten de onderzoekslocatie wonen. Het blijkt uit de gesprekken dat deze bewoners de herstructureringsactiviteiten op wijkniveau bekijken. Het gaat in de gesprekken veelal over de voordelen van nieuwbouw en koop voor de wijk als geheel. Over het proces van de herstructurering zijn de gesprekspartners minder eenduidig. Het verschilt per gesprekspartner of ze de herstructureringsactiviteiten als langdurend of als snel zien. De een geeft aan dat er *‘maar korte tijd sprake was van dicht getimmerde panden’* (gebruiker 7), terwijl de ander zegt: *‘naast de kerk heeft het een tijd leeg heeft gestaan, het was dicht getimmerd. Aan de rechterkant van de kempstraat hebben ze lang gewacht met slopen, dat is ook slecht voor de wijk’* (gebruiker 5). De verschillen in belevenis hiervan zeggen wellicht iets over de mate waarin de gesprekspartners betrokken zijn bij en op de hoogte zijn van de herstructureringsactiviteiten. Één van de gesprekspartners geeft in eerste instantie aan dat het heel snel gegaan is. Als hij vervolgens na gaat dat hij er al 7 jaar woont, en dat ze sinds die tijd bezig zijn, vindt hij het toch wel lang duren. Twee andere gesprekspartners benoemen de mate van gewenning aan of automatisme van de herstructurering:

Fragmenten – gewenning

- › Het duurt natuurlijk allemaal wel lang, maar je hele leven woon je in een stadsvernieuwingswijk dus dat ben je gewend [gebruiker 3]
- › Wij gaan gewoon mee. Dat is toch zo? Je groeit gewoon mee. Je hebt ook wel je dingetjes ergens tegen, maar wat heb je er tegen in te brengen, maar wat moet je [gebruiker 9]

Opvallend is dat enkele van de gesprekspartners aangeven dat ze goed op de hoogte gehouden worden over de herstructureringsactiviteiten, en dat er veel toezicht is tijdens de sloop en leegstand. Dit terwijl de bewoners uit de onderzoekslocatie aangaven dat zowel de informatievoorziening als het toezicht beperkt is.

Fragmenten – informatievoorziening

- › Veel toezicht tijdens de sloop en leegstand en er zijn kunstprojecten geweest. Daar is goed aandacht aan besteed.[gebruiker 3]

- › Ja door Staedion zeker (*goed op de hoogte gehouden*), tuurlijk. Ik werk ook veel met wijkbeheer, ik let op dat er geen troep naar beneden komt. [gebruiker 9]

De gesprekspartners vinden het alle zes moeilijk om over de fysieke omgeving te praten, en in het specifiek over de tussenruimtes in de onderzoekslocatie. De gesprekken gaan veel over sociale veranderingen in de wijk. Wellicht dat dit ook te maken had met achtergrond en de leeftijd van deze gesprekspartners. Vijf van de zes gesprekspartners in deze groep zijn ouder dan 50 en wonen, met uit zondering van één gesprekspartners, al hun hele leven in Transvaal of in de nabije omgeving van Transvaal. Het is duidelijk dat de sociale veranderingen veel sterker van invloed zijn op hun belevenis en gebruik van de wijk dan de fysieke veranderingen als gevolg van de herstructurering.

Fragmenten – sociale veranderingen

- › Dat is net als met de sociale veranderingen. Je went aan de sociale veranderingen. De tegenstellingen zijn ook zo zichtbaar [gebruiker 3]
- › De afgelopen 2 jaar stikt het van de polen [gebruiker 5]
- › We moeten naar een andere wijk voor de supermarkt, voor de slager, de groenteboer. Alles is weg hier. Ik ga hier niet weg hoor, maar het wordt onleefbaar voor Nederlanders, vind ik, om er te wonen. (...) Ook voorzieningen zijn weg. Lijkt alsof je weggejaagd wordt uit de wijk [gebruiker 7&8]
- › Hier is het zo gezellig druk. Lijkt net of ik in Parijs zit. maar ik zou toch wel meer Nederlanders willen [gebruiker 10]

Ondanks dat blijven de gesprekspartners, met uitzondering van één van de gesprekspartners, in de wijk wonen. Ze zijn blij met hun huis en de dynamiek in de wijk. In sommige gesprekken komt echter wel voorzichtig naar voren dat er voor sommige van de gesprekspartners financieel gezien geen mogelijkheid is om de wijk te verlaten.

Fragmenten – positieve punten leefomgeving

- › Ja, blij met ons mooie huis. Zouden beide niet in een zijstraatje willen wonen. Zouden nooit in een stille straat willen wonen. Het leeft hier dag en nacht. Als Anna 's avonds laat van het kaarten naar huis terug loopt. Maar het is dan zo druk nog op straat. Dat is positief. [gebruiker 7&8]
- › Ik heb het zelf opgebouwd. (...) Ik zit hier in mijn wijkie, zit hier prima, voel me veilig [gebruiker 9]
- › Om praktische redenen hier gaan wonen, tijdens studie, het was maar een huur van 200,- destijds met huursubsidie en 5 minuten van HS. Die krijgt hij nu niet meer dus is de huur ongeveer 350,-. Maar hij wil nu hij zijn studie afgerond heeft en een goede baan heeft weg.[gebruiker 5]
- › Ik heb het naar mijn zin, maar win ik een grote prijs, dan ben ik wel weg. Dan wordt ik Klazina, en ga ik op de boerderijen wonen. Financieel heb ik nu de mogelijkheden niet. Ik persoonlijk niet eens zo erg, ik ben een familie mens. Maar mijn man wel en mijn zoon helemaal [gebruiker 9]

5.1.5 Gebruik door ‘anderen’

De veronderstelling dat er op diverse manieren gebruik gemaakt kan worden van tussenruimtes blijkt ook uit het feit dat er groepen gebruikers zijn die illegaal gebruik maken van leegstaande panden, in afwachting van sloop of renovatie. Tijdens zowel de gesprekken met planners als met gebruikers werd duidelijk dat er naast bewoners en passanten nog een andere groep gebruikers is, ongewenste gebruikers in dit geval, die met name gebruik maken van de leegstaande panden. Deze gebruikers zijn met name in de avonden aanwezig. Zowel de gesproken planners als gebruikers zijn hiervan op de hoogte. Beide hebben hun ervaringen hier mee verteld waardoor het mogelijk is om op deze plaats inzicht te geven in het beeld dat de gesprekspartners geven over de ongewenste gebruikers.

Het is voor de corporatie moeilijk om zicht te krijgen en te houden op wat er in de slooppanden gebeurt. *‘In het laatste actiegebied was de situatie dramatisch’* (med. Staedion 2), zodra de sleutel ingeleverd was en de vrachtwagen voorstond trokken er ongewenste gebruikers in de woningen. Binnen een hele korte tijd waren de muren, vloeren en plafonds gesloopt om de koperen, loden, ijzeren en zinken onderdelen eruit te halen. Ook keukens werden gesloopt, en meters werden eruit gehaald. *‘Dit leverde enorme schade aan de woningen op met als gevolg dat de kosten voor woningen die gerenoveerd worden behoorlijk toenamen’* (med. Staedion 6). Dit leidde tevens tot onveilige situaties omdat leidingen kapot getrokken werden, met als gevolg dat de corporatie, zodra er een woning leeg was, het gas eraf moest halen. Voorheen gebeurde dat per portiek. Elektriciteit in de portieken kan echter niet afgesloten worden voor de laatste bewoner is vertrokken.

Er wordt in de gesprekken gesproken over junkies, dak- en thuislozen, maar ook over Polen en Bulgaren die met een groepje mannen in de woningen verblijven. Medewerkers van de afdeling beheer komen de raarste en vieste dingen tegen in de slooppanden. *‘er is geen gas, licht en water. Het wordt er dus erg vies, de uitwerpselen zitten soms tegen de muur. Er liggen bergen met blikjes bier, het gaat enorm stinken en er komt ongedierte’* (med. Staedion 1). Er vinden onguere praktijken plaats, dergelijke verhalen verspreiden zich ook door de wijk, zo blijkt uit de gesprekken met bewoners. Er vinden drugdeals en ripdeals plaats. De wijkmedewerker spreekt over *‘een meisjes van plezier die haar behoefte lag te doen met een man terwijl er om heen een klein kindje tussen de spuitjes van de junkies kroop. (...) er liggen soms matrassen waar ze zakjes coke onder vinden’*(med Staedion 3) Er is zelfs sprake geweest van ernstige mishandeling die geleid heeft tot de dood.

Planners geven overwegend aan dat er niet veel tegen te doen is, er heerst een hele aparte sfeer, *‘een soort ondergrondse sfeer’* waar moeilijk grip op is te krijgen. Ook het afzetten met hekken helpt niet. *‘Het is zelfs handig omdat je via een hek makkelijk de dakgoot op kunt klimmen’*(med Staedion 2).

Fragmenten – illegaal gebruik

- ▶ Ik heb geregeld met wijkmedewerkers en een aannemer met een koevoet, voor de veiligheid, door de gebieden gelopen. Dan zagen we ze lopen. Ze zagen ons aan komen en dan glipten ze zo de binnenterreinen op, waar een grote boel van schuttingen zijn, en dan was het hop hop hop weg. Het zijn net kleine ratjes die alle kanten op wegspringen. Ze hielden het in de gaten. Met mobieltjes geef je elkaar natuurlijk makkelijk signalen. (med. Staedion 2)
- ▶ In de Pieter Burgerstraat hadden we 114 dak en thuislozen geteld. Die sliepen en verbleven daar, en zagen daar ook de resten van, er ontstond een soort ondergrondse sfeer.(medewerkers Staedion)
- ▶ Ik was er een keer om 19u ‘s avonds daar, toen stonden er gewoon busjes van aannemers die of hun eigen bouwpuin aan het storten waren of vloeren aan het inladen waren die keurig netjes in bosjes van tien bij elkaar gebonden lagen. Die panden zijn dicht getimmerd en je ziet niet meer wat er binnen gebeurt. Je hoort ze wel, en als je dan naar binnen gingen waren ze zo weg. Je kon als je dan binnen was zien dat ze de houten vloer er gewoon netjes uit aan het halen waren en die lagen er keurig in bosjes van tien. Busje komt voor rijden, inladen en weg zijn ze. (med. Staedion 2)
- ▶ Ik heb een keer meegemaakt dat ik mijn auto op de La Reyweg had geparkeerd omdat er in de straat geen plek was. Ik moest toen voor 9u de auto weghalen. Op weg naar de auto kwam ik langs de dichtgetimmerde woningen en toen kwam er een junkie naar me toe die uit zo’n woning kwam. Hij zei: ‘ik ben dakloos, ik kom net uit dat huis’, [lacht] en hij vroeg om geld. (gebruiker 5)

De wijk medewerkers hebben direct contact met deze groep mensen, maar ze hebben niets met ze afgesproken. De mensen zitten er illegaal. Als ze het willen bewaken betekent dat dat ze er elke dag een man of 10 a 12 uit moeten gooien, en *'als je ze er om 10u uitgooit en je loopt de straat uit, dan zitten ze er om 10.10 weer in'* (med Staedion 3). Het lijkt een onbegonnen klus. Wellicht dat een van de medewerkers van de gemeente daarom ook aangeeft dat er informeel afgesproken is met deze mensen dat ze zich rustig moeten houden en 's ochtend weer weg moeten zijn. Een andere gesprekspartner geeft aan dat het de verantwoordelijkheid van de corporatie is om te voorkomen dat het een onbeheerd zootje is, dit hoort bij de maatschappelijke taak van de corporatie.

Opmerkelijk genoeg komen er nauwelijks klachten van aangrenzende bewoners binnen bij de corporatie. De planners kunnen hier geen echte reden voor geven. De enige reden die een van de gesprekspartners zich voor kan stellen is dat het te maken heeft met het feit dat het de mensen in Transvaal niet zo veel kan schelen, dat mensen makkelijk zijn en daarom niet klagen. Dit komt echter niet overeen met de uitspraken van bewoners die ervaring hebben met het wonen tegenover dichtgetimmerde panden. Zij geven aan dat zij hier wel overlast van ondervonden. Overlast in de vorm van een toegenomen gevoel van aanwezige criminaliteit en deels daarmee samengaan in de vorm van een toegenomen gevoel van onveiligheid. Gevolgen hiervan waren dat mensen liever niet 's avonds over straat gingen en de kinderen niet meer buiten mochten spelen, en alleen nog maar in de tuin.

5.1.6 Hoe gebruiken en beleven gebruikers de tijdelijke ruimtes?

In deze paragraaf is duidelijk geworden wat de impact is van het proces van transformatie en van de tussenruimtes op de bewoners uit de onderzoekslocatie, op bewoners buiten de onderzoekslocatie en op andere gebruikers. Op deze plek zal hier kort op ingegaan worden om een antwoord te geven op de deelvraag: *hoe gebruiken en beleven gebruikers de tijdelijke ruimtes?*

Met dit onderzoek wordt de door Van der Wal (Kei, 2007) veronderstelde invloed van overlast en onzekerheid, als gevolg van transformatie, op het gebruik en de belevenis van ruimte bevestigd. De bevestiging geldt in dit geval voor bewoners binnen de onderzoekslocatie. Dit komt tot uiting in de gevolgen van veranderingen in de openbare ruimte, wat er onder andere toe leidt dat gebruikers andere routes moeten gebruiken. Dit wordt negatief beleefd als gevolg van langere af te leggen afstanden. De situatie in de openbare ruimte en in tussenruimtes leidt in sommige gevallen tot onveilige situaties en toegenomen gevoelens van onveiligheid, waardoor gebruikers bepaalde plekken op bepaalde tijdstippen bewust vermijden. Ook zijn veranderingen in de fysieke omgeving, welke tot uiting komen in de tussenruimte van invloed op de sociale contacten waardoor bewoners de openbare ruimte minder als sociale ruimte gebruiken. Daarnaast bieden tussenruimtes, met name braakliggende terreinen (in dit geval het Viljoenplein) en slooppanden, extra gebruiksmogelijkheden. Het Viljoenplein biedt kinderen een plek om te spelen, jongeren een

plek om te hangen, honden een plek om uitgelaten te worden en het geeft iedereen de ‘gelegenheid’ om rommel, maar ook bouw materiaal, kwijt te kunnen. Slooppanden bieden gewenste (zoals zal blijken uit de volgende paragraaf) en ongewenste gebruikers een dak boven hun hoofd, met alle besproken gevolgen van dien voor de nabije bewoners.

5.2 De planners

- Hoe zien en verwachten planners dat de tijdelijke ruimtes gebruikt en beleefd worden–

In de theorie is verondersteld dat op basis van de drie besproken lijnen van Gieryn (2000) en de drie perspectieven van Van der Wal (Kei, 2007) verwacht kan worden dat de herstructurering in Transvaal voor een groot deel door de gemeente en de corporatie ontwikkeld is en uitgevoerd wordt. Dit blijkt ook in Transvaal het geval, waar de gemeente Den Haag en de woningcorporatie Staedion de belangrijkste spelers zijn in de herstructureringsopgave. Er zijn daarom gesprekken gevoerd met drie medewerkers van de gemeente Den Haag, van diverse afdelingen, en met zeven medewerkers van Staedion. Tijdens deze gesprekken werd de veronderstelling dat deze twee partijen een doorslaggevende rol spelen in de planvorming en de uitvoering bevestigd.

Fragmenten – twee belangrijkste partijen

- › De herstructurering maakt deel uit van een samenwerkingsovereenkomst tussen de gemeente en staedion, beide investeren in deze gebiedsontwikkeling, dus beide mogen er ook iets van vinden. [med Staedion 6]
- › Bij de plannen en de uitvoering zijn de gemeente en Staedion de belangrijkste partijen, zij besluiten eigenlijk alles. [med gemeente 2]

Uit de 3 lijnen van Gieryn (2000) blijkt dat ruimte niet volledig ‘maakbaar’ is. Bij het ontwerpen/ontwikkelen van een ‘nieuwe’ plaats is het daarom van belang dat er niet alleen rekening wordt gehouden met wat operationeel haalbaar is (budget en mogelijkheden) maar ook dat er onderhandeld wordt door de verschillende belanghebbenden (Stieber, 1998 [in Gieryn, 2000]). Steeds belangrijker is daardoor de notie geworden dat de stedelijke vernieuwingsopgave een integraal proces moet zijn, waarbij gewerkt wordt met ‘vitale coalities’ (Huffstadt e.a., 2007). Hierdoor zou wel de vraag kunnen ontstaan welke belangen nagestreefd zullen worden (Gans, 1968).

Voor de herstructureringsopgave in Transvaal hebben de gemeente en corporatie samen, in overleg met relevante organisaties en bewoners de liggende plannen opgesteld. Ten behoeve van de uitvoering hebben zij twee samenwerkingsovereenkomsten (sok) opgesteld, voor fase 1 en voor fase 2 tot en met 4, waarin de financiële en programmatische uitgangspunten staan. Voor fase 1 geldt dat Staedion verantwoordelijk is voor de sloop en nieuwbouw en de gemeente voor de openbare ruimte. Voor fase 2 t/m 4 is Staedion integraal gebiedsontwikkelaar wat betekent dat zij naast voor sloop en nieuwbouw ook verantwoordelijk is voor de openbare ruimte. Een gemeenteburgemeester (3) gaf aan dat je ‘*als gemeente een voorwaarde scheppende rol hebt, alles moet goedgekeurd worden, en daarna gaat het naar de ontwikkelaar, die voert het vervolgens uit*’. De gesprekken met medewerkers van de corporatie gingen meer in op het proces van de diverse projecten terwijl de gesprekken

met gemeenteambtenaren vooral gevoerd werden op het niveau van de wijk, de visie op en de plannen voor de wijk als geheel en als onderdeel van de stad. Naast de gemeente en corporatie is er ook gesproken met twee initiatiefnemers die ervoor pleiten om met variërende kunstprojecten invulling te geven aan de tussentijd in Transvaal, om de tussentijd zodanig te benutten dat er een dynamisch proces in de wijk ontstaat.

5.2.1 Het ontstaan en voorkomen van tussenruimte

In de theorie wordt verondersteld dat de herstructureringsgebieden een onlosmakelijk onderdeel van de stedelijke woon- en leefsituatie vormen en daarom als meer gezien moeten worden dan een overgangperiode. Op basis van de stelling van Van der Wal (Kei, 2007) dat er drie perspectieven zijn om naar de periode van transformatie te kijken, bleek in het voorgaande dat bewoners uit de onderzoekslocatie vanuit een persoonlijk perspectief naar tussenruimte kijken en bewoners van buiten de onderzoekslocatie vanuit een wijkperspectief. Op basis van zijn stelling kan verwacht worden dat planners vanuit een stedelijk en/of procesmatig perspectief naar de periode van transformatie kijken.

‘De overgangperiode proberen we tot het minimum te beperken’, zo stellen medewerkers van Staedion. Dit gaat op voor zowel leegstaande panden als voor braakliggende terreinen. Locaties waar nieuwbouwactiviteiten plaatsvinden of waar gesloopt wordt, lijken niet als tussenruimte ervaren te worden. Dit is wellicht zo omdat de gesprekken deels gevoerd werden vanuit de vraag wat men zou kunnen in of met de tussenruimte. Bouw- en slooplocaties lijken weinig mogelijkheden te bieden voor tijdelijke activiteiten, omdat er werkzaamheden gaande zijn.

Fragmenten – tussenruimte minimaliseren

- › De inzet is nooit om iets lang braak te laten liggen. Het ideaal is dat wanneer mensen geherhuisvest zijn de sloopkogel erin gaat. Het moet niet lang dichtgetimmerd zijn, je krijgt dan een unheimisch gebied, qua sociale veiligheid is dat niet wenselijk [med Staedion 6]
- › We beperken het (*de overgangperiode*) tot minimale tijd. Als je het niet sloopt dan wordt het voor je gesloopt, alles wordt eruit gehaald. [med Staedion 4&5]

Met name tijdens de interviews met medewerkers van Staedion ging het gesprek over het ontstaan van tussenruimtes en de mogelijkheden maar vooral ook de *on*mogelijkheden om dit te voorkomen. De oorzaak voor het ontstaan van braakliggende terreinen en (te) lange periodes van leegstand wordt door de medewerkers van Staedion vooral toegeschreven aan vertragingen in de planning of de uitvoering. Voorkomende vertragingen zijn grofweg in twee categorieën op te delen: onvoorziene/ plotselinge gebeurtenissen en bewuste of noodgedwongen wijzigingen in de planning. In het geval van onvoorziene gebeurtenissen kan het gaan om vertragende processen in de samenwerking met externe partijen doordat een partij zich noodgedwongen terugtrekt uit het traject, of omdat een partij al dan niet met opzet de uitvoering belemmert.

Fragmenten – onvoorziene vertraging

- › We hebben bij de Reypoort gehad dat er een aannemer failliet ging voordat hij begon met bouwen, gelukkig voor we begonnen. Maar het betekent dat een plan een jaar opschuift [med Staedion 2]
- › Het kan zo zijn dat je planproces langer duurt door vertragingen omdat je vergunning niet gelijk verleend wordt [med. Staedion 4&5]

- › Alles moet goedgekeurd worden (*door de gemeente*) et cetera en daarna gaat het naar de ontwikkelaar, die voert het vervolgens uit. Daar kunnen vertragingen optreden waar de gemeente ‘wel wat over te zeggen heeft’, maar nauwelijks invloed op heeft. [med. Gemeente 3]
- › Oriënt (*project van Era*) bijvoorbeeld die gaan pas starten met bouwen als 70 a 80% verkocht is. En als je het nu ziet, het ligt wel al braak.[med. Staedion 6]

Daarnaast kan er sprake zijn van wijzigingen of bijstellingen in de planning door de ontwikkelaar. Uit de gesprekken blijkt dat er in sommige gevallen te krap gepland wordt waardoor de planning uitloopt. Een concreet voorbeeld hiervan is de aanwijzing van actiegebieden. Volgens de plannings wordt er een jaar uitgetrokken om de actiegebieden leeg te maken. Echter in een aantal gesprekken blijkt dat deze periode altijd overschreden wordt met een aantal maanden: ‘*we hebben altijd uitloop, over het algemeen schieten we hooguit een maand of 3, 4, 5 door het actie gebied heen*’ (med Staedion 2).

Een medewerker van Staedion (6) heeft zicht op het verloop van de periode vanaf de ideevorming tot aan de oplevering. Hij geeft tijdens het interview aan wat er momenteel in Transvaal speelt waardoor er wijzigingen en/of vertragingen in de planning en uitvoering plaats vinden en hebben gevonden met braakliggend terrein of langdurige leegstand als gevolg:

‘Braakliggende terreinen ontstaan als gevolg van vertragingen in de planvorming. Met je plan zit je op schetsniveau op het moment dat je de bewoners gaat uitplaatsen. Het kan zo zijn dat je planproces langer duurt door vertragingen omdat je vergunning niet gelijk verleend wordt, dan krijg je braakliggende terreinen. De Hertzogstraat bijvoorbeeld, waar gerenoveerd zal worden, staat verschrikkelijk lang leeg. We willen renoveren, maar de kosten nemen met de maand toe, want ze worden van binnen helemaal gesloopt, ze worden helemaal leeggeroofd. Destijds is berekend wat het gaat kosten, maar die kosten nemen toe want ze hebben gewoon door spouwmuren heen geslagen om koper en zink eruit te halen. En niet alleen dat, de afgelopen periode zijn bouwkosten ook explosief gestegen, terwijl opbrengsten niet stegen. Daarmee kwam de haalbaarheid op losse schroeven te staan terwijl de herhuisvesting wel ingang was gezet. Als gevolg van heroverweging kunnen er dan wel braakliggende terreinen ontstaan. (...) dan kan het zijn dat er een hoekje braak valt. Als zoiets blijft liggen is het goed om het in te zaaien, gras van te maken, op zijn minst een speel veldje.’ [med. Staedion 6]

Daarnaast moet er rekening gehouden worden met het feit dat het niet mogelijk is om braakliggende terreinen volledig te voorkomen. Grond heeft namelijk ook tijd nodig om onderzocht en gesaneerd te worden voordat het bouwrijp opgeleverd kan worden. Enkele gesprekspartners erkennen het feit dat tussenruimte een meer precieze plek in de planning moet krijgen zodat er een betere invulling aan gegeven kan worden. Er kan bijvoorbeeld een stap ingebouwd worden waardoor vooraf vastgesteld wordt dat wanneer bekend is dat een ruimte minimaal drie maanden braak ligt, het ingezaaid wordt. Er moet veel scherper voor gezorgd worden dat er aan de bel getrokken wordt als de datum van sloop niet gehaald wordt. Nu is het nog vaak dat partijen op elkaar zitten te wachten, en dat de planning niet duidelijk vastligt. Er zou als het ware een completer plan moeten komen, aldus een medewerker van Staedion.

Dit sluit aan bij de ervaring van twee gesprekspartners die door middel van kunstprojecten invulling willen geven aan de ruimte in de tussentijd: *‘Wat opvalt is dat iedereen andere planningen heeft die allemaal verschillend lopen. Iedereen houdt elkaar op die manier voor de gek. Er wordt daardoor altijd wel door iemand geroepen dat de werkzaamheden nu echt binnenkort beginnen, dus dat de ruimte niet gebruik kan worden. Het zou een hoop schelen als er eenduidige realistische planningen zijn. Zo zou braakliggend terrein soms best gebruikt kunnen worden, maar doordat er geroepen wordt dat het echt binnenkort begint gebeurt er niets.’* (med. Optrek 1).

5.2.2 Zicht op de gevolgen van herstructurering voor gebruikers

Vanuit de 3 lijnen van Gieryn (2000) en 3 perspectieven van Van der Wal (Kei, 2007) bestaat de veronderstelling dat ‘planners’ een plaats creëren op basis van andere belangen dan die van de ‘gebruikers’. Het toekomstige beeld van de stad dat professionals en politici hebben komt volgens Low & Lawrence- Zuniga (2003) zelden overeen met het dagelijkse ruimtelijke gebruik van de bewoners. In onderhavig onderzoek is het de vraag of dit ook geldt in het geval van tussenruimtes. Veronderstellende dat er sprake is van verschillende perspectieven is het interessant om te zien of planners op de hoogte zijn van de gevolgen van tussenruimtes voor gebruikers en hier actief beleid op voeren, want alleen dan kan het geplande ruimte bieden voor het alledaagse. Als dit niet het geval is zou dit kunnen betekenen dat planners de tussenruimte vooral als tijdelijke fase in de uitvoeringsfase zien.

In de eerste paragraaf van dit hoofdstuk is gekeken naar de gevolgen van herstructurering voor gebruikers die in de directe omgeving van de herstructureringsactiviteiten wonen. Herstructurering heeft ook de nodige impact op bewoners van de actiegebieden zelf, die gedwongen moeten verhuizen. Met name de medewerkers van de afdeling Wonen van Staedion hebben direct te maken met mensen.

Het actiegebiedtraject

Het traject start wanneer een gebied, een jaar voordat de sloop gepland staat, wordt aangewezen als actiegebied. In de periode daarvoor gaan medewerkers van Staedion op huisbezoek, ze vullen de aanvraag voorrangsverklaring in. Daarop wordt aangegeven van welke situatie er sprake is. Er wordt een knelpuntenlijst gemaakt. Bijvoorbeeld een 75 jarige mevrouw met een 43 jarige invalide zoon, is een knelpunt, zij zijn lastig te herhuisvesten. Of een gezin met 8 kleine kinderen, dat is ook een knelpunt. Dat overzicht wordt gemaakt. Dan is er een beeld bij wie er in de gaten gehouden moeten worden. Dat gaat naar de gemeente, de gemeente geeft een verklaring die een jaar geldig is. In die periode moeten mensen zelf aan de hand van de krant opzoek naar een woning. Ze krijgen voorrang voor een bepaalde woning. Als je gezond en jong bent krijg je bijvoorbeeld voorrang voor een woning met trap, maar een 85 jarige mevrouw krijgt voorrang voor een woning met lift.

Mensen zoeken zelf naar een nieuwe woning en *na 3 maanden* wordt gecontroleerd of het lukt, hoe het loopt, of ze überhaupt zoeken, of ze al aan het reageren zijn, of ze al wat kunnen vinden. Blijkt het dat je niet volgens je urgentie werkt dan worden mensen opgebeld en krijgen ze nog een keer uitleg. Vanaf dat moment heeft Staedion elke week spreekuur. Dat was eerst in de wijk zelf, in het wijkplan winkeltje, maar het ging geregeld met veel emotie gepaard. De medewerker van Staedion was het boegbeeld in de wijk, dus alle emotie en

boosheid werd dan op haar afgereageerd. Voor de veiligheid is besloten het in het gebouw aan de Boecopkade plaats te laten vinden.

Na 6 maanden wordt weer in het systeem gekeken wie er weg is. De lijst wordt steeds kleiner. Na een aantal maanden worden ook in het eigen systeem van Staedion woningen gezocht.

Maar dat doen we pas achter in het traject.

Dan krijgen mensen een brief dat officieel de huur opgezegd wordt, en wordt het proces nog een keer uitgelegd. Na 9 maanden gebeurt dit nog een keer, er vinden weer huisbezoeken plaats als het echt nodig is, en er wordt bij andere corporaties geclaimd. Mensen worden begeleid bij het bezoeken van woningen.

Na 9 maanden worden de stukken voor de advocaat rond gemaakt. Dan maakt de advocaat een afspraak met de rechter voor een zitting, dan komt er een uitspraak en dan krijgen mensen nog 2 maanden de tijd om het pand te verlaten. In nood situaties, zoals in het laatste actiegebied, hadden mensen nog 2 a 3 weken om het pand te verlaten.

Deze medewerkers en ook de wijkmedewerker hebben direct contact met de bewoners die de actiegebieden moeten verlaten. Gedwongen verhuizen leidt voor sommige mensen tot vreugde omdat ze de mogelijkheid hebben om, met een verhuissubsidie van ongeveer 5500 euro te verhuizen. Voor anderen leidt dit tot emotionele situaties omdat ze ongewenst hun huis moeten verlaten. Ook kan de situatie in actiegebieden waarbij sprake is van illegale bewoning en van afgenomen toezicht in de wijk doordat deze langzaam leeg loopt leiden tot onveiligheid. *Objectieve* onveiligheid omdat er, met name in de eerste actiegebieden, sprake was van verhoogde concentratie gas in de lucht omdat gasleidingen gesloopt werden. Tegenwoordig wordt de gasleiding per woning afgesloten, elektriciteit op de portieken bijvoorbeeld kan echter niet afgesloten worden totdat de laatste bewoner de portiek verlaten heeft. Daarnaast nemen criminele activiteiten in actiegebieden toe. *Subjectieve* onveiligheid omdat bewoners het als vervelend en eng kunnen ervaren dat er donkere lege plekken ontstaan en er met name in de avonduren, ongewenste groepen aanwezig zijn in de straat.

Fragmenten – gevolgen voor bewoners van actiegebieden

- › Moet je je voorstellen dat je in een complex van ongeveer 300 woningen zit waarvan jij de laatste 5 bent. [med Staedion 2]
- › Je hebt te maken met junkies maar ook met emotionele situaties, mensen die niet weg willen. Het grijpt me altijd erg aan. Ik zat een keer in een spreekkamer met een meneer die over de toeren was omdat hij in het pand naast hem 's avonds junk hoorde. Hij sprak slecht NL, daarom had hij zijn 11 jarige dochter meegenomen om te vertalen. Bij de 3^e zin begint dat meisje heel hard te huilen. Al haar angst kwam er op dat moment uit. Dat was zo dramatisch. Daar gaan we dan zelf mee aan de slag. [med Staedion 2]
- › En je kunt de portiek ook niet dichttimmeren. Dat is ook de reden waarom we aan de rechter hebben gevraagd om de laatste mensen voor de kerst eruit te laten plaats. [med Staedion 2]
- › De wijkmedewerkers werken van 's ochtends vroeg tot 's avonds in Transvaal. Ze lopen door de wijk, door zowel nieuwe als oude delen, binnenterreinen en straten. Zij zijn een belangrijk aanspreekpunt voor bewoners. [med Staedion 2]

De gevolgen van de herstructurering voor bewoners net naast de actiegebieden zijn voor de 'planners' minder duidelijk. Deze bewoners behoren niet tot de actiegebieden en staan in die zin ook minder centraal in het herstructureringsproces. De gesprekspartners kunnen zich wel voorstellen dat het overlast geeft om tegenover slooppanden te wonen of in een straat waar je continu last hebt van bouwactiviteiten. Ze snappen dat dit gevoelens van onveiligheid mee brengt. Een gemeenteambtenaar geeft aan dat ze zich verkeken hebben op het gevoel van

onveiligheid dat de bouwactiviteiten met zich mee zouden brengen. Een aantal gesprekspartners geeft ook aan dat het waarschijnlijk een periode van onzekerheid is voor aangrenzende bewoners omdat hun opgebouwde sociale verbanden uit elkaar getrokken worden.

Fragmenten – overlast aangrenzende bewoners

- › Opvallend is dat er de laatste periode veel geluiden komen dat het gevoel van onveiligheid nu, tijdens de bouw, erg toegenomen is. (...) Bij braakliggende terreinen waren deze geluiden er niet, omdat je dan wel nog overzicht hebt. Je ziet wat er aan de andere kant van het plein gebeurt, bij bouwen en slopen zie je dat niet. [med gemeente 3]
- › Het zijn hele vieze gemene donkere plekken. Als je er langsloopt loop je direct langs een hek, en als je roept komt er niemand. Ik kan me dat gevoel (*van onveiligheid*) goed voorstellen. [med Staedion 2]
- › Wij trekken alle sociale verbanden volledig uit elkaar. Dat is heel lastig en levert enorm veel onzekerheid op voor de mensen. [med Staedion 2]
- › *Hoor je veel van de aangrenzende bewoners?* Ja, dan ga ik met ze praten, dan geef ik ze mijn telefoonnummer, zodra er iets is moeten ze gelijk bellen. Maar ik wil dan ook van ze weten als ze 's avonds iemand naar binnen zien gaan of geluiden horen. Zo krijg je een band met bewoners, zo krijg je vertrouwen. [med Staedion 3]
- › Wat ze over het algemeen hebben en waarvan ik hoop dat ze ook dicht bij de hand hebben en gebruiken, dat zijn de telefoonnummers van de hulpdiensten en van Staedion snel bij de hand hebben om aan te geven dat er dingen gebeuren die niet kunnen [med Staedion 2]
- › Als je naar bewoners aan het Viljoenplein gaat, dan zul je geen goede verhalen gehoord hebben, die zitten natuurlijk al ruim 2 jaar in de ellende. [med Staedion 3]
- › Je probeert het beheersbaar te houden, overlast is er sowieso. [med Staedion 4&5]
- › *Zittende bewoners?* die maken geen onderdeel van herstructurering dus die gaan ook niet geherhuisvest worden. Er wordt wel nieuws gecommuniceerd naar die mensen. Die maken geen deel uit van herstructurering. [med Staedion 6]
- › Maar deze straten (fase 3) zijn gewoon een half jaar lang een no go area geweest. Je zit in een soort achterstandswijk met dichtgetimmerde bebouwing. [med Staedion 6]
- › Bij Reypoort weet ik dat iemand met rollater moeilijk de stoep op kon. Ik weet zeker dat mensen wel wat kritiek hebben. [med Staedion 6]

Er komen relatief weinig klachten over de sociale situatie in de wijk binnen van omliggende bewoners waardoor het lijkt alsof zij geen overlast op dit vlak ervaren. De gesprekken met bewoners, zoals besproken in de vorige paragraaf geven echter een ander beeld. Enkele van de 'planners' geven aan dat de bewoners waarschijnlijk weinig klagen omdat ze weinig betrokken zijn bij de wijk, of omdat ze niet verzekerd zijn waardoor ze een inbraak bijvoorbeeld niet aan zullen geven.

Wijkmedewerkers hebben direct contact met de mensen uit zowel de actiegebieden als de omliggende gebieden. Zij geven opvallende situaties of klachten wekelijks door aan de afdelingen sociaal en technisch beheer. Het lijkt erop dat dit vooral gaat om klachten in de operationele hoek. Wanneer het om klachten gaat die bijvoorbeeld te maken hebben met de bouwlocatie, dan worden deze doorgegeven aan de afdeling Ontwikkeling.

Fragmenten – klachten

- › De overburen zoals in de Hertogstraat lijken er geen last van te hebben. Er komen niet veel klachten binnen. Mensen hier zijn wel makkelijker, het kan ze allemaal minder schelen. Als er meer klachten zouden komen zouden we misschien meer aan het beheer van de leegstaande panden doen. Als je niets hoort dan heeft het ook niet de eerste prioriteit. [med Staedion 1]
- › Ik weet dat er af en toe, nou ja regelmatig, wel klachten komen, maar dat zit meer in operationele hoek. Zijn het wel eens met het einddoel, maar de weg er naar toe, het slopen, bouwen, brengt lastige situaties mee. (...) Laatst was er een opmerking dat er veel stenen door ruiten werden gegooid, en die kwamen van onze bouwplaats (...) hebben het wel verder op de bouwplaats gelegd. Ook horen we dat mensen met een scootmobiel zich moeilijk kunnen verplaatsen agv bouwwerkzaamheden. [med Staedion 6]

- › Daar (*informatievoorziening richting aangrenzende bewoners*) kunnen we nog wel wat van leren. We zijn erg gericht op het actiegebied zelf. [med Staedion 2]

Zoals in de vorige paragraaf besproken, weten de planners dat er illegaal gebruik wordt gemaakt van de leegstaande panden. Ze weten dat er een netwerk is waardoor illegale gebruikers binnen enkele uren in de woningen zitten nadat de sleutels ingeleverd zijn. De gesprekspartners geven vrijwel allen aan dat er nauwelijks iets aan deze situatie gedaan kan worden. Ze geven de indruk dat het tegengaan van illegaal gebruik van de woningen onbegonnen werk is. Al hoewel dit niet expliciet door de gesprekspartners genoemd wordt, is tijdens de gesprekken het beeld ontstaan dat de illegale gebruikers weten dat zij met rustgelaten worden zolang ze geen overlast veroorzaken. Dit terwijl de planners ook weten dat dit tot onveilige situaties en overlast kan zorgen voor de aangrenzende bewoners en dat dichtgetimmerde straten no-go areas in de wijk vormen.

Enkele gesprekspartners geven aan dat de mate waarin dit in Transvaal gebeurt relatief hoog is in vergelijking met andere wijken in de stad. De sloopgebieden in Transvaal trekken relatief veel junks en illegalen.

Fragmenten – illegale gebruikers

- › Gedurende het actiegebied jaar loopt zo'n complex langzaam leeg. Het beheersbaar houden van die lege woningen en woningen die er tussen zitten is erg lastig vooral in dit gebied. *Waarom vooral in dit gebied?* Trekt veel junks, illegalen. [med Staedion 4&5]
- › In actiegebieden was het duidelijk dat er groepen mensen in zaten. Maar daar konden we niet mee. (...) Buurtbeheer en het woonbedrijf houden het wel in de gaten en signaleren dingen. Wat we wel gedaan hebben is informeel, met de mensen die 's nachts de woningen in gingen, dat ze stil moesten zijn en dat ze 's ochtends weer zouden vertrekken. [med. Gemeente 3]
- › Nee, ik heb niets met ze afgesproken, ze zitten daar illegaal. Maar dan kan ik er elke dag een man of 10 a 12 uitgooien, als ik ze nu er om 10.00u uitgooi en ik loop de Hertzogstraat uit, dan zitten ze er om 10.10 weer in. [med Staedion 3]
- › Alle junkies en andere randfiguren uit Den Haag trekken naar de slooppanden toe. De gemeente is hier niet voor verantwoordelijk, de woningen zijn van de corporatie, die moeten daar iets aan doen. Corporaties zouden moeten kunnen voorkomen dat het 's nachts een onbeheerd zootje is. [med gemeente 2]
- › We hebben er hekken om gezet, maar ja dat is gewoon handig, want via een hek klim je zo op een dakgoot. [med Staedion 2]

5.2.3 Activiteiten in de tussenruimte

Activiteiten in de tussentijd zijn er op gericht om de leefbaarheid in de tussenruimte en de aangrenzende straten zo goed mogelijk te houden. Dit wordt aan de ene kant gedaan vanuit beheer, het schoon, heel en veilig houden van de wijk en aan de andere kant wordt geprobeerd woningen in actiegebieden zo lang mogelijk bewoond te houden, en wordt er door middel van diverse kleinschalige, incidentele en meer structurele activiteiten aan gewerkt om de sfeer in de wijk zo goed mogelijk te houden.

Beheer

Naast het feit dat de gemeente de openbare ruimte schoon en heel houdt en de openbare orde bewaakt investeert Staedion, als integraal gebiedsontwikkelaar, extra in de actiegebieden. De leefbaarheid moet vooral in termen van schoon, heel en veilig zo goed mogelijk gehouden

worden. Er wordt daarom extra ingezet op deze drie punten om braakliggende terreinen en actiegebieden leefbaarder te houden. Er zijn wijkmedewerkers actief in de wijk die van 's ochtends tot 's avonds in de wijk rondlopen *'in elke straat heb ik mijn ogen en oren zitten'* en *'elke vrijdag, dat doe ik al 6 jaar, ga ik hier om 11.30 weg, dan ga ik naar de van Boecopkade, dan leg ik bij sociaal een envelop neer, bij technisch ook'* (med Staedion 3). De wijkmedewerkers hebben een breed netwerk wat ze gebruiken om ongewenste situaties zo snel mogelijk te verhelpen

- › *'We werken samen met buurtbeheer bedrijven, Team Transvaal, BBOZ, we hebben jongens continu op de straat lopen die toezicht houden en die als ze vuil zien of omgevallen hekken of ingebroken deuren in het actiegebied, gelijk even bellen. Wij hebben contact met het sloopbedrijf Firma van de Toren, die ook 24u per dag voor ons klaar staan. Ook goed contact met City Tech, die gaan over de openbare straatverlichting'*. [med Staedion 3]

Er wordt extra schoongemaakt om onveilige situaties als gevolg van rommel te voorkomen en er is extra verlichting en extra controle, aldus een medewerker van Staedion. Met name tijdens kerstdagen en oud en nieuw is er extra bewaking door een bewakingsbedrijf. In een ander gesprek komt ter sprake dat dit niet altijd functioneert zoals gepland, omdat betrokkenen hun eigen belangen hebben: *'Er zijn veel donkere plekken, met hekken er omheen. Volgens mij wordt wel afgesproken dat het opgeruimd wordt, en dat de lampen aan blijven, maar wat ik weet is dat ook tijdens de kerstperiode de aannemers de lampen uitgedaan hebben. Zij zeiden 'als de schijnwerpers op ons bouw materiaal staan, dan is de kans groot dat het weg is'*. [med Staedion 4&5]

Fragmenten – beheer in tussenruimtes

- › De bewoners zijn erg verschillend, het is daarom moeilijk om voor iedereen naar wens te ontwikkelen, maar waar alle bewoners het over eens zijn is dat alles schoon, heel en veilig moet zijn, dus daar zetten we op in. [med. gemeente 2]
- › Er is wel eens schetsend gezegd dat de actie gebieden beter schoongemaakt worden dan de rest van transvaal. [med. Staedion 2]
- › Ook bij Reypoort, toen bijna klaar was hebben we 7 dagen alles helemaal schoon laten maken, zodra we daar weg zijn wordt het weer een zootje. We kunnen niet constant met de bezem boven Transvaal zwabberen. [med. Staedion 2]
- › In de ochtend lopen we met een man of 4 en 2 grote steffers het actiegebied in, dan ben je eigenlijk een soort knokteam om de junkies eruit te halen, dicht te timmeren, we hebben een stukje verslaving, dealertjes. [med. Staedion 3]

Bewoonbaar houden en de sfeer in de wijk

Als we het hebben over activiteiten die de planners in de tussenruimte organiseren met betrekking tot de sfeer in de wijk, gaat het met name over activiteiten in leegstaande panden in de actiegebieden. Terwijl de leegstaande panden vrij structureel door een vaste groep kleine initiatieven en ondernemingen gebruikt worden, vinden op braakliggende terreinen weinig structurele activiteiten plaats

Sinds oudsher had de afdeling Onderwijs Cultuur en Welzijn (OCW) van de gemeente Den Haag geen geld om te investeren in herstructureringsactiviteiten. Pas in 2002 kwamen er 'onze buurt aan zet'-gelden vanuit het rijk en in 2004 kreeg OCW subsidie voor het project 'aanpakken mensen nu' waarmee de sociale kant van de herstructurering meer financiële

aandacht kon krijgen. Met deze gelden kon OCW bijdrage aan de herstructurering met sociale activiteiten in de wijk, zogenaamde ‘acties in actiegebieden’. Daarnaast droeg ook DSO bij aan de financiering van leefbaarheidsprojecten.

Uit gesprekken met de medewerkers van de gemeente blijkt dat zij de manier waarop tot op heden gebruik gemaakt is van de tussenruimte, door kleine initiatieven, waaronder een aantal kunstprojecten, vooral zien als een positieve bijdrage aan het imago van de wijk, het heeft de wijk meer positief op de kaart zet. Ook de initiatiefnemers van de kunstprojecten geven aan dat zij het gebruik van de tussenruimte voornamelijk zien als een bijdrage voor de wijk. Een bijdrage aan de dynamiek in de wijk, en niet zo zeer aan de persoonlijke belevenis van bewoners.

Fragmenten – activiteiten en imago

- › Er zijn zulke leuke dingen gedaan met kunst. “Kunst en Transvaal” is echt iets geworden, draagt bij aan het imago. We willen dit ook behouden in het nieuwe Transvaal [med. gemeente 1]
- › Er zijn afspraken gemaakt over de handhaving van de leefbaarheid tijdens herstructureringsactiviteiten. Er wordt geprobeerd de woningen zo lang mogelijk bewoonbaar te houden door kunstprojecten, Adhoc etc. Daarnaast wordt extra ingezet op het schoon houden van braakliggende terreinen, zodat het leefbaarDer blijft. [Med. gemeente 3]
- › Staedion beheert de actiegebieden, zij zijn daar verantwoordelijk voor. (...) DSO doet in zoverre iets dat het de activiteiten hiervoor financiert. [Med. gemeente 2]

Dit is anders bij de medewerkers van de corporatie die de activiteiten in de tussenruimte vooral zien als een mogelijkheid om bij te dragen aan de leefbaarheid in de wijk. De gesprekken gingen in dit kader met name over het zo lang mogelijk leefbaar houden van actiegebieden. Ongeveer twee jaar voordat een gebied een actiegebied wordt, worden woningen niet meer in het reguliere systeem verhuurd. De woningen worden vanaf dan verhuurd op basis van een contract voor househoppers, met de wetenschap dat het voor korte duur is. Ongeveer een half jaar voor de actiegebied aanwijzing kunnen er mensen van Adhoc (organisatie in tijdelijke bewoning van leegstaand vastgoed) of Stroom (centrum voor beeldende kunst en architectuur) in. Er wordt voor gezorgd dat er een goede menging is van ateliers, kunstenaars, studenten en househoppers. Daarnaast heeft Staedion een aantal kleine organisaties die al een aantal jaar met hen mee beweegt door de actiegebieden en wanneer mogelijk gebruik kunnen maken van leegstaande woningen: TransArt; een kunstproject van Staedion, BOOG (welzijnsinstelling) en de gemeente gericht op kinderen van basisscholen in Transvaal, Het Korenhuis; centrum voor kunst en cultuur, Het Haags kinderatelier; workshops voor kinderen en jongeren, Bariok; kinderkunstcentrum, OpTrek; organisatie van kunstenaars, Stichting de Rank; Christelijke organisaties die tijdelijke opvang biedt aan dak- en thuislozen en Jongeren4youth; activiteiten voor met name Marokkaanse jongeren.

Daarnaast hebben er de afgelopen jaren diverse incidentele activiteiten met een duur van 1 à 2 dagen plaats gevonden, welke georganiseerd werden door enkele van bovengenoemde organisaties. Deze incidentele activiteiten vonden deels ook plaats op braakliggende terreinen. Een enkele langdurige invulling van een braakliggend terrein is het bouwterrein van de Reypoort, fase 1, waar tijdelijk speelrekken stonden op een ingezaaid veldje.

Fragmenten – activiteiten en leefbaarheid

- › Bij Cabo Verde hebben we 2 dagen georganiseerd dat kinderen uit de buurt konden schilderen. We hebben er wel over nagedacht om er meer mee te doen, maar de grond was vervuild. [med. Staedion 1]
- › Tot nu toe hebben er ook alleen incidentele activiteiten plaats gevonden. [med. Staedion 1]
- › We hebben een keer met kinderen en project gedaan met glas in lood paneeltjes met een lichtje erachter werd heel schattig, heel de straat had dat. Dat maakt het een beetje levendig, en er hing ook een leuke sfeer. [med. Staedion 2]
- › Als mensen verhuisd zijn hebben we TransArt, korenhuis, househoppertjes, Bariok, Ad hoc, Stroom. Om het leefbaar te houden stoppen we er een ateliertje in, je houdt het leefbaar. [med. Staedion 3]
- › Als gebieden een langere tijd leeg liggen dan wordt er wel gras gezaaid. Maar laatste tijd liggen gebieden niet meer zo lang leeg. [med. Staedion 1]

Uit de gesprekken met planners ontstaat het beeld dat het gebruiken van tussenruimte, zoals voorstanders van het gebruik van de tussentijd het zien, als een soort van vrijplaats of broedplaats, een romantisch, en niet altijd gemakkelijk uit te voeren ideaal beeld is. Factoren als onveiligheid, verantwoordelijkheid, regelgeving, bestemmingsplannen en bestedingsmiddelen spelen een rol in het besluit al dan geen functie te geven aan een tussenruimte.

In sommige gevallen blijkt er niets met de tussenruimte gedaan te kunnen worden omdat de situatie onveilig is. Wanneer de veiligheid bij gebruik niet voor 100% gewaarborgd kan worden, als gevolg van bijvoorbeeld vervuilde grond of een slechte kwaliteit van het pand, is het een te groot risico voor de planners om het risico op zich te nemen. Door een hek om de locatie te zetten, met borden als ‘niet betreden’ lopen ze minder risico aansprakelijk gesteld te worden voor wat er op de locatie gebeurt. Daarnaast geldt er ook voor tussenruimtes bepaalde regelgeving. Ruimtes hebben een functie volgens een bestemmingsplan, wanneer hier van afgeweken wordt moeten er vergunningen aangevraagd worden en gelden er regels zoals brandveiligheid et cetera. Als gevolg hiervan kunnen ruimtes niet van het ene op het andere moment een nieuwe, tijdelijke invulling krijgen. Los van het feit of een tijdelijke invulling qua veiligheid en regels mogelijk zijn, is het de vraag of het de investering waard is en of de middelen goed besteed worden.

Fragmenten – belemmerende factoren

- › Er heerst eigenlijk een spanning tussen het idee van ‘vrijplaats’ en de regels die er zijn. [Med. gemeente 1]
- › Wat ik zelf heel erg lastig vind is de afweging te maken voor de bestedingsmiddelen. Hotel Transvaal heeft bijvoorbeeld 1,5 a 2 ton per jaar gekost. [med. Staedion 2]
- › Ook bij sloopwoningen, je moet je altijd afvragen: welke risico’s loop ik, zijn we aansprakelijk of niet. We zetten er dan een groot dik hek om heen. [med. Staedion 2]

5.2.4 Hoe zien en verwachten planners dat de tijdelijke ruimtes gebruikt en beleefd worden?

In deze paragraaf 5.2 zijn de gesprekken geanalyseerd aan de hand van de vraag of planners verwachtingen hebben over en zicht hebben op het gebruik en de belevenis van tussenruimte door gebruikers. Allereerst blijkt uit de bevindingen dat de veronderstelling van Van der Wal (Kei, 2007) – het perspectief van waaruit actoren handelen is bepalend voor de manier waarop ze de tussenruimte beleven – in dit onderzoek bevestigd wordt.

Gesteld kan worden dat medewerkers van Staedion vooral vanuit een *procesmatig perspectief* naar de ontwikkelingen in Transvaal kijken. Medewerkers van de gemeente hebben een minder gedetailleerd beeld over het verloop van individuele projecten en spreken vooral over de wijk als geheel, *wijk perspectief*, en over de wijk als onderdeel van de stad, *stedelijke perspectief*. Het lijkt er op dat planners zich bij hun keuzes met betrekking tot de invulling van tussenruimte laten leiden door het perspectief waarmee zij naar de herstructureringsopgave kijken en daarmee door de eigen belangen van de organisatie. De focus ligt daardoor zoals Stieber (1998 [in Gieryn, 2000]) aangeeft vooral bij de vraag wat operationeel en budgettechnisch haalbaar is, redenerend vanuit de huidige ontwikkelingen op de woningmarkt en de stedelijke plannen voor de wijk. Belangen van andere partijen, zoals maatschappelijke instellingen, zijn in de gesprekken niet besproken, hier kan dus ook geen uitspraak over gedaan worden.

Als we ons alleen richten op de gebruikers als ‘andere partij’ dan ontstaat het beeld dat planners zich wel bewust zijn van de mogelijke gevolgen van de transformatie en de tussenruimtes op het gebruik en de beleving van de gebruikers. Met name als het gaat over gebruikers van de actiegerieden. Deze bevinding ligt dus in lijn met de op de theorie gebaseerde veronderstelling dat planners als gevolg van een procesmatig of stedelijk perspectief geen apart gebruik toeschrijven aan tussenruimte omdat ze de gevolgen voor het gebruik en de beleving van gebruikers onderschatten. Planners hechten meer waarde aan hun eigen belangen wat erop kan duiden dat ze de gevolgen voor gebruikers niet ernstig genoeg vinden om er iets mee te doen. Dit beeld is echter op basis van een focus op tussenruimtes ontstaan, het is daarom interessant om in het volgende hoofdstuk breder te kijken.

5.3 Antwoord op de onderzoeksvraag

Onderzoeksvraag 1. Hoe wordt de tijdelijke ruimte in Transvaal – omgeving Kempstraat – beleefd en gebruikt?

In paragraaf 5.1.6 en 5.2.4 zijn de deelvragen behorende bij deze onderzoeksvraag beantwoord. Op deze plek is het interessant om deze antwoorden samen te brengen en te bezien in hoeverre de bij aanvang van dit hoofdstuk genoemde veronderstelling van Frijhoff (2009), Van der Wal (2007) en Huffstadt e.a. (2007) herkenbaar zijn voor de onderzoekslocatie in Transvaal.

Frijhoff (2009) veronderstelt dat de vormgeving van het alledaagse in een wijk afwijkt van datgene dat door planners gepland is. Met betrekking tot tussenruimtes in Transvaal blijkt dat planners deze ruimte deels plannen. Dit gebeurt vanuit het idee dat het proces zo snel mogelijk en zonder veel overlast doorlopen moet worden. Het gaat dan om actiegerieden, gebieden die voor een periode van (minimaal) een jaar de volle aandacht krijgen omdat de bewoners geherhuisvest moeten worden en het gebied klaar gemaakt moet worden voor sloop. Planners hebben in de planning opgenomen dat er in een deel van de woningen tijdelijke gebruikers geplaatst worden zodat de leefbaarheid in het gebied op niveau blijft. In het

alledaagse leven is er echter ook sprake van illegale bewoning door diverse groepen die een goed functionerend netwerk lijken te hebben. Dit met alle gevolgen van dien. Braakliggende terreinen, in dit geval het Viljoenplein, zitten minder strak in de planning van de planners. Dat geldt ook voor andere, onvoorziene tussenruimtes en soms ook voor leegstaande panden die langer dan gepland leeg staan. Het Viljoenplein is in afwachting op een volgende fase en krijgt vanuit de planners weinig aandacht. In de tussentijd wordt het door gebruikers gebruikt om te spelen, te hangen, bouw materiaal op te slaan, honden uit te laten. Voor een korte duur hebben de planners er stenen geplaatst zodat er gevoetbald en gespeeld kon worden, volgens de gesproken omwonende leidde dit echter tot overlast van hangjongeren en veel rommel. Strategieën en tactieken (De Certeau, 1984) blijken ook in Transvaal aan zowel de kant van de planners als aan de kant van gebruikers een rol te spelen. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de situatie in de actiegebieden. Volgens de strategie van de corporatie om alles zo snel mogelijk en zonder problemen te laten verlopen wordt het gas, water en elektriciteit direct van leeggekomen woningen gehaald en wordt de woning dicht getimmerd. ‘Nieuwe gebruikers’ vinden binnen deze strategie hun weg door de woningen weer open te breken en het pand te gebruiken als dak boven hun hoofd. Zij hebben hierbij de strategie om via een informeel netwerk elke leeggekomen woning te bewonen. De corporatie reageert hier op haar beurt weer op door er hekken om heen te zetten. De ‘nieuwe gebruikers’ gebruiken deze hekken vervolgens als ‘makkelijke opstap om op de dakgoot te komen’.

Dit illustreert het verschil tussen het geplande en het alledaagse leven in een actiegebied. Ook het toekomstplan voor het Viljoenplein, een kijktuin, is een goede illustratie. Het toekomstplan komt niet over een met de wensen die de gesprekspartners hebben voor het plein. Dit is een concreet voorbeeld van waar het geplande, nog voor de kijktuin gerealiseerd is, afwijkt van het geen de gebruikers wensen. Er kunnen dus bij voorbaat al vraagtekens geplaatst worden bij de alledaagse invulling die de kijktuin zal krijgen.

De drie perspectieven van Van der Wal (2007) zijn zoals blijkt uit de bevindingen herkenbaar voor de situatie in de tussenruimtes in Transvaal. Planners kijken voornamelijk vanuit een stedelijke en procesmatig perspectief waarbij hun eigen organisationele belangen doorslaggevend zijn. Dit terwijl bewoners uit de onderzoekslocatie op een persoonlijk niveau gebruik maken van en betekenis geven aan hetgeen in hun straat en in hun directe omgeving gebeurt en dus ook de gevolgen van tussenruimtes op persoonlijk niveau ervaren.

6. GEBRUIKERS EN PLANNERS

In het vorige hoofdstuk zijn de interviews geanalyseerd op het gebruik en de belevenis van tussenruimte door gebruikers en op het zicht hierop en de verwachtingen hierover van planners. In dit hoofdstuk zullen de interviews verder geanalyseerd worden om te komen tot een antwoord op de onderzoeksvraag: *‘Is er sprake van een spanning tussen planners en gebruikers met betrekking tot hun perspectief op de herstructurering, in het specifiek op de tussenruimtes?’*. De eerste paragraaf gaat daarom verder in op de perspectieven van de verschillende actoren. De tweede paragraaf gaat vervolgens in op de vraag hoe de actoren elkaar construeren en of sprake is van een wisselwerking, en in de laatste paragraaf wordt bekeken in hoeverre de planning van de herstructurering voorziet in de invulling van tussenruimte.

6.1 *Verschillende perspectieven?*

- Is er sprake van verschillende perspectieven tussen planners en gebruikers? -

In de theorie is het idee van sociale constructie van ruimte besproken. Plaatsen worden in de praktijk toegeëigend door verschillende actoren die er hun eigen betekenis aan geven. In dit kader wordt gesproken over verschillende partijen die elk hun eigen belangen hebben als het gaat om het ontwerpen van nieuw ruimte. In onderhavig onderzoek ligt de nadruk op tussenruimte, tijdelijke ruimtes, met daarbij de vraag of ook bij de vormgeving en het dagelijkse gebruik van tijdelijke ruimte sprake is van verschillende partijen met verschillende perspectieven.

Uit het vorige hoofdstuk blijkt dat er, in lijn met de veronderstelling van Van der Wal (Kei, 2007), sprake is van verschillende perspectieven tussen planners en gebruikers. Dit resultaat is gebaseerd op bevindingen die betrekking hadden op verschillende tussenruimtes. De focus met betrekking tot tussenruimte verschilde per gesprekspartner, wat een één op één vergelijking moeilijk maakt. Gebruikers die binnen de onderzoekslocatie wonen, aangrenzend aan een tussenruimte, spraken voornamelijk over het Viljoenplein, en in mindere mate over ervaringen met de leegstaande panden voordat de huidige nieuwbouwactiviteiten startte. Gebruikers die buiten de onderzoekslocatie wonen, enkele straten van de tussenruimtes af, bekeken de gevolgen van de tussenruimte vooral op wijkniveau. Gesprekken met medewerkers van Staedion gingen, daar waar het over tussenruimtes ging, hoofdzakelijk over het gewezen actiegebied van fase 3. Gemeente ambtenaren spraken voornamelijk over de wijk als geheel en vanuit de stedelijke plannen.

Om een antwoord te kunnen geven op de vraag of er als gevolg van verschillende perspectieven sprake is van spanning tussen planners en gebruikers is het nodig om een breder begrip van de perspectieven zoals Van der Wal (Kei, 2007) ze stelt, te krijgen. Tevens is dit

van belang gezien de veronderstelling dat er bij de ontwikkeling van nieuwe plaatsen door planners vanuit verschillende belangen en schaalniveaus gepland wordt (Gieryn, 2000; Huffstadt e.a., 2007) In deze paragraaf zullen daarom de perspectieven en de belangen van de actoren verder geanalyseerd worden. Daartoe wordt ingaan op hoe de verschillende groepen naar de totale herstructureringsopgave in Transvaal kijken.

6.1.1 De gebruikers

In de analyse in hoofdstuk 5 is duidelijk geworden dat bewoners vanuit verschillende perspectieven naar de wijk kijken. De gesprekken waren sterk gericht op hun dagelijkse leven in de wijk en hun gebruik en belevenis van hun woonomgeving en van de wijk als geheel. In hoofdstuk 5 is hier, wat gebruikers betreft, uitgebreid op in gegaan.

1. Bewoners binnen de onderzoekslocatie, die aangrenzend aan een tussenruimte wonen, ervaren veelal negatieve gevolgen van de tussenruimte waar zij aangrenzend aan wonen. Tussenruimtes zorgen voor (vooral nog vooral negatieve) veranderingen in hun persoonlijke leven. Omdat het gevolgen heeft voor hun persoonlijke situatie bekijken zij de gevolgen voornamelijk vanuit een *persoonlijk perspectief*.
2. Bewoners buiten de onderzoekslocatie, die enkele straten van een tussenruimte af wonen, zijn positiever over de gevolgen van de herstructurering, en zien tussenruimte als een ‘logisch’ onderdeel daarvan. Omdat zij de tussenruimtes niet als onderdeel van hun leefomgeving zien geven zij hier ook nauwelijks betekenis aan. Ze ervaren geen persoonlijke gevolgen van de tussenruimtes en spreken voornamelijk over de totale herstructureringsopgave. Zij bekijken de gevolgen van de herstructurering op het niveau van de wijk, *wijk perspectief*, wat is het nut van de herstructurering voor de wijk als geheel.
3. Naast deze gebruikers, waar interviews mee gehouden zijn, blijken er ook nog andere gebruikers te zijn: bewoners van de actiegebieden, (georganiseerde) tijdelijke bewoners en ‘nieuwe’ (illegale) bewoners. Met deze gebruikers is niet gesproken, maar in de gesprekken is wel het een en ander over deze gebruikers verteld. Het is aannemelijk dat deze gebruikers, net als de bewoners uit de onderzoekslocatie, de tussenruimte vanuit *persoonlijk perspectief* bekijken omdat het direct van invloed is op hun dagelijkse leven. Waar het voor de ‘oorspronkelijke’ bewoners van de actiegebieden overwegend een periode van onzekerheid en onveiligheid is, is het voor de tijdelijke (georganiseerde en ongeorganiseerde) gebruikers een ruimte die hen onderdak biedt en vanuit die optiek als positief ervaren zal worden.

6.1.2 De planners

Uit het vorige hoofdstuk is gebleken dat medewerkers van Staedion vooral vanuit een *procesmatig perspectief* naar de totale ontwikkelingen in Transvaal en de individuele projecten kijken. Medewerkers van de gemeente hebben geen gedetailleerd beeld over het

verloop van individuele projecten en spreken vooral over de wijk als geheel, vanuit *wijk perspectief*, en over de wijk als onderdeel van de stad, vanuit *stedelijke perspectief*. Dit beeld is echter op basis van een focus op tussenruimtes ontstaan. Wanneer het over tussenruimtes gaat spreken ze voornamelijk over de situatie in actiegebieden. Gezien de diversiteit in gesprekspartners en de diversiteit in de mate waarin zij vanuit hun functie betrokken zijn bij tussenruimtes is het interessant om op deze plek meer in te gaan op hun perspectief op de totale herstructureringsopgave. Op basis van de drie lijnen van Gieryn (2000) is het de verwachting dat de planners vanuit ‘macht en geld’ en vanuit ‘professionele praktijken’ kijken naar de invulling van nieuwe, en in dit geval ook tijdelijke, ruimtes.

Medewerkers van Staedion.

De gesprekspartners geven allen aan dat er binnen Staedion drie afdelingen zijn: Wonen, Strategie & Vastgoed en Ontwikkeling. Alle drie met eigen belangen welke ze continu op elkaar moeten afstemmen.

- › Bij Ontwikkeling gaat het plat gezegd om tijd, geld en kwaliteit, Wonen kijkt heel erg naar de beheerders kant en hebben in die zin ervaringen uit fase 1 en S&V kijkt vanuit beleggingskant [med. Staedion 6]
- › Het is moeilijk om alle belangen af te wegen. (...) Ook binnen Staedion, tussen de afdelingen spelen hele diverse belangen. Veel hangt af van het financiële. (...) Maar wat je ook doet, je hebt altijd voor en tegenstanders, dus het komt vooral aan op het maken van afwegingen. [med. Staedion 2]

In de theorie hebben we gezien dat het belangrijk is om de vraag te stellen voor wie er vernieuwd wordt. In het doel van de herstructurering in Transvaal zit het gedachtegoed van het VROM rapport Stad en Stijging (2006) verwerkt. Het sociale en fysieke perspectief moet gecombineerd worden met een stijgingsperspectief. Het is daarmee gericht op het vasthouden en het aantrekken van bepaalde groepen en ze mogelijkheden tot sociale stijging te geven. In Transvaal zien we dat het uiteindelijke doel van de totale herstructureringsopgave vorm geeft aan de keuzes die er gemaakt worden in de ontwikkeling en de uitvoering. *‘Op basis van een sociale en een economische ambitie moet er invulling gegeven worden aan de ruimtelijke opgave’* (med. Staedion 6). Het gaat erom dat er een differentiatie in de woningvoorraad komt om onder andere daarmee tot een meer evenwichtige bevolkingssamenstelling te komen. Met die woningvoorraad wordt huidige bewoners de mogelijkheid geboden om wooncarrière te maken, om zodanig sociale stijgers vast te houden, en kunnen ook andere groepen aangetrokken worden. Op die manier moet er een sociaal systeem ontstaan wat een neerwaartse spiraal in de wijk tegenhoudt en wat de economische functie van de wijk stimuleert. Voor de corporatie is een dergelijke ontwikkeling gunstig omdat verbeteringen in de omgeving er ook voor kunnen zorgen dat de waarde van de woningen omhoog gaat.

Fragmenten – doel van herstructurering

- › Het is een succes als mensen nog meer dan nu het geval is het gevoel hebben dat het interessant is om in Transvaal te wonen. Het hoeft niet zo te worden als het Statenkwartier, dat moeten we ook niet nastreven. [med. Staedion 1]
- › Naar een meer gemêleerde bevolkingssamenstelling qua inkomen, er wordt veel in koop teruggebracht, om de economische impuls te bewerkstelligen. [med. Staedion 2]

- › We bieden een product waardoor we dus ook andere mensen aantrekken waardoor de hele wijk wat beter wordt. En dat mensen die in de kleine woningen zitten aansluiting vinden bij het nieuwe [med. Staedion 4&5]
- › Het is ‘af’ als we de neerwaartse spiraal kunnen keren [med. Staedion 4&5]
- › Er moet een bepaald sociaal systeem ontstaan, en vastgoed is de ondersteuning daar van. (...) Er moet een gevarieerd woning aanbod komen, mensen moeten wooncarrière kunnen maken. Er moeten ook voorzieningen aanwezig zijn. Op hoofdlijnen dus als het hele woonklimaat verbeterd is, als het wat gedifferentieerder is. [Med. Staedion 6]
- › Als het goed gaat met de wijk gaat ook de waarde van de woningen omhoog. Als je dat weet te bewerkstelligen is het goed. [med. Staedion 4&5]

De belangen van partijen zitten niet in een vacuüm, zo stelt Helleman (2003). Belangen zijn afhankelijk van de context. De huidige situatie op de woningmarkt heeft een grote invloed op recente ontwikkelingen in Transvaal. Door toegenomen bouwkosten moesten er zowel voor de huidige fase in uitvoering, fase 3, als de toekomstige plannen voor fase 4 heroverwogen worden. Vraagtekens werden onder andere geplaatst bij de geplande sloop en bij het type nieuwbouw dat terug moet komen gezien de huidige vastzittende woningmarkt. Er moesten nieuwe financiële berekeningen gemaakt worden met als gevolg een lange periode van leegstand in fase 3.

Fragmenten - de context

- › We hebben eind vorig jaar pas op de plaat gemaakt. (...) Snijden we ons niet in de vingers met zoveel koop, raken we het nu met de crisis nog wel kwijt, bouwen we niet te eenzijdig voor een bepaalde doelgroep, houden we ons nog aan de afspraak. (...) We moeten goed berekenen of we aan het eind van het jaar nog goed uit de cijfers komen. Dat zijn we voor fase 4 nu aan het doen. Dat is heel ingewikkeld. (...) de koopmarkt zit nu echt toch voor een grootdeel op slot. [med. Staedion 2]
- › Het hele herstructureringstraject is ontzettend duur. Wij moeten ook op het geld letten, waar geef je het aan uit. Moeten heroverwegingen maken ook financieel moeten we het op nieuw berekenen. Zeker de eengezinswoningen die nu in de verkoop staan, dat is gewoon lastig te verkopen. (...) Als je woningen sloop mis je inkomsten, huurinkomsten. En als je appartementen blokken sloop en vervangt door eengezinswoningen dan houd je toch maar de helft van het aantal deuren terug. [med. Staedion 4&5]
- › Sinds een half jaar lopen we tegen explosief gestegen bouwkosten aan, terwijl opbrengsten niet stegen. De haalbaarheid kwam op losse schroeven te staan terwijl herhuisvesting wel ingang was gezet. Wat we in transvaal hebben gehad is dat terreinen toch best lang braak lagen. De Hertzogstraat bijvoorbeeld, het plan is renovatie, staat verschrikkelijk lang leeg. (...) We hebben gewacht tot we het financieel rond hadden, de mensen waren er al lang uit. Dat zijn 2 trajecten. Je herontwikkeling en je herhuisvesting, en soms loopt de een achter de ander aan [med. Staedion 6]

Daarbij komt dat de hele herstructureringsopgave onder een behoorlijke tijdsdruk plaats vindt. Een medewerker omschreef het als *‘een soort van wals die over Transvaal heen gaat, van zuid naar noord. (...) we beginnen al met fase 4, maar ja, fase 3 moet ook nog gebeuren’* (med. Staedion 6).

Los van de ontwikkelingen op de woningmarkt en het totale herstructureringsplan voor Transvaal heeft de corporatie een maatschappelijke verantwoordelijkheid. Dit is mede bepalend voor wat er in de tussenruimte gebeurt. Activiteiten moeten rendabel blijven, wat de afweging voor de bestedingsmiddelen lastig kan maken. Daarnaast is de corporatie de eigenaar van de woningen en/of de grond. Wanneer er iets ongewensts gebeurt tijdens activiteiten in de tussenruimte is Staedion aansprakelijk. Vanuit die optiek is het soms een veiligere keuze om er een hek om heen te zetten om zo gevaarlijke situaties te voorkomen en de aansprakelijkheid te reduceren.

Fragmenten – maatschappelijke verantwoordelijkheid

- › lastig vind is de afweging te maken voor de bestedingsmiddelen (..) het moet niet onrendabel worden. [med. Staedion 2]
- › Soms bij kunstenaars is het initiatief helemaal goed, maar zodra we echt iets willen dan hebben we maatschappelijke verantwoordelijkheid, dus dan moet het kloppen. Moet je je voorstellen in de krant: Staedion zet gifgrond in om kinderen de zomer door te helpen. [med. Staedion 2]

Medewerkers van de gemeente

De gesprekspartners van de gemeente werken alle drie voor een andere afdeling: Onderwijs, Cultuur en Welzijn (OCW), dienst Stedelijke Ontwikkeling (DSO) en de Bestuursdienst (BSD). Daar waar gesprekken met de Staedion medewerkers voor een belangrijk deel gericht waren op de planning en uitvoering van individuele projecten en de totale bouwopgave, gingen de gesprekken met medewerkers van de gemeente voornamelijk over de sociale en economische toekomstplannen voor Transvaal. Deze plannen concentreren zich in fysieke zin rond het gebied langs de tramlijn, lijn 11. Belangrijk hierin zijn de plannen voor het ontwerpen van een Multicultureel Leisure Centre en de opwaardering van de Paul Krugerlaan. *‘Dit laatste komt voort uit het idee dat het gebied langs de lijn 11 zone potentie heeft om meer te zijn dan alleen voor de wijk. Het wordt zo gekoppeld aan de stad’* (med. gemeente 1). De lijn 11-zone is een onderdeel van de Structuurvisie Den Haag in 2020 (2005). Een aantal van de geplande ontwikkelingen uit deze structuurvisie komen ook terug in het Wijkactieplan (2007), in het kader van de Vogelaar-aanpak. Vanuit deze plannen is de herstructurering in Transvaal een succes als het idee van de lijn-11 zone, de ontwikkelingen langs de route van de toeristentram naar Scheveningen, in fysieke, economische en sociale zin geslaagd is.

Fragmenten – de lijn 11-zone

- › De tweede visie is gebaseerd op het idee dat lijn-11 naar Scheveningen door de wijk loopt. Dit is zogenaamd ‘de trein waar toeristen in zitten’. een route hebt langs leuke opvallende dingen. (..) uitgroeit tot een ‘little India’ [med. gemeente 1]
- › “Voor de Transvaler zou het voor werkgelegenheid kunnen zorgen, in het MLC en op de Paul Kruger. Ook heeft het in het ‘praten over de wijk’ een effect als in: ‘ik woon daar bij het MLC [med. gemeente 1]
- › Transvaal is een hele ondernemende wijk, we willen dit verder uitwerken op de Paul Krugerlaan en met het MLC, een Cultureel Wereldcentrum. De Paul Krugerlaan moet uitgroeien tot een bovenstedelijke winkelstraat, een ‘little india’, waar mensen van ver op afkomen. [med. Gemeente 1]
- › De Paul Krugerlaan (..) het MLC (..) het is er al, maar het moet beter, en laat het dan een icoon worden. (..) Je haalt die koopkracht hier naar toe doordat je een unique selling Point hebt. [med. gemeente 2]

In sociale zin is het van belang dat er een goed en fijn woonklimaat bewerkstelligd wordt. Hierbij is in de plannen uitgegaan van het DNA van het gebied, op basis waarvan een wijkprofiel gemaakt is. Dit idee gaat uit van de krachten die er in de wijk zijn. Het moet *‘een dynamische volksbuurt blijven’*, maar wel *‘met het streven om de wijk naar het Haagse gemiddelde te krijgen’*. Hierbij moet gewaakt worden voor ‘romantische’ toekomstbeelden:

Fragmenten – waken voor romantische toekomstbeelden

- › Het romantische beeld dat kunstenaars dan op straat met een muzikje erbij aan het beeldhouwen gaan is geen praktijk geworden.[med. gemeente 1]
- › We hebben ons er in het ‘romantische plaatje’ wel op verkeken dat de moeizaamheid waarmee groepen mengen. Ze mengen slecht, behalve de kinderen, die mengen wel. [med. gemeente 1]

Aangegeven wordt dat het Wijkactieplan een goede impuls is voor de sociale herstructurering in Transvaal, deze bleef namelijk achter bij de fysieke herstructurering. Het landelijke beleid is in die zin dus mede bepalend voor waar de focus vanuit de gemeente ligt.

Naast een (financiële) impuls voor het sociale en economische aspect, heeft het landelijke 40-wijken lijstje er ook voor gezorgd dat er een focus is komen te liggen op het verbeteren van het imago van Transvaal als probleem- / Vogelaarwijk. Met name kunstprojecten zoals het Hotel Transvaal hebben een gunstige werking gehad voor het imago. Tegelijkertijd wordt erkent *‘dat de wijk van buiten, qua wijkbeleving, heel leuk kan lijken, waardoor men zich wel eens kan vergissen in het beeld over de wijk’* (med. gemeente 1), omdat je daarmee geen zicht hebt op het dagelijkse leven, aldus één van de gesprekspartners.

Fragmenten – verbeteren imago

- › Herstructurering is een succes als Transvaal niet meer op de Vogelaarlijst staat en als mensen tevreden zijn. [med. gemeente 2]
- › Je ziet wel dat het beter gaat omdat Transvaal gezakt is op de lijst van slechtste wijken. In de 40-wijkenlijst staat Transvaal nu op de 43^e plaats. Je ziet dat het gelukt is om rondom de Kempstraat de rotte appels weg te halen door de sloop. [med. gemeente 2]
- › Extern is het van belang dat Transvaal haar slechte naam kwijt raakt, het is van belang voor investeerders. [med. gemeente 1]
- › Voor de Transvaler zou het voor werkgelegenheid kunnen zorgen, in het MLC en op de Paul Kruger. Ook heeft het in het ‘praten over de wijk’ een effect als in: ‘ik woon daar bij het MLC. [med. gemeente 1]
- › Het goede (van Hotel Transvaal) is wel dat het veel positieve media opgeleverd heeft. Het draagt bij aan het verhaal dat mensen over Transvaal vertellen. [med. gemeente 1]

Duidelijk wordt dat investeringen in de herstructurering vanuit de gemeente aanvankelijk voornamelijk vanuit DSO kwamen. Het idee dat er ook in het sociale geïnvesteerd moest worden bestond bij aanvang niet. In 2002 kwam er voor het eerst geld vanuit het rijk, de ‘onze buurt aan zet’-gelden. En in 2004 kwam er voor de periode tot en met 2008 voor het eerst budget vanuit OCW naar aanleiding van een aantal kunstprojecten. Aangegeven wordt dat *‘herstructureringsprocessen vaak vanuit DSO starten, en dat OCW er dan, vaak zonder geld, achteraan loopt’* (med. gemeente 1). Dit terwijl het succes van een wijk niet alleen in het fysieke zit. Er is namelijk ook de sociale en economische opgave voor de wijk

Fragmenten – sociale investeringen

- › Het welslagen van een wijk lees je niet af aan de pracht van de woningen. De woningen kunnen wel mooi en waterdicht zijn maar het gaat erom dat het sociale geslaagd is. [med. gemeente 1]
- › We willen een goede mix qua woningvoorraad, het moet een levensloopbestendige wijk worden. [med. gemeente 2]
- › Het is een succes wanneer we er in slagen een menging qua bebouwing en voorzieningen te realiseren. Ook als we culturen en leefstijlen hebben weten te mixen. Belangrijk hierbij is dat er wel dynamiek blijft in de wijk, want dat is uniek voor Transvaal. [med. gemeente 3]

Naast stedelijke en landelijke gelden en regelgeving kunnen ook Europese gelden en regelgeving een rol spelen in het verloop van de herstructurering. Dit kan, ook voor tussenruimtes, zowel versnellend als vertragend werken. Zo wordt het Viljoenplein dit jaar, naar horen zeggen, *‘eindelijk onder handen genomen omdat de Europese subsidie anders verloopt’* (med. gemeente 1), terwijl de bouwactiviteiten van Via Salsa, fase 2, uitgesteld

moesten worden omdat er als gevolg van een nieuwe Europese regel met betrekking tot fijnstof een bodem onderzoek gedaan moest worden.

6.1.3 Verschillende perspectieven

In deze paragraaf 6.1 is verder ingegaan op de perspectieven van de planners en gebruikers om meer gedetailleerd in te kunnen gaan op de vraag of ‘*er sprake is van verschillende perspectieven tussen planners en gebruikers?*’. Duidelijk is dat het perspectief waarmee planners en gebruikers naar de totale herstructureringsopgave en specifiek naar tussenruimte kijken inderdaad verschillend zijn.

Uitgaande van de drie perspectieven die Van der Wal (Kei, 2007) met betrekking tot herstructureringsactiviteiten onderscheid bleek al in het vorige hoofdstuk dat bewoners uit de onderzoekslocatie, voor wie de tussenruimtes in hun directe leefomgeving vallen, deze ruimtes vanuit persoonlijk perspectief gebruiken en beleven. Dit geldt niet voor de bewoners van buiten de onderzoekslocatie, dit omdat de tussenruimte niet in hun leefomgeving valt. Zij ervaren de herstructureringsactiviteiten vanuit een wijkperspectief.

Het op basis van hoofdstuk 5 gevonden procesmatige perspectief van medewerkers van de corporatie en het stedelijke perspectief van medewerkers van de gemeente is in deze paragraaf verder uitgewerkt door de focus op de tussenruimtes te verbreden naar de totale herstructureringsopgave om zodanig de keuzes voor de invulling van tussenruimtes te kunnen begrijpen. Voor Staedion zijn de ontwikkelingen op de woningmarkt, de totale herstructureringsopgave voor Transvaal en de maatschappelijke verantwoordelijkheid grotendeels bepalend voor de planvorming en uitvoering van de totale herstructurering, en als gevolg daarvan voor wat er in de tussenruimte gebeurt. De termen tijdsdruk, differentiatie in de bevolkingssamenstelling, rendabele investeringen en aansprakelijkheid zijn hierbij, ook voor de tussenruimte, van belang. De gemeente wordt vooral geleid door de stedelijke plannen en de sociale, economische en fysieke opgave die daarmee samen gaan. Nationale en Europese gelden en regelgeving hebben hierbij een belangrijke invloed op de keuzes die gemaakt worden. Daarnaast is voor de gemeente ook het verbeteren van het imago, voornamelijk het externe imago, van Transvaal belangrijk voor de investeringen die gedaan worden. Deze bevindingen scherpen het beeld van de perspectieven van de planners aan en laten tevens zien dat ook de lijnen van Gieryn (2000) te herkennen zijn in het herstructureringstraject en doorwerken op de invulling van de tussenruimtes. De planners worden geleid door hun eigen belangen welke gebaseerd zijn op de professionele praktijk, machtsposities en geld terwijl de gebruikers van de onderzoekslocatie in hun gebruik en belevenis worden geleid door hun eigen persoonlijke percepties. In de volgende paragraaf wordt ingegaan op de vraag of deze verschillende perspectieven en belangen al dan niet leiden tot spanningen.

6.2 Is er sprake van spanning tussenplanner en gebruikers?

Wanneer er bij het ontwerpen / ontwikkelen van een nieuwe plaats sprake is van partijen met verschillende belangen, zoals in de situatie van Transvaal het geval blijkt te zijn, bestaat de mogelijkheid dat er een spanning heerst tussen de partijen. Volgens Low en Lawrence – Zuniga (2003) spreken we in dat geval over ‘contested spaces’, locaties waar tegenstrijdigheden, confrontaties en/of weerstand tussen partijen met verschillende controle over bronnen en verschillende machtsposities hebben. Dit is volgens hen ook te herkennen tijdens herstructureringstrajecten. De vraag is of dit ook geldt voor de invulling van tussenruimtes. Om te zien of er sprake is van een spanning tussen de geconstateerde verschillende perspectieven is het van belang om zicht te krijgen op de wisselwerking tussen partijen; hebben planners zicht op het alledaagse leven, van de alledaagse mens en hebben gebruikers zicht op plannen, van de planners. Daarnaast is het interessant om zicht te krijgen op hoe de partijen elkaar tijdens de al dan niet aanwezige wisselwerking construeren en of de planning überhaupt ruimte biedt of invulling geeft aan tussenruimte.

6.2.1 Wisselwerking en constructie

Dat er een verschil is tussen het geplande en het alledaagse wordt onderschreven (De Certeau, 1984; Frijhoff, 2009; Gans, 1986). Interessant is echter de vraag of het geplande ruimte biedt voor het alledaagse, of ze elkaar kunnen vinden (Reijndorp, 2009). Volgens Frijhoff (2009) is het in dit verband noodzaak de stad niet te bezien als een object waar professionals wetenschap, kennis of beleid op afgevuurd worden om haar leefbaar te maken, maar als een ruimte waar onafhankelijk van de professionals geleefd wordt. Wisselwerking tussen partijen is daarom belangrijk. Zoals eerder gesteld is het belangrijk om vast te stellen voor wie er vernieuwd wordt, omdat het doel met betrekking tot de bewonerspopulatie van invloed kan zijn op de rol van bewoners in het ontwikkelings- en uitvoeringstraject. Gezien het streven in Transvaal ook zittende bewoners vast te houden lijkt het logisch om deze mensen te betrekken bij de ontwikkelingen. Van belang is hierbij de notie van Visschers en de Bruijn (2008) dat het belevingskader van beleidsmakers en van bewoners van elkaar verschilt. Volgens Huffstadt, Kiers en Boonstra (2007) zijn er vijf relevante schalen van waaruit beredeneerd wordt: de regio, de stad, de wijk, gebiedsontwikkeling en projecten.

Een wisselwerking tussen de (perspectieven van) planners en gebruikers, tussen het geplande en het alledaagse, kan twee kanten op bewegen. Informeren en betrekken de planners de gebruikers bij hun geplande (toekomstige) werkelijkheid en informeren en betrekken gebruikers de planners over hun alledaagse leven?

In het eerste geval speelt naast de mate waarin planners de gebruikers betrekken bij en informeren over de ontwikkeling en uitvoering, dat het van belang is of gebruikers zich al dan niet betrokken en goed geïnformeerd voelen. Formeel vindt de inspraak plaats aan het begin van en herstructureringstraject. Dit betekent voor Transvaal dat dit rond 2000 plaats heeft gevonden, tijdens de ontwikkeling van het Wijkplan. Er is destijds met bewonerorganisaties

gesproken, *‘onder andere tijdens een visiedag’*. Voor *‘wat er in de toekomst nog aan nieuwbouw komt zal niet opnieuw het hele ‘circus’ doorlopen worden, want wat nu gemaakt wordt is destijds gecommuniceerd’*. Het lijkt erop dat het inspraak proces vooral gezien wordt als een formeel onderdeel van het traject. De kans dat bewoners tussentijds, tijdens de uitvoering van het oorspronkelijke wijkplan, iets te weeg kunnen brengen in de planning of uitvoering lijkt hierdoor minimaal.

Fragmenten – wisselwerking planners richting bewoners

- ▶ Bij de plannen en de uitvoering zijn de gemeente en Staedion de belangrijkste partijen, zij besluiten eigenlijk alles. (..) De inspraak van bewoners is afhankelijk van in welke fase je zit en je ze betreft. Het is de vraag waar je goed aan doet. (..) Het is dus de vraag of je er wat mee opschiet om bewoners te betrekken die er straks niet meer zijn. (..) [Med. gemeente 2]
- ▶ We hebben een visie dag gehouden met het college om swots te maken. We hebben ook de bewonersorganisaties gevraagd om swots te maken. Deze swots kwamen aardig overeen. [Med. gemeente 2]
- ▶ Het hele herstructureringsprogramma is natuurlijk al erg lang geleden het inspraak traject in gegaan. Er is met bewonersorganisaties gesproken en in kranten etc zijn oproepen geweest om te reageren etc. (...) Wat er nu nog aan nieuwbouw gaat komen (oa. Fase 4) en besproken wordt, gaat niet de inspraak in, dan is het een gepasseerd station om nog te bespreken hoe we dat gaan doen. [Med. Staedion 2]
- ▶ Het is niet zo dat er voor fase 4, voor alles op de schop gaat, weer een heel inspraak circus opgezet wordt. [Med. Staedion 2]
- ▶ *Bewoners betrokken?* Ja, maar in eerste instantie, de eerste planvorming gebeurt tussen staedion en gemeente, moet uiteindelijk wel gecommuniceerd worden met bewoners. Dus dat gebeurt dan ook, om de zoveel weken een overleg met BOT/BTZ [med. Staedion 6]
- ▶ *Sluiten plannen voor transvaal aan bij wat de zittende en blijvende bewoners willen?* Ja, voor een groot deel wel omdat ze deels producent van het wijkplan zijn. Wat er nu gemaakt wordt is gecommuniceerd, ik weet dat Af en toe, nou ja regelmatig er wel klachten komen, maar dat zit meer in operationele hoek. [med. Staedion 6]

De vraag die planners voor ligt is in welke fase en voor welke ontwikkelingen de bewoners betrokken kunnen worden. Gezien het doel om nieuwe bewoners aan te trekken met koopwoningen, vinden de planners het niet logisch om zittende sociale huurders te betrekken bij de ontwikkeling. Tevens blijkt dat het lastig is om de inspraak via bewonersorganisaties te laten lopen, dit omdat de bevolkingssamenstelling zo divers is en het de vraag is of je kunt verwachten dat de bewonersorganisatie de vertegenwoordiging van hun ‘achterban’ zijn.

Fragmenten – bewoners betrekken

- ▶ *Hoe kun je bewoners daar bij betrekken?* Dat blijft lastig, je kunt bewoners betrekken bij de vraag van we willen iets terug bouwen voor de buurt. Dan kun je heel direct het traject in gaan met bewoners. Aan de andere kant is het juist van deze transformatie de bedoeling dat je een differentiatie in de doelgroep wilt realiseren. [Med. Staedion 4&5]
- ▶ Ga je dan zittende huurders betrekken bij koopwoningen voor de nieuwbouw. Die mensen hebben het over hun eigen verhaal. Als ik in de sociale huursector zou zitten, en je vraagt me over koop, dan ga ik het hebben over sociale huur. [Med. Staedion 2]
- ▶ *Zijn Bewoners organisatie representatief?* Nee, maar ik vind het altijd zo dwars. Maar dan worden vrijwilligers aansprakelijk gesteld om hun achterban te vertegenwoordigen. Alles wat ons niet lukt leggen we op de schouders van vrijwilligers. Hoe kunnen zij nou 120 nationaliteiten vertegenwoordigen, en wie kan dat wel? Niemand toch. [med. Staedion 2]

Uit de gesprekken blijkt dat er gezocht wordt naar een manier om inspraak te regelen. *‘Het is verbazingwekkend dat de bewoners het pikken dat er zo weinig inspraak is’*. Bij de uitwerking van business cases in het kader van het Wijkactieplan wordt er wel per case, per thema, bekeken of en hoe bewoners betrokken en geïnformeerd kunnen worden. Ten behoeve van

veranderingen in fase 4 is er wel ‘*een marktonderzoek gedaan door middel van enquêtes onder alle huurders en kopers in de hele wijk. Dit onderzoek, met een respons van 10%, is input geweest voor de heroverweging*’.

Fragmenten – mogelijkheden om bewoners te betrekken

- › Tot op heden zo gedaan dat er in de definitieve ontwerpfase een inlooffase was waarbij mensen kennis konden nemen van de plannen. (...) vanaf heden zullen plannen tijdens de voorlopige ontwerpfase met de vertegenwoordigers van bewonersorganisaties besproken worden’[med. gemeente 1]
- › *Geen inspraak proces?* Dat moet wel komen, maar dan moeten we wel weten waar ze op in kunnen spreken, en dat moet je voorbereiden, input leveren. [med. Staedion 6]
- › het hele krachtwijken verhaal (..) Gaat erom dat je per onderdeel goed nadenkt over hoe we bewoners informeren, mogen en kunnen ze meedenken, hoe zorgen we voor een stukje werkgelegenheid *Lukt het om bewoners te betrekken?* Hangt af van het thema, er is binnen Transvaal wel een harde kern als het gaat om bewonersparticipatie, bewonersorganisaties. [Med. Staedion 2]
- › de buurt ambassadeurs, mensen die op een eigen terrein een netwerk hebben en die ook aanspreken als het om bepaalde thema’s gaat. Zijn 12 mensen, We hebben gezocht naar diversiteit in deze mensen met een divers netwerk en allemaal andere mensen kunnen aanboren. [Med. Staedion 2]

Het idee dat het vooral om een formele stap in het ontwikkeltraject gaat leeft ook als zodanig bij de gesprekspartners uit de onderzoekslocatie. Deze gesprekspartners geven aan dat zij geen mogelijkheid hebben gehad voor inspraak. Ze verbazen zich hierover en geven de indruk dat ze wel betrokken hadden willen worden bij de plannen.

Fragmenten – bewoners uit onderzoekslocatie over inspraak

- › Er is 9 van de 10 keer geen sprake van inspraak. We hebben geen invloed. We zitten hier nou al zo lang, en hebben zoveel gesproken. Ik heb nog steeds geen tekeningen gezien. We krijgen wel de faseringskaart, maar wat zie je daar nou op? [gebruiker 1]
- › *Betrokken bij de plannen bij aanvang?* Nee ook niet, terwijl we wel in het middelpunt zitten [gebruiker 6]
- › Ik weet echt niet wat ze verder met de wijk gaan doen. Dat zou ik wel willen en dat onze mening ook meetelt als we een suggesties hebben. [gebruiker 6]
- › Maar de gemeente heeft alles bedacht en ze willen niet luisteren. Als iemand van de gemeente het bedenkt dan zal het ook gewoon zo gaan. Ze denken op de gemeente nog altijd zoals de Nederlanders denken. Tegen beter weten in, want ze weten het heus wel. [gebruiker 1]
- › *Vergeten de corporatie en gemeente dit stukje gewoon?* Ja, ze denken hier is niets bijzonders [gebruiker 6]
- › Daar is de regering op uit, die wil hier een buitenlander wijk van maken.[gebruiker 7&8]

Dat dit geldt voor inspraak in de nieuwbouw kan begrepen worden vanuit de eerder besproken gedachtegang dat er nieuwe bewoners aangetrokken moeten worden. Opvallend vanuit het idee dat sociale stijgers vastgehouden moeten worden is echter dat ‘*Wij zijn van te voren nooit ingelicht, van deze huizen komen er, mocht je geïnteresseerd zijn. Op zijn minst konden ze inzicht geven in wat er komt te staan. Zodat we konden kiezen of we het ook zouden willen?* (gebruiker 6). Daarnaast zou het voor de openbare ruimte, in dit geval het Viljoenplein, wel voor de hand liggend zijn om aangrenzende bewoners inspraak te laten hebben. Los van het feit dat er nieuwe bewoners aangetrokken moeten worden zou op basis van Sprinkhuizen (2001) gesteld kunnen worden dat het goed is om ook zittende bewoners te betrekken ten behoeve van het creëren van draagvlak, betrokkenheid en hun gebiedsdeskundigheid.

Fragmenten – wens om betrokken te worden

- › 5 jaar geleden kwamen er wel 2 vrouwen langs de deur die vroegen wat we willen dat er op het Viljoenplein zou komen. Daarna hebben we er nooit meer van gehoord. [gebruiker 4]
- › In het verleden werden er bewoners organisatie gehouden. Dat was leuk, iedereen geeft zijn mening en beeld. Ik ging vaak, maar nu is dat niet meer. [gebruiker 6]
- › Dat idee is destijds ontworpen voor en met de zittende bewoners, die nu grotendeels weg zijn. Er komen wel geluiden (van gebruiker 1) die roepen dat er iets voor kinderen moet komen. [Med. gemeente 2]
- › Met het viljoenplein gaan ze nu eindelijk iets doen, omdat de subsidie anders vervalt. Maar ze gaan er een kijktuin van maken. We zitten hier niet in Wassenaar! Er is nauwelijks speelruimte en in de nieuwbouw komen vooral hindoestaanse gezinnen met jonge kinderen wonen. Dan maak je er toch een speelveld van.[gebruiker 1]

Het beeld van de bewoners die enkele straten verder wonen, met uitzondering van twee dames die over het algemeen erg negatief zijn over de veranderingen in de wijk, is anders. Volgens deze gesprekspartners zijn bewoners weldegelijk betrokken en loopt ook de informatievoorziening goed.

Fragmenten – bewoners buiten onderzoekslocatie over inspraak en informatie

- › Er zijn bijeenkomsten geweest over hoe je het zou willen, waar het meeste behoefte aan is. Er zijn Multi gesprekken gehouden over wat en hoe je het met je wijk zou willen. Of ze er wat aan hebben en of ze er wat aan doen weet ik niet. De uiteindelijke plannen zien er goed uit. [gebruiker 9]
- › Zo vaak heeft Joke contact gehad met de gemeente om alsjeblieft nog een aantal eikenhaagjes te plaatsen langs de hekjes. [gebruiker 3]
- › *Ik vertel over de little India plannen, zijn jullie betrokken?* Nee, ik niet. Dat helpt toch niet. De gemeente doet toch wat ze zelf willen. De plannen zijn al klaar voor ze bespreken wat ze van plan zijn. Dat praten slaat verder nergens op. Net als die plannen op Scheveningen, wat Norder van plan is, wat de mensen willen doen ze niets mee. Ik (co) gaat niet eens naar de klankbord vergadering toe, je zit er voor jan lul. De plannen liggen klaar en het gebeurt toch. [gebruiker 8]

De informatievoorziening laat volgens een medewerker van Staedion echter te wensen over. Over de informatievoorziening naar zittende bewoners *‘kunnen we nog wel wat leren. We zijn erg gericht op het actiegebied zelf. Met schaamrood op mijn kaken denk ik dat we de informatie veel beter hadden kunnen geven, mensen veel meer hadden kunnen betrekken. Er is op een gegeven moment een 4m hoge muur gebouwd tussen de huurders en de kopers en dan denk ik ja, waar is het mis gegaan?’*. [Med. Staedion 2]

Duidelijk wordt dat de informatievoorziening niet direct gericht is op andere bewoners dan bewoners van actiegebieden, die moeten verhuizen. De overige bewoners worden wel via de huis-aan-huis vernieuwingskrant geïnformeerd.

- › De woningen die wel grenzen aan, maar niet behoren tot het gebied dat gesloopt wordt behoren niet tot het actiegebied. Deze mensen worden geïnformeerd via Transactie, en het verhaal gaat natuurlijk ook rond in de wijk. [med. Staedion 1]
- › *Iets te maken met zittende bewoners die grenzen aan de actiegebieden?* Nee, die maken geen onderdeel van herstructurering dus die gaan ook niet geherhuisvest worden.[med Staedion 6]

De gesprekspartners uit de onderzoekslocatie ervaren de communicatie als onvoldoende. Uit de verschillende verhalen blijkt dat het per bewoner erg verschilt wat opgepikt wordt. Terwijl de ene aangeeft dat *‘Vanochtend bijvoorbeeld ineens de mooie boom die bijna zou gaan bloesemen hier voor de deur omgezaagd was* (gebruiker 1) terwijl de ander aangeeft dat ze *‘2 maanden terug (heb ik) een brief in de bus gekregen heeft over wat ze van plan zijn. Dat de bomen omgehakt worden rond deze periode, gedeeltelijk wordt de straat afgesloten en we zijn*

ruim tot november nog aan het werk in de buurt (gebruiker 6)'. Dit zelfde geldt voor de vernieuwingskrant. De een weet de TransActie te noemen terwijl de ander bij de 'vernieuwingskrant' denkt aan het wijkkrantje, de Transvaalkrant. Ook qua informatievoorziening is het beeld van de bewoners die verder af wonen het tegenovergestelde.

Fragmenten – bewoners onderzoekslocatie

- ▶ Er wordt niet gecommuniceerd. Er gebeurt van alles. Er is wel een vernieuwingskrant, maar er wordt niet gecommuniceerd. [gebruiker 1]
- ▶ 1x per maand krijgen ze de vernieuwingskrant over de huizen, met foto's over hoe het wordt. Wat precies zal gebeuren staat daar niet in, en ook niet wanneer. Er is geen inspraak mogelijkheid geweest voor bewoners. [gebruiker 4]
- ▶ *Vernieuwingskrantje?* Transvaalkrant zegt meer over PK plein, de markt, de kempstraat over de winkels en het buurthuis. [gebruiker 5]

Fragmenten – bewoners buiten de onderzoekslocatie

- ▶ De bewoners zijn goed ondersteund, krijgen veel informatie. [gebruiker 3]
- ▶ *Ben je op de hoogte gesteld?* Ja door staedion zeker, tuurlijk. Ik werk ook veel met wijkbeheer, ik let op dat er geen troep naar beneden komt. Ik bel dan even met Willem of Ton. [gebruiker 9]
- ▶ Je krijgt altijd folders in de bus, dat gebeurt allemaal in de grote kerk. Van staedion was daar een groot iets met alle plannen, wat ze met de woningen willen, wat ze met de kempstraat willen. *Druk?* Ja, komen veel mensen op af, mensen die interesse hebben in de woningen, maar ook zittende bewoners die benieuwd zijn wat er gebeurt. [gebruiker 9]
- ▶ Ik ga wel af en toe naar de julianakerk waar de gemeente en mensen uit de wijk samen komen, dan hoor je de plannen. Ik hoop dat het ze lukt, want in 2011 willen ze de buurt heel mooi maken. Het wordt een beetje een 2° centrum, zo mooi willen ze transvaal maken. [gebruiker 6]

In het tweede geval, de informatiestroom van de bewoners richting de planners, ontstaat vanuit de planners het beeld dat er met name in de operationele hoek wel klachten binnen komen van de aangrenzende bewoners. *'Ik weet dat af en toe, nou ja regelmatig er wel klachten komen, maar dat zit meer in operationele hoek'* (med. Staedion 6). Dergelijke klachten lijken samen met het beeld dat er nauwelijks inspraakmogelijkheden zijn, te leiden tot een negatieve beeldvorming over planners.

Fragmenten – wisselwerking bewoners richting planners

- ▶ Ze houden helemaal geen rekening met invaliden. Ze kan geen kant op, en het heeft ook geen zin om de politie te bellen. Ze moest nu tegen het verkeer in gewoon op de weg rijden. [gebruiker 1]
- ▶ Het is al 3,5 jaar een zooi, en mensen hebben een vetplantje ter compensatie gekregen. [gebruiker 1]
- ▶ Ze kunnen er ook een bloemenveld van maken, met een fonteintje ofzo..maar dan moeten ze het wel onderhouden. Want ik merk dat veel dingen gezet worden maar dan niet onderhouden worden. En dan wordt het weer vies. [gebruiker 6]
- ▶ *Bij wie ligt de verantwoordelijkheid om er iets van te maken?* De corporatie kan er niets meer omdat die nu alles verkocht heeft. Het is nu echt puur bij de gemeente. En de gemeente zal echt niet luisteren naar zo'n kleine woningcorporatie van ons blokje. [gebruiker 6]
- ▶ De nieuwbouw wordt niet bewaakt. Dat is te duur, daar zijn ze te zuinig voor. [gebruiker 1]

Klachten met betrekking tot de sociale situatie krijgen de planners nauwelijks. Dit lijkt een reden om aan te nemen dat mensen geen sociale overlast ervaren van tussenruimtes. Dit terwijl gesprekspartners uit de onderzoekslocatie in de gesprekken aangeven dat ze weldegelijk overlast ondervinden welke van invloed is op hun gebruik en belevenis van de wijk. Ze geven echter aan dat het geen zin heeft om te klagen. Enkelen van de

gesprekspartners die buiten de onderzoekslocatie wonen geven aan dat er wel de mogelijkheid is om te klagen.

Fragmenten – klagen

- De overburen zoals in de hertogstraat lijken er geen last van te hebben. Er komen niet veel klachten binnen. Mensen hier zijn wel makkelijker. Het kan ze allemaal minder schelen. Als er meer klachten zouden komen zouden ze misschien meer aan het beheer van de leegstaande panden doen. Als je niets hoort dan heeft het ook niet de eerste prioriteit. [med. Staedion 1]
- Veel mensen doen geen aangiften als er ingebroken is, omdat ze niet verzekerd zijn. Als 's avonds de surveillant wagens rond rijden en niets horen dan denken ze dat het goed gaat. [med. Staedion 3]
- Er wonen wel mensen, die klagen er wel om maar ze doen er niet veel aan. Ze willen alles voorgelegd hebben. Ze willen het wel zo hebben, maar willen er geen moeite voor doen. Ze balen er wel van, maar hebben geen zin om iets te ondernemen. Mensen zijn te voorzichtig. [gebruiker 6]
- Ik weet dat klagen geen zin heeft. Omdat de projecten vast staan en daar gaan ze niet van afwijken. [gebruiker 6]
- *Kun je niet klagen?* Dan vraag ik me af waar moet ik dan klagen? Ze schuiven het toch op elkaar af. (..) In het verleden werden er bewoners organisatie gehouden. Dat was leuk, iedereen geeft zijn mening en beeld. Ik ging vaak, maar nu is dat niet meer. [gebruiker 6]
- Ze hebben niet geklaagd tijdens de periode dat de woningen leegstonden en er junkies enzo in zaten. Het heeft geen zin om te klagen, er gebeurt toch niets. [gebruiker 4]

- Zo vaak heeft Joke contact gehad met de gemeente om alsjeblieft nog een aantal eikenhaagjes te plaatsen langs de hekjes. [gebruiker 3]

De wijkmedewerkers vormen in feite de link tussen de planners en de gebruikers. Zij zijn van 's ochtends tot 's avonds in de wijk aanwezig om ongewenste situaties te signaleren en op te lossen. Ze geven wekelijks de situatie bij sociaal en technisch beheer door. Al hoewel de wijkmedewerkers in de hele wijk werkzaam zijn ligt de focus op de actiegebieden. Volgens de wijkmedewerker weten bewoners dat zij bij Staedion horen. Volgens een andere medewerker van Staedion zien bewoner hen echter niet als onderdeel van Staedion en dragen hun werkzaamheden daarom niet bij aan het beeld dat mensen over Staedion hebben.

Fragmenten – direct contact met bewoners

- *Naast de actiegebieden wonen ook mensen? Hoor je daar veel van?* Ja, dan ga ik met ze praten, dan geef ik ze mijn telefoonnummer, zodra er iets is, gelijk bellen. Maar ik wil ook weten als je 's avonds iemand naar binnen ziet gaan of tikken hoort. Zo krijg je een band met bewoners, zo krijg je vertrouwen. [med. Staedion 3]
- ik let op dat er geen troep naar beneden komt. Ik bel dan even met Willem 3 of Ton. [gebruiker 9]
- *Zien ze jou als Staedion?* Ik ben van Staedion en ik werk voor de mensen. Ze zien heel goed dat ik van Staedion ben. [med. Staedion 3]

Naast wisselwerking tussen planners en gebruikers is er ook sprake van wisselwerking tussen **planners onderling** nodig. In het huidige vernieuwingsbeleid gaat het erom dat het sociale en fysieke perspectief gecombineerd worden met een stijgingsperspectief. Om dit te realiseren is er een integrale aanpak nodig (Huffstadt e.a., 2007). Gezien de complexiteit van de vernieuwingsopgave kan verwacht worden dat er zich vertragingen in de woningbouwproductie voordoen (Helleman, 2003). Dit is ook gebleken uit hoofdstuk 5.2.1 waaruit blijkt dat tussenruimtes ontstaan of langer duren als gevolg van onverwachte of bewuste wijzigingen in de uitvoering. Deze complexiteit in combinatie met verschillende belangen en perspectieven zou kunnen leiden tot spanningen tijdens herstructurering.

Het vernieuwingsproces is een zoekproces, er is geen standaardaanpak, *‘Je hebt een ruimtelijk plan in beeld, dan ga je het verder uitontwikkelen, dan betrek je een aannemer erbij en werkt een architect het plan uit. Dat gebeurt in nauwe samenwerking met de gemeente’*. (med. Staedion 6) De samenwerking tussen de gemeente en Staedion in Transvaal ligt vast in twee samenwerkingsovereenkomsten (sok). Hierin staat onder andere aangegeven dat voor fase 2 t/m 4 Staedion integraal gebiedsontwikkelaar is, wat inhoudt dat ze verantwoordelijk is voor de sloop en de nieuwbouw en het herinrichten van de openbare ruimte. Het lijkt erop dat het niet altijd even helder is wie, wanneer, waar verantwoordelijk voor is.

Fragmenten - verantwoordelijkheden

- ▷ *‘De woningen zijn ons eigendom. Er is laatst een keer wat gebeurt, en dan belt de politie mij op in de avond of ze toestemming hebben erin te mogen. Wat op straat gebeurt, is aan de gemeente, maar je probeert wel samen te werken, we werken met buurtbeheer samen’*[med. Staedion 2]
- ▷ *‘Staedion beheert de actiegebieden, zij zijn daar verantwoordelijk voor’*. [med. gemeente 2]
- ▷ *Staedion is gewoon verantwoordelijk voor bouwplaats, gemeente voor de weg, formeel ligt de verantwoordelijkheid aan de ene kant van het hek bij gemeente en andere kant bij ons. Maar dat is vreemd om er zo in te zitten, dat probeer je gewoon af te stemmen.*(med. Staedion 6)
- ▷ *actiegebieden schoner en netter dan de rest* Ja, dat is ook zo, daar lopen we veel, het is ook netter. *Is dat niet krom?* Nee, dan moet je bij de gemeente zijn. [med. Staedion 3]

Hieruit komt naar voren dat de gemeente Staedion verantwoordelijk acht voor de actiegebieden en de bouwlocaties, en de *‘corporaties zouden (inderdaad) meer een maatschappelijke rol moeten hebben. Dat hebben ze nog niet als zodanig. Maar het blijkt toch dat zij vooral ontwikkelaars van vastgoed zijn. Ze doen wel mee, wanneer initiatieven bijvoorbeeld bijdragen aan de waarde van woningen. Maar corporaties blijven toch ook vanuit hun fysieke achtergrond en belangen handelen.’* (med. gemeente 1). Staedion op haar beurt vindt de gemeente verantwoordelijk voor de openbare ruimte, *‘openbare straat blijft openbare straat, ik ben geen handhaver van de openbare orde, ik ben geen politie of recherche’* (med. Staedion 2).

Er liggen inmiddels een aantal plannen voor Transvaal, het wijkplan, het wijkactieplan en het masterplan lijn 11 zijn hiervan de belangrijkste. *‘In de plannen komt elke keer de driepoot sociaal, economisch en fysiek terug’* (med Staedion 7). In de gesprekken komt naar voren dat er *‘frictie tussen de plannen zit, we hebben de sok, contract met gemeente, maar inmiddels blijkt dat wij andere ideeën hebben en de gemeente wijkt er ook van af. In Masterplan lijn 11 staat dat er in Transvaal Noord tig honderd eengezinswoningen komen terwijl er maar 700 appartementen gesloopt worden. Er is dus helemaal geen ruimte voor en de vraag is of het uit marktoogpunt wenselijk is’*(med Staedion 6). Dit is opvallend aangezien de plannen voor Transvaal door de gemeente en Staedion samen zijn ontwikkeld. Dit kan duiden op een gebrek aan communicatie tussen de twee partijen, maar ook op het feit dat de belangen of de macht van de één een meer doorslaggevende rol hebben in het geheel dan die van de ander. Dit laatste lijkt het geval te zijn bij de plannen rondom het ‘little India’ idee, dat naar horen zeggen vooral vanuit de gemeente komt.

Fragmenten – communicatie, belangen en macht

- › *Het little India idee, is dat met bewoners samen ontwikkeld?* Nee, dat komt uit de kokers van de gemeente. Die spreken namen de bewoners, de raad is verkozen, maar in de praktijk is het redelijk eenzijdig vanuit de gemeente, en daar zijn wel mensen bij gezocht die zich daarbij thuis voelen. (med. Staedion 4&5)
- › Het little India idee is door een aantal ondernemers, ambtenaren ontwikkeld, wij zijn er niet zo van, ook ondernemers zeggen dat, wat moet ik dan met mijn Turkse winkel. Oriënt vind ik wel een goed idee. Maar het is gewoon zo, de Hindoestaanse ondernemers zijn goed en hebben geld, en dat komt wat meer boven drijven en wordt omarmt door de gemeente. Het heeft toch ook vooral iets te maken met wie aan tafel zitten. *En de Hindoestaanse wethouder?* Ja, als er een hindoe feest is, dan is hij de eerste die aan de deur staat te rammelen voor geld, dat heeft er zeker mee te maken. [med. Staedion 7].
- › Je hoort wel vaak vanuit gemeente ‘we moeten het doen want er is geld’, alsof dat dan het doel zou moeten zijn. ik weet wat de reden is. [med Staedion 6]
- › Wij bekijken het vanuit gebiedsopgave, politiek gebruiken ze het vanuit de politiek zijn ze meer bezig met eigen stokpaardjes, terwijl het meer zien als gebiedsopgave. Med. gemeente 1 bijvoorbeeld is bezig met zijn businesscases, maar Med. gemeente 2 zou het wel meer vanuit gebiedsopgave moeten zien. [med Staedion 6]

Het feit dat de plannen uiteenlopen wordt erkent, op dit moment is het zaak dat de gemeente en corporatie bij *‘elkaar komen, elkaars visies delen, samen kijken wat we willen, wat zijn de pijnpunten, welke koers willen we varen? En zodat je een gezamenlijke ruimtelijke visie hebt’* (med, Staedion 6). Ook binnen de gemeente en binnen de corporatie spelen diverse belangen een rol, wat het integrale proces lastig maakt. Medewerkers van Staedion geven dit aan over hun eigen organisatie, maar een medewerker geeft ook aan dat ze *‘intern wel de intentie hebben om op één lijn te komen en er wel voor zorgen dat ze met één verhaal naar buiten komen. Over de gemeente heeft hij wat dat betreft zijn twijfels, omdat er veel kleine verhalen zijn’*. Dit blijkt ook uit een opmerking uit de kant van de gemeente *‘Ik ben er niet op uit om, anders dan anderen binnen de gemeente, de vergelijking te maken met de pijp of lombok’* (med. gemeente 1).

Fragmenten – samenwerking gemeente en corporatie

- › *Loopt samenwerking ?* Het begint te komen, het is wel een stroperig proces hoor. *Wel ruimte voor andere partijen?* Jawel, zeker bij dingen als brede scholen waar maatschappelijke instanties bij betrokken zijn. Dat komt behoorlijk doordat de gemeente zorgt dat die mensen erbij komen. [Med. Staedion 4&5]
- › Ook binnen Staedion, tussen de afdelingen spelen hele diverse belangen. Veel hangt af van het financiële. [med Staedion 2]
- › *Met al die partijen moeilijker integraal te werken?* Ja, alle partijen hebben hun eigen belangen.
- › Wat je zegt, hier gaat het bij ontwikkeling even plat gezegd om tijd en geld en kwaliteit, maar wonen kijkt heel erg naar beheerders kant en hebben ervaringen uit fase 1 en SenV kijkt uit beleggingskant.
- › Door de het wijkactieplan wordt vooral het sociaal economische weer opgeschud, en komt de samenwerking weer meer op gang. Het heeft weer wat meer elan gegeven. In hele korte tijd moesten we nieuwe plannen maken en bij elkaar komen [med Staedion 7]
- › Corporaties zouden (inderdaad) meer een maatschappelijke rol moeten hebben. Dat hebben ze nog niet als zodanig. Maar het blijkt toch dat zij vooral ontwikkelaars van vastgoed zijn. Ze doen wel mee, wanneer initiatieven bijvoorbeeld bijdragen aan de waarde van woningen. Maar corporaties blijven toch ook vanuit hun fysieke achtergrond en belangen handelen. [med. gemeente 1]

6.2.2 Planning en tussenruimte

- Voorziet de planning van stedelijke herstructurering in de invulling van tussenruimte -

Dijkman (Zonneveld, 2007) geeft aan dat tijdelijke ruimte wel een ‘gat in de planning’ is, maar dat het niet leeg is. Het zijn plekken waar geprobeerd is te sturen maar waar nog geen resultaat bereikt is. Stedelijke vernieuwing zou daarom volgens Van der Wal (Kei, 2007) niet op een uiteindelijk plan moeten focussen maar zich ook meer met de weg er naar toe bezig moeten houden. Boomkens (Kei, 2007) gaat hierin nog verder door voor te stellen om op te houden met controle van bovenaf en dat we moeten wennen aan de wanordelijke stad. Mede op basis hiervan is de hypothese gesteld dat *‘de planning van stedelijke herstructurering niet voorziet in de invulling van tussenruimte. De ruimte in de tussentijd is echter niet niets. Bewoners gebruiken het of willen het gebruiken en hebben er een bepaalde belevenis bij, maar planners geven er geen invulling aan’*.

Naast planners en gebruikers is er gesproken met de twee initiatiefnemers van het Laboratorium voor de Tussentijd in Transvaal, als onderdeel van projectbureau OpTrek. OpTrek is een tijdelijke organisatie van kunstenaars die sinds 2002 tijdelijke kunstprojecten in Transvaal initiëren en organiseren (optrektransvaal.nl, 2009). Tevens is een door hen geïnitieerde bijeenkomst in het kader van tussentijd bijgewoond. Uit het gesprek en de bijeenkomst komt naar voren dat er veel obstakels spelen als men gebruik wilt maken van de tussentijd: regels, bestemmingsplannen, brandveiligheid. *‘Vaak zitten regels en verantwoordelijkheden in de weg. De verantwoordelijkheid voor wat er op een plek gebeurt ligt bij de eigenaar van het gebied. Zodra het publiekelijk toegankelijk is, dan is de eigenaar aansprakelijk. Het is daarom vaak makkelijker om er een hek om heen te zetten met bordjes ‘verboden toegang’ dan heb je mogelijkheden om als eigenaar onder je aansprakelijkheid uit te komen als er iets gebeurt op die plek.’* De regelgeving kan de mogelijkheden die de vaak ‘per ongeluk’ ontstane tussenruimte daardoor in de weg zitten. Het laboratorium pleit ervoor om *‘de tussentijd te ontsluiten’* om te voorkomen dat *‘de tussentijd al weer voorbij is op het moment dat de vergunningen verkregen zijn’*.

Momenteel zijn de mogelijkheden in de tussenruimte volgens hen nog erg afhankelijk van de mensen, van de contacten bij Staedion, de gemeente en ook partijen als de brandweer. Hieruit blijkt dat het nog erg los staat van het beleid.

Tussentijd is naar hun idee een waardevolle periode die wel erkent moet worden door planners, maar die niet dicht getimmerd moet worden met regelgeving, het verliest dan zijn spontane waarde. Wat er in de tussentijd gebeurt, het gebruik, de invulling ervan moet niet volledig meegenomen worden in de planning van stadsontwikkeling, dan verliest het zijn ‘speciale ding’, want als je het onbenoemd benoemd dan verliest het zijn waarde. Het is hun inziens wel nodig om de waarde die gecreëerd wordt tijdens het gebruik in de tussentijd mee te nemen in verdere stadsontwikkeling. *Dat* zou dus wel een plek in de planning van de stadsontwikkeling moeten kunnen krijgen.

Al hoewel de projecten van OpTrek plaatsvinden in de wijk, zijn ze volgens de initiatiefnemers niet direct van nut voor de bewoners. Het gaat hen er in eerste instantie om een dynamisch proces in de wijk tot stand te brengen. Zij geven tevens aan dat hun benadering, vanuit de kunst natuurlijk maar één mogelijkheid is: *‘er kan in de tussentijd natuurlijk veel meer dan alleen kunst’*. Ook de andere organisaties waar Staedion, in het kader

van het tijdelijke gebruik van slooppanden, mee samenwerkt, zijn voornamelijk vanuit kunst en cultuur werkzaam.

Kijken we naar de situatie in Transvaal dan blijkt uit de bevindingen in hoofdstuk 5 dat de tussenruimte in sommige gevallen gezien kan worden als een gat in de planning, maar in andere gevallen het wel een onderdeel van de planning is. De bevindingen uit hoofdstuk 5 zullen in het hiernavolgende samengevat worden en aangevuld worden met bevindingen uit de gesprekken daar waar het specifiek over de ruimte die de planning heeft of zou kunnen hebben voor de invulling van tussenruimte.

De planners zijn op de hoogte van het fenomeen tussenruimte, met name als het gaat om actiegebieden en in mindere mate als het om braakliggende terreinen gaat. Tussenruimte wordt gezien als een ruimte in een periode die tot het minimum beperkt moet worden. Het ontstaan van tussenruimtes, braakliggende terreinen of een (te) lange periode van leegstand, wordt gezien een gevolg van onvoorziene of bewuste vertraging in de planning of uitvoering. Met name in de gesprekken met medewerkers van de corporatie is gesproken over het proces van herstructurering, in het specifiek het proces met betrekking tot actiegebieden.

Tussenruimtes die niet voorkomen kunnen worden en die onderdeel zijn van de planning, zoals slooppanden in actiegebieden, worden erkend en hebben een plek in het beleid. De uitvoering hiervan loopt echter niet altijd zo makkelijk als het gemak waarmee het vooraf gepland is. *‘Vooraf was niet duidelijk hoe de fases op elkaar zouden aansluiten. Op papier was het makkelijker regelbaar dan in de praktijk. Je weet nooit hoelang gebieden nodig hebben om leeg te komen, of wanneer je uit het ene leegstaande pand weg moet’* (med. gemeente 1). Zo kan het bijvoorbeeld voorkomen dat er als gevolg van vertragingen gewacht moet worden op een tussenruimte waar wel op gerekend was, *‘er zijn momenteel geen nieuwe actiegebieden om OpTrek voort te zetten. Volgens de planning zou nu fase 4 een actiegebied zijn’* (med. gemeente 1). Het kan ook zo zijn dat er als gevolg van vertragingen juist langer sprake is van een tussenruimte waar, als het vooraf meegenomen was in de planning, wel invulling aangegeven had kunnen worden. *‘Soms wijzigen plannen in de loop van het traject en dan kan zijn dat er een hoekje braak valt. Wat dan wel in het volgende project zit, maar nog niet is meegenomen. Maar dat is ook een leerpunt voor ons. Als zoiets blijft liggen is het goed om het in te zaaien, gras van te maken, op zijn minst een speel veldje’* (med. Staedion 4&5).

Situaties waar sprake is van onvoorziene tussenruimte of langere tussentijd als gevolg van wijzigingen in de planning, krijgen in de praktijk weinig (structurele) aandacht.

Fragmenten – onvoorziene tussenruimte

- › Het is nu al gaande, dus de plannen worden niet meer gewijzigd. (..) Er zit wel ruimte in plannen om ze te kunnen wijzigen. Het gaat om lange periodes, (..) We moeten blijven nagaan of beleid nog toepasbaar is. Je moet rekening houden met de behoeftes en de plannen er op aan passen. [med. gemeente 2]
- › (..) maar nu is het al helemaal naar de ontwikkelaar [med. gemeente 3]
- › Definitieve ontwerpfase een inloofphase was waarbij mensen kennis konden nemen van de plannen. Dat zie je bij het Viljoenplantsoen, daar kan nu niets meer veranderd worden. [Med. gemeente 3]
- › Soms ligt er iets braak, voor dat het dan geregistreerd wordt als ‘het wordt nu wel echt vervelend’, dan ligt het eigenlijk al weer een jaar braak. Tegen die tijd zijn we wel weer zover dat we er mee aan de slag gaan. Eigenlijk moet je dat in het herstructureringsproces inbouwen, een stap inbouwen. Dat je vooraf al

vaststelt of het bijvoorbeeld bekend is dat het 3mnd braak ligt, dan gaan we het inzaaien. [med. Staedion 4&5]

Enkele gesprekspartners geven aan dat wanneer tussenruimte strakker in de planning meegenomen zou worden, er meer meegedaan kan worden. Ook zou het helpen als er sneller wordt gehandeld op het moment dat een ruimte langer tijdelijk gebruikt zou kunnen worden.

Fragmenten – planning

- › We hebben interne besluitvorming voor projecten. Je hebt een fase waarin je de ontwikkeling van het ontwerp vaststelt, dan een fase waarin je het contract met je aannemer vaststelt. In dat traject is niet vastgesteld dat je een sloopbesluit neemt, dat je zorgvuldig naar de exploitatie kijkt die nodig is om een complex te beëindigen. Eigenlijk moet je een wat completer plan hebben. (med. Staedion 4&5)
- › Vooraf duidelijker vastleggen wat er is, en duidelijker bij de ontwikkelaar neerleggen dat je die planning hebt, daar stuurt het rayon dan op, die rolt gewoon het plan uit. Dan moet je veel scherper zorgen dat er iemand aan de bel trekt als de datum niet gehaald wordt. Nu is het nog veel van, mensen zitten op elkaar te wachten, het is wel van horen zeggen, maar het ligt niet duidelijk vast. (med. Staedion 4&5)
- › *Viljoenplein* ?Ja, het is een braakliggend stukje grond, wat ontstaan is. Dat zit eigenlijk niet in de planvorming. Dat is het, braakliggende terreinen ontstaan agv vertragingen in de planvorming. Het zit meer, we hebben een apart leesbaarheidsproject, van 1 mln. per rayon, dat is om zelf iets met de leefbaarheid te doen. Je zou die gelden kunnen gebruiken om zoiets op te kunnen pakken, om er tijdelijk invulling aan kunnen geven. (med. Staedion 4&5)

Maar voor nu wordt het, voornamelijk vanuit het procesmatige perspectief van de corporatie, vooral gezien als een overgangperiode, in afwachting op de volgende fase.

Hierbij speelt ook dat er factoren zijn die het bemoeilijken om tijdelijke invulling te geven aan tussenruimtes. Het gaat dan om maatschappelijke verantwoordelijkheid, regelgeving, bestemmingsplannen, kosten en procesmatig noodzakelijke periodes van leegte om de grond te saneren of de sloop in gang te zetten. Dit komt deels voort uit verschillende belangen van verschillende betrokken partijen.

Fragmenten – belemmerende factoren

- › Er heerst eigenlijk een spanning tussen het idee van ‘vrijplaats’ en de regels die er zijn. (med. gemeente 1)
- › Het heeft niets met wel of geen besef te maken, ik zou het het liefst ook willen. bv een sloofterrein en dan ligt het nog een half jaar braak, dan gaan we filosoferen. (...) maar soms is het levensgevaarlijk om er leuk te lopen. (med. Staedion 2)
- › Het is lastig om dingen als ‘doe daar een speelruimte’ mee te nemen. *Regel van 80m2*. Die norm nemen we mee. (med. Staedion 6)
- › Er komt gewoon horeca en dienstverlening, dus dan past bijvoorbeeld kunst niet in de bestemming. (med. Staedion 6)

Zicht op gevolgen voor gebruiker is er vooral als het gaat om actiegebieden. Het gaat in dat geval hoofdzakelijk om bewoners die verplicht moeten verhuizen. Verantwoordelijkheid voor de tussenruimte is er wel bij de planners, met name bij Staedion. Zij zijn volgens het samenwerkingsverband met de gemeente verantwoordelijk voor het geen er in de actiegebieden gebeurt, en zijn daar ook sterk op gefocust. Dit uit zich ook in de activiteiten vanuit de planners in de tussenruimte. Deze richten zich enerzijds op extra aandacht voor schoon heel en veilig, en anderzijds op activiteiten om de leefbaarheid, de bewoonde en bewoonbare sfeer, zo lang mogelijk aanwezig te houden. Beide zijn vooral gericht op

activiteiten in de actiegebieden. Staedion heeft hier een speciaal leefbaarheidsbudget voor en de gemeente, afdeling OCW, heeft ook sinds enkele jaar geld te besteden voor sociale investeringen ten behoeve van de herstructureringsactiviteiten. De corporatie heeft een aantal organisaties die zich inzetten voor de leefbaarheid in actiegebieden. Dat krijgt voornamelijk vorm in het bewonen of gebruiken van leegstaande panden om bij te dragen aan de bewoonde sfeer in de gebieden. De gemeenteambtenaren waarderen met name het positieve effect dat dergelijke activiteiten hebben op het imago van de wijk. Activiteiten gericht op braakliggende terreinen zijn meer incidenteel van aard.

Fragmenten – financiële factor

- › Het idee dat er tijdens herstructurering ook over het heden nagedacht moet worden zit ook in de notitie ‘aanpak mensen nu’. (med. gemeente 1)
- › OCW had geen geld voor herstructurering. Met de beweging vanuit Optrek en Transart is er wel toevallig geld gekomen.(med. gemeente 1)
- › Erg lastig is de afweging te maken voor de bestedingsmiddelen. (..) Op het moment dat je nu ondernemers in oude panden zet en ze daarna een huurprijs aanbiedt voor 600 eur zijn ze gelijk weg. (..) Zodra de gemeente er geen subsidie meer op zet is het vaak toch einde verhaal. (med. Staedion 2)
- › Het liefst zou ik het allemaal wel willen, maar (..) het moet niet onrendabel worden. (med. Staedion 2)

Uit de gesprekken met gebruikers komt het beeld naar voren dat de kunstprojecten niet veel betekenis hebben gehad voor de persoonlijke situatie van de bewoners. De keuze voor een invulling met kunst lijkt niet aan te sluiten bij hun wensen. Hierbij moet rekening gehouden worden met het feit dat de activiteiten voor een groot deel gericht waren op gebruikers die niet geïnterviewd zijn voor dit onderzoek, zoals kinderen en tijdelijke bewoners. De invulling die enkele van de gesprekspartners zouden willen geven aan tussenruimte liggen dicht bij het dagelijkse gebruik ervan: *‘Het Viljoenplein lag open. Na veel moeite hebben we er tegels in kunnen laten leggen zodat kinderen er een beetje konden spelen’* (gebruiker 2), *‘Het viljoenplein zou ook een mogelijke locatie kunnen zijn voor de mobiele hop-kar’* (gebruiker 3).

Fragmenten – ervaring van bewoners met kunstprojecten

- › *Ik vraag of hij iets gemerkt heeft van de activiteiten van Optrek en/of TransArt.* Van de kunstprojecten heeft hij niets mee gekregen, wel dat er gekleurde platen waren. Een hotel heeft er zeker niet in gezeten, misschien zo iets als een buurthuis-achtig iets, maar geen hotel. (gebruiker 5)
- › *Zijn er in de tijd dat er gebouwd werd/wordt dingen vanuit de gemeente of corporatie aan leuke activiteiten? Stille Kunst?* Een paar posters voor de slooppanden hangen en dat is kunst? *(ze lacht hard)* Dat waren geen posters, het waren stukken hout waar ze iets op schilderden, karikatuurfiguren. *Waarom was dat?* Dat was vast om het op te vrolijken. Dat is 3x niks, niemand kijkt er naar. Dat is voor de kunstenaar leuk, heeft hij geld mee verdiend. (gebruiker 6)
- › Er zijn kunstprojecten geweest in leegstaande panden. Daar is goed aandacht aan besteed. Dat was voorheen meer, nu is het veel minder (gebruiker 3)
- › Het hotel zat er toen, daar heb ik wel..je ziet dan wat Nederlandse mensen de wijk in komen, niet leuk gezegd misschien, maar is wel zo. Die blijven daar dan slapen. (gebruiker 9)

Uit gesprekken met de gemeente en Staedion blijkt dat de planners de activiteiten in de tussenruimte weldegelijk als positief ervaren hebben, met uitzondering van enkele projecten die niet geleid hebben tot het gewenste effect. Zij beseffen ook dat het gebruik van tussenruimte goed kan zijn voor de wijk. De eerder genoemde verschillende belangen, regels

en verantwoordelijkheden blijken echter doorslaggevend in de mogelijkheden om invulling te geven aan tussenruimte.

Fragmenten – positieve kant van gebruik van tussenruimte

- › ik wil er voor waken dat we niet alles neerslaan met wet en regelgeving, soms denk ik ook, doe vooral als ik het maar niet weet. Maar je moet er wel op handhaven, en onze huismeester hebben die taak. (med. Staedion 2)
- › Er was een afspraak tussen Staedion en Stroom dat er 40 kunstenaars tijdelijk in slooppanden konden wonen en werken. Dat viel echter tegen (med. gemeente 1)
- › Er is destijds onderzocht of de hele herstructurering ook in 5jaar gedaan zou kunnen worden, vanuit het idee dat het vooral vervelend is en zoi en overlast veroorzaakt. Dat bleek niet haalbaar. En nu we er 10 jaar voor hebben uitgetrokken blijkt dat er ook positieve processen zijn die meegenomen kunnen worden, het is niet alleen maar vervelend. (med. gemeente 1)
- › Dat het geweten van de wijk een beetje behouden wordt. Daar hebben we veel mee te maken. Het idee van ‘goh, iemand heeft bijgedragen aan leefbaarheid kun je wel een kans bieden’. Maar dat moet dan in beleid komen. Je moet wel wat inleveren, maar vind het ook wel een legitiem verhaal, maar wordt wel lastig. (med. Staedion 6)
- › Med. Staedion 1 belt dan en zegt, zodra er iets leeg komt, hou het dan vrij. Dan check ik of ze hun spullen er kwijt kunnen, 2 kamers voor de kinderen waar ze hun spullen kwijt kunnen. Dan bel ik ‘s middags dat ze erin kunnen. (med Staedion 3)
- › Bij de Reypoort lag alles plat, dan had je bouwterrein en daar zijn speelrekken geplaatst voor kinderen en er is een graslandje ingezaaid en er zijn schuttingen omheen gezet, kinderen van de basisschool hebben die geschilderd.(med. Staedion 2)

6.2.3 Spanning?

In deze paragraaf 6.2 zijn de gesprekken geanalyseerd om een antwoord te kunnen vinden op de tweede onderzoeksvraag: *‘is er sprake van een spanning tussen planners en gebruikers met betrekking tot hun perspectief op de herstructurering, in het specifiek op de tussenruimtes?’*.

In termen van Low en Lawrence- Zuniga (2003): is er sprake van tegenstrijdigheden, confrontaties en/of weerstand tussen planners en gebruikers? Oftewel, kunnen we de tussenruimtes in Transvaal ‘contested spaces’ noemen?

Duidelijk is dat planners en gebruikers vanuit een ander perspectief naar de herstructurering en de tussenruimtes kijken. Hiermee is niet gezegd dat deze perspectieven ook tegenstrijdig (Low en Lawrence- Zuniga, 2003) zijn. Verschillende perspectieven zouden elkaar idealiter ruimte kunnen geven zodat er een wisselwerking tussen de verschillende beleveniskaders (Bruijn, 2008) en schaalniveaus (Huffstadt e.a., 2007) tot stand kan komen wat het geplande en het alledaagse dichterbij elkaar kan brengen. Deze wisselwerking lijkt in Transvaal echter beperkt. Planners geven de indruk dat het betrekken van gebruikers vooral bij aanvang van het ontwikkeltraject plaats vindt. Dit is het geval als het al plaats vindt, want gezien het streven nieuwe doelgroepen aan te trekken is dat niet automatisch het geval. Tijdens de uitvoering van de fysieke plannen, en dus ook als het over tussenruimte als onderdeel van de uitvoering gaat, worden gebruikers nauwelijks betrokken, ondanks dat zij aangeven dat wel te willen. Het lijkt erop dat planners het te druk hebben met hun eigen belangen – met de uitvoering, de regelgeving, de veranderingen op de woningmarkt, financiële berekeningen en de afstemming tussen partijen onderling op basis van de samenwerkingsovereenkomst –, om de gebruikers actief en structureel te betrekken. Dit terwijl het betrekken van bewoners, zoals Sprinkhuizen

(2001) aangeeft positief kan werken voor het draagvlak en de betrokkenheid van gebruikers, wat de huidige negatieve houding van bewoners uit de onderzoekslocatie zou kunnen reduceren. Tevens zou een bijdrage van de gebiedsdeskundigheid van de gebruikers kunnen zorgen voor een betere aansluiting tussen de invulling van de planners en het werkelijke gebruik door de gebruikers.

Het feit dat bewoners uit de onderzoekslocatie naar hun idee weinig betrokken zijn, overlast ervaren en de ruimte anders zouden willen gebruiken roept niet zozeer weerstand op tegen de plannen, maar wel een negatieve houding ten opzichte van de planners en de herstructureringsopgave.

Het is moeilijk om deze onderzoeksvraag met 'ja' of 'nee' te beantwoorden, dit omdat 'spanning' samen gaat met emoties en daarmee sterk van de personen afhangt. Duidelijk is wel dat er voor de invulling van en betekenisgeving aan tussenruimte sprake is van een krachtenveld waarin verschillende belangen van de partijen een rol spelen. Macht, geld en professionele kennis en kunde lijken daarbij een doorslaggevende rol te spelen bij de daadwerkelijke invulling van tussenruimte. Dit botst met de belangen van de bewoners uit de onderzoekslocatie die vanuit hun persoonlijke situatie naar de tussenruimte kijken.

Dit brengt me bij de gestelde hypothese dat, 'de planning van stedelijke herstructurering niet voorziet in de invulling van tussenruimte. De ruimte in de tussentijd is echter niet niets. Bewoners gebruiken het of willen het gebruiken en hebben er een bepaalde beleving bij, maar planners geven er geen invulling aan'

Bevindingen geven aan dat de huidige manier van werken gemiste mogelijkheden laat zien om de tussenruimte invulling te geven. Planners wijzen op het feit dat, mits er geen sprake is van tegenwerkende externe factoren zoals vervuilde grond of (inter)nationale regelgeving, tussenruimte beter benut kan worden door het strakker op te nemen in de planning. Tevens zouden er dan afspraken gemaakt moeten worden over te nemen acties op het moment dat er sprake is van onvoorziene tussenruimte als gevolg van vertragingen in de planning.

Een betere wisselwerking tussen de verschillende perspectieven, aan de ene kant het stedelijke en procesmatige perspectief van de planners en anderzijds het persoonlijke perspectief van de bewoners uit de onderzoekslocatie, zou dan kunnen leiden tot een betere aansluiting tussen het geplande en het alledaagse. De focus op het uiteindelijke doel verschuift dan richting een focus op de weg er naar toe, zoals Van der Wal (Kei, 2007) en Boomkens (Kei, 2007) bepleiten. De invulling van de tussenruimte zou in dat geval, gezien het gebrek aan bekendheid met en enthousiasme over de kunstinitiatieven, in de richting van een gebruiksfunctie voor de omwonenden gezocht kunnen worden.

7. CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

In dit hoofdstuk wordt het onderzoek afgerond met: de conclusies en enkele aanbevelingen. Onderhavig onderzoek is uitgevoerd om te weten te komen hoe gebruikers en planners betekenis geven aan en gebruik maken van de tussenruimte in Transvaal, om vervolgens te zien in hoeverre dit met elkaar overeenkomt. Dit met als hoger doel om de gestelde hypothese te toetsen:

De planning van stedelijke herstructurering voorziet niet in de invulling van tussenruimte. De ruimte in de tussentijd is echter niet niets. Bewoners gebruiken het of willen het gebruiken en hebben er een bepaalde beleving bij, maar planners geven er geen invulling aan.

Om een antwoord te vinden op deze probleemstelling en de hypothese te toetsen zijn in hoofdstuk 2 op grond van theoretisch onderzoek een aantal onderzoeksvragen opgesteld. In hoofdstuk 3 zijn deze vragen geoperationaliseerd. In hoofdstuk 4 is de case Transvaal – omgeving Kempstraat – verder uitgewerkt, en vervolgens is in hoofdstuk 5 en 6, op grond van een analyse van de bevindingen, antwoord gegeven op de gestelde onderzoeksvragen en een koppeling gemaakt naar de theorie.

Op basis van voorgaande hoofdstukken worden in dit hoofdstuk de overall conclusies beknopt weergegeven en de hypothese deels bevestigd. Vervolgens wordt het hoofdstuk afgesloten met enkele aanbevelingen ten aanzien van tussenruimte.

7.1 Conclusies

1. Uit de gesprekken blijkt dat planners en gebruikers (uit de onderzoekslocatie) vanuit verschillende perspectieven naar tussenruimte kijken, met name omdat ze er elk vanuit hun eigen belangen invulling aangeven. Ondanks dat planners en gebruikers wel zicht hebben op de perspectieven van de andere partij geven planners hun eigen belangen voorrang. Dit kan betekenen dat ze de gevolgen van tussenruimtes voor het gebruik en de beleving van de leefomgeving van gebruikers onderschatten. Gebruikers lijken zich ook ondergewaardeerd of gepasseerd te voelen in het herstructureringstraject.

Het alledaagse leven blijkt af te wijken van de deels geplande invulling van tussenruimtes. In het gebruik van tussenruimtes hebben planners en gebruikers elk hun eigen strategieën en tactieken.

2. De wisselwerking tussen planners en gebruikers lijkt in Transvaal beperkt. Het betrekken van gebruikers bij het geplande gebeurt, als het gebeurt, vroeg in het ontwikkeltraject. In Transvaal was dit rond 2000 bij de ontwikkeling van het Wijkplan. In de daarop volgende jaren van uitvoering is vervolgens geen beroep meer gedaan op de bewoners. De inspraak van

bewoners lijkt voor planners een formaliteit omdat ze al veel hebben om rekening mee te houden, terwijl gebruikers (uit de onderzoekslocatie) aangeven wel betrokken te willen worden. Op eigen initiatief laten gebruikers echter niets van zichzelf horen, met als reden dat naar hun idee niemand zal luisteren. Planners vertalen de weinige klachten als ‘ze hebben geen klachten, dus we hoeven er niets mee’. Door dergelijke wederzijdse constructies ontstaat er een soort vicieuze cirkel, wat mede bepalend is voor het krachtenveld van de tussenruimte. Binnen dit krachtenveld lijken macht, geld, het proces en professionele kennis en kunde doorslaggevend te zijn voor het ontstaan en de invulling van tussenruimte.

3. Uit de gesprekken komt naar voren dat er veel obstakels spelen als men gebruik wil maken van de tussentijd. Dit kan de mogelijkheden voor de vaak onvoorziene tussenruimte in de weg staan. De tussentijd wordt gezien als een waardevolle periode die wel erkent moet worden, maar die niet dicht getimmerd moet worden met regelgeving, omdat het zijn spontane waarde dan verliest. Tussenruimte kan in sommige gevallen gezien worden als een gat in de planning, maar in andere gevallen is het wel opgenomen in de planning. Uit de gesprekken komen signalen naar voren dat door de huidige manier van werken mogelijkheden om de tussenruimte invulling te geven en daarmee de tussentijd beter te benutten gemist worden. Volgens de planners kan tussenruimte beter benut worden door het strakker op te nemen in de planning, door reëler te plannen en door adequater te handelen wanneer er sprake is van onvoorziene tussentijd. De invulling zou dan volgens de planners en de gebruikers beter aan kunnen sluiten bij het alledaagse gebruik van de bewoners dan momenteel het geval is bij de invulling met overwegend kunstinitiatieven.

De gestelde hypothese kan op grond van de bevindingen deels bevestigd worden. De planning van de stedelijke herstructurering voorziet namelijk *wèl* in de invulling van tussenruimtes die een logisch onderdeel van het proces vormen, het gaat dan om actiegebieden. De invulling die de actiegebieden in het dagelijkse leven krijgen blijken echter niet volledig aan te sluiten bij het verwachte gebruik en de verwachte belevenis.

Als het gaat om onvoorziene tussenruimte, als gevolg van onverwachte over bewuste vertragingen in de uitvoering, blijkt de planning *niet* in de invulling hiervan te voorzien. Met name bij braakliggende terreinen blijkt dat de huidige situatie van negatieve invloed is op de belevenis en gebruik van bewoners en dat zij er wel gebruik van zouden willen maken, en dit, binnen hun mogelijkheden, ook al doen.

7.2 Aanbevelingen

1. Het betrekken van bewoners speelt momenteel een beperkte rol bij de ontwikkeling van de plannen, en vervolgens nauwelijks tot geen rol bij de uitvoering van de plannen. Dit zelfde geldt voor de invulling van de tussenruimtes. Een betere wisselwerking tussen de verschillende perspectieven zou bij kunnen dragen aan een betere aansluiting tussen het geplande en het alledaagse. De focus op het uiteindelijke doel verschuift dan richting een

focus op de weg er naar toe, zoals Van der Wal (Kei, 2007) en Boomkens (Kei, 2007) bepleiten. Vanuit een veranderkundigperspectief is het van belang om de stakeholders mede-eigenaar te laten zijn van het veranderproces om zodanig, door wederzijds begrip en een gevoel van urgentie, draagvlak te creëren en weerstand te reduceren. Dit kan onder andere bereikt worden door bewoners meer actief te betrekken bij de ontwikkeling en de uitvoering, zoals Sprinkhuizer (2001) aangeeft. Zo kan bijgedragen worden aan het draagvlak en de betrokkenheid van de bewoners met betrekking tot de herstructureringsactiviteiten. Tevens kan de gebiedskundigheid van de bewoners gebruikt worden om de plannen en de invulling van de tussenruimte beter aan te laten sluiten bij het dagelijkse gebruik van de ruimte.

Om de wisselwerking te versterken kan ook gekeken worden naar de rol van de wijkmedewerkers van Staedion. Deze medewerkers vormen de brug tussen het alledaagse leven en het geplande. Een zwaardere invulling van deze rol zou het alledaagse leven meer zichtbaar kunnen maken waardoor het geplande er beter op in kan spelen.

2. Uit de bevindingen blijkt dat als gevolg van het werken met een ontworpen en gepland einddoel er weinig ruimte is voor de bewoners en andere gebruikers om gebruik te maken van tussenruimtes die ontstaan in herstructureringswijken. Planners geven aan dat tussenruimte consequenter en adequater invulling kan krijgen door strakker in de planning opgenomen te worden. Hierbij moet gewaakt worden voor het feit dat de tussenruimte zijn waarde verliest op het moment dat het geïnstitutionaliseerd wordt en dicht getimmerd wordt met regelgeving. In dat geval zal er alsnog geen ruimte in de ontwerpen en de planning zijn om de tussenruimtes mee te laten ademen met de dynamiek van de samenleving. Op de ‘aanbevelingsvraag’ - *kan datgene dat in de tussentijd gebeurt meegenomen worden in de ontwikkeling van de wijk en de stad?* - kan op basis van de bevindingen het volgende geantwoord worden:

Wat er in de tussentijd gebeurt, het gebruik, de invulling ervan moet niet te strak meegenomen worden in de planning van de stadsontwikkeling. Het verliest anders zijn ‘speciale ding’, want als je het onbenoemde benoemd dan verliest het zijn waarde. Het is wel goed om de manier waarop de tijdelijke ruimte geconstrueerd wordt mee te nemen in de officiële invulling. De waarde die gecreëerd wordt tijdens het gebruik in de tussentijd kan zodanig mee genomen worden in de verdere stadsontwikkeling.

Van Heeswijk (2009), initiatiefnemer van het Blauwe huis in IJburg, pleit voor ‘een plek om te dromen’, een bewust ‘gat in de planning’ waar ruimte is voor het ongeplande. Een plek waar antwoorden gegeven kunnen worden op ontwikkelingen tijdens de uitvoering en nadat het ‘klaar’ is, een loket voor de ‘logischheid van het alledaagse’.

3. Het gebruik van tussenruimte concentreert zich in Transvaal momenteel in de actiegebieden. Dit gebruik is voornamelijk vanuit het idee dat de straten zo lang mogelijk een bewoonde sfeer uit moeten stralen en schoon, heel en veilig moeten zijn, voor de laatste zittende bewoners. Het lijkt een gemiste kans om tussenruimte slechts als overgangsfase die vooral beheersbaar moet blijven te zien. Het gebruiken van tussenruimtes kan echter veel

breder gezien worden. Diverse onderzoeken wijzen uit dat het gebruik van tussenruimte waarde kan creëren, het gaat dan niet zozeer om economische waarde, maar meer om sociale waarde, je houdt een gebied actief tijdens een transformatie, of je activeert het voor een transformatie (Bijeenkomst OpTrek, 2009). Bureau Studio UC/ Klaus Overmeyer is een organisatie die actief is op dit gebied, zie kader. Overmeyer (2007) noemt een aantal voordelen van tijdelijk gebruik voor diverse partijen:

- De kans op negatieve praktijken neemt af.
- Het kan bijdragen aan het sociale en/of economische fundament van de stedelijke samenleving. Bijvoorbeeld als motor voor de werkgelegenheid.
- Het kan gunstig zijn voor de woningmarkt omdat het als motor voor ontwikkeling van ongebruikte gebouwen functioneert.
- Het kan, met name door er vrijetijds- of samenlevingsactiviteiten te organiseren, bijdragen aan het evenwicht in wijken.
- Het kan de waarde van de plaats verhogen. Dit gaat in wisselwerking met het verbeteren van het imago en het aantrekken van betere (meer winstgevende) huurders.

De gemeente en corporatie krijgen dan in Transvaal, volgens Overmeyer e.a. (2007), een rol ten behoeve van het welslagen van tijdelijk gebruik van ruimte. Gebiedseigenaren spelen een belangrijke rol in het faciliteren van de 'space pioneers' die tijdelijk gebruik willen maken van een ruimte. De lokale overheid speelt vooral een rol in het vinden van een balans tussen de 'space pioneers' en gebiedseigenaren. Naast de lokale overheid en gebiedseigenaren zouden er nog bemiddelaars kunnen zijn die potentiële gebruikers en gebiedseigenaren bij elkaar kunnen brengen.

Urban Pioneers (Overmeyer, 2007)

'*Space pioneers*' zijn de mensen die tijdelijk gebruik maken van ruimte. Kenmerkend voor deze space pioneers is dat ze de ontdekte ruimte herontwerpen, zich aanpassen aan de omgeving en de ruimte, de bronnen zo optimaal mogelijk gebruiken. Ze hebben daarbij het liefst zoveel mogelijk vrijheid. Het gebruik is tijdelijk, dit kan via een contract vastgelegd worden, maar ook op zijn beloop gelaten worden. Vaak gaat het om eenmalige of seizoensgebonden activiteiten, wanneer mogelijk kan er sprake zijn van een verlenging. Belangrijk is dat ze de ruimte kunnen veroorloven en er weinig kapitaal in hoeven te steken. Het minimale kapitaal dat ze erin investeren wordt gecompenseerd met de persoonlijke binding. Space pioneers werken niet in een vacuüm, vaak ontstaan er juist netwerken waardoor er een diversiteit aan projecten aangetrokken wordt.

Naast de gebruikers zijn er de gebiedseigenaren, de bemiddelaars, de lokale overheid en de consumenten. De gebiedseigenaren hebben een rol in het faciliteren van de space pioneers. Ze moeten akkoord gaan met het gebruik van hun ruimte. Sommige eigenaars zijn bang dat wanneer ze tijdelijk gebruik eenmaal accepteren ze er vervolgens niet meer van af komen. Het merendeel lijkt echter blij te zijn met het feit dat iemand weer wat met hun grond wil doen. Grondeigenaren erkennen ook steeds meer dat het tijdelijke gebruik van ongebruikte ruimte vandalisme en verval voorkomt. Ze zien in dat tijdelijke gebruik kan zorgen voor een zichtbare nieuwe identiteit die interesse kan doen opwekken bij toekomstige huurders. Bemiddelaars brengen potentiële gebruikers en eigenaren bij elkaar brengen. Daarnaast kunnen zij een adviserende rol vervullen.

Vervolgens is er de betrokkenheid van politici en de lokale gemeente. Zij hebben de taak om een balans te zoeken tussen de gebiedseigenaren, de gebruikers en de (lokale) samenleving. Een voorwaarde daarbij is dat ze tijdelijk gebruik van ruimte niet bij voorbaat als overlastgevend ervaren maar het ook kunnen zien als katalysator voor de stedelijke en lokale ontwikkeling.

Als laatste is er de groep die gebruik kan maken van de voorziening die de tijdelijke gebruikers aanbieden. Het gaat er voor de space pioneers dan om, om rekening te houden met de lokale bewoners. Daarnaast zijn er organisaties die baat, of last, kunnen hebben van het tijdelijke gebruik. Baat omdat er bijvoorbeeld raakvlakken kunnen ontstaan tussen winstgevend tijdelijk gebruik en de gevestigde economie of omdat de aantrekkelijk van het gebied toeneemt waardoor ook omliggende bedrijvigheid profijt heeft van de toenemende klandizie, toerisme of investeringen, wat het gevolg kan zijn van het verbeterde imago. Het kan echter ook juist tegengesteld werken, bijvoorbeeld wanneer de doelgroep van de tijdelijke functie niet past bij de nabije samenleving.

Het gaat in Berlijn veelal om inmiddels ongebruikte industriële gebieden, om land of gebouwen die in afwachting zijn van verdere ontwikkeling of om ongebruikte publieke faciliteiten. Het gaat vrijwel altijd om 'nevenproducten' van de stedelijke ontwikkeling. Dit houdt in dat het aanbod van ruimte en de mate waarin het interessant is ook samen zal gaan met de constante verandering in stedelijke ontwikkeling, maar ook beïnvloed wordt door ontwikkelingen in de economie en de samenleving.

8. REFLECTIE

Op deze plek is het van belang om een kritisch blik te werpen op een aantal zaken. De keuzes die zijn gemaakt en de beperkingen en tekortkomingen die dit tot gevolg heeft gehad, zullen in dit hoofdstuk besproken worden. Het hoofdstuk sluit af met enkele suggesties voor verder onderzoek.

8.1 Keuzes, beperkingen en tekortkomingen

In onderhavig onderzoek zijn een aantal bewuste keuzes gemaakt. Dit had deels te maken met het operationaliseerbaar maken van de onderzoeksvragen binnen de kaders van een kleinschalig scriptieonderzoek. Op basis van de theorie is verondersteld dat er een spanning zou zijn tussen aan de ene kant gebruikers en aan de andere kant planners.

Tijdens het onderzoek bleek dat er binnen deze tweedeling sprake was van meerdere perspectieven. Binnen de planners waren er de medewerkers van de gemeente en de medewerkers van Staedion. En ook onder de medewerkers van Staedion bleken verschillende belangen te spelen. Ook de gebruikers bleken zich, afhankelijk van de afstand van hun woning tot de herstructureringsactiviteiten, op te delen in bewoners die de tussenruimte wèl en bewoners die de tussenruimte niet als onderdeel van hun leefomgeving zagen. Het gevolg van deze diversiteit heeft er toe geleid dat de focus in de gesprekken anders lag, wat een één op één vergelijking lastig maakte.

Daarnaast is er voor gekozen om het onderzoek, wat planners betreft, te beperken tot de gemeente en de corporatie, en niet met maatschappelijke instellingen te spreken. Achteraf gezien zou dit meer zicht kunnen geven op machtspositie van de gemeente en de corporatie in het geheel van de bij de herstructurering betrokken partijen.

Tijdens de uitvoering van het onderzoek was het merendeel van de mogelijke tussenruimtes in transitie, er werd gebouwd en er werd gesloopt. Hierdoor was het niet mogelijk om het alledaagse leven in het veel besproken actiegebied zelf te ervaren.

8.2 Betrouwbaarheid en geldigheid

Kenmerkend voor kwalitatief onderzoek is dat kennis gerelateerd is aan de situatie en de context. Dit geldt ook voor de bevindingen uit onderhavig onderzoek. De bevindingen zijn sterk persoons- en situatiegebonden waardoor een herhalingsonderzoek met andere gesprekspartners slechts gedeeltelijk dezelfde resultaten zal geven. De sociale constructie van de tussenruimte en de mening over de totale herstructureringsplannen voor de wijk, blijken niet alleen afhankelijk van de gedefinieerde leefomgeving van de gesprekspartners, maar ook van de persoonlijke omstandigheden. Hierbij valt te denken aan de algehele positieve of negatieve houding, de culturele achtergrond, de leeftijd, de periode dat de gesprekspartner woonachtig is in Transvaal en de betrokkenheid bij de wijk door bepaalde maatschappelijke werkzaamheden.

Om de probleemstelling en de specifieke onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden zijn, binnen de mogelijkheden, de meest geschikte onderzoekslocaties en onderzoekspopulatie gekozen. Er zijn open gesprekken gevoerd waardoor de verwachtingen getoetst konden worden en nieuwe relevante informatie verkregen kon worden. De geldigheid van dit onderzoek zou verbeterd kunnen worden door meerdere diverse gebruikers uit de onderzoekslocatie te spreken, hierbij valt te denken aan kinderen, non-gebruikers, en legale en illegale gebruikers van de actiegebieden. Tevens zou er een completer beeld ontstaan als ook gesproken zou worden met de grotere maatschappelijke instellingen.

8.3 Suggesties voor vervolgonderzoek

Om resultaten een plek te geven in het wetenschappelijke debat over de sociale constructie van ruimte en het tevens mee te laten wegen in het maatschappelijke debat over de planning en uitvoering van herstructureringsactiviteiten en de plek van tussenruimte hierin, zal meer diepgravend onderzoek gedaan moeten worden. Hieruit kan blijken of de resultaten uit dit kleinschalige onderzoek generaliseerbaar zijn.

Tijdens het onderzoek is gebleken dat het, om een completer beeld van het krachtenveld dat speelt rondom de tussenruimte te krijgen, interessant zou zijn om in een vervolgonderzoek de volgende partijen te spreken:

- *Het bredere maatschappelijke veld*
Wat is hun verhouding tot de gemeente en de corporatie en wat is hun ervaring met de mogelijkheden om invulling te geven aan de tussenruimte. Verwacht kan worden dat maatschappelijke instellingen, gezien hun werkzaamheden, dichterbij de bewoners staan en een aanvullend beeld kunnen geven over het gebruik en de belevenis van de tussenruimte.
- *Andere gebruikers*
Te denken valt hierbij aan kinderen, non-gebruikers, tijdelijke gebruikers en illegale gebruikers. Dit om enerzijds meer zicht te krijgen op het werkelijke gebruik van tussenruimte en anderzijds om een beeld te krijgen wat de invloed is van de georganiseerde invulling van de tussenruimtes op de leefbaarheid in de wijk.

Daarnaast zou het interessant zijn om het alledaagse leven in een actiegebied zelf te ervaren door er met enige regelmaat te verblijven en door mee te lopen met bijvoorbeeld de wijkmedewerker. In een vervolg onderzoek zou dit wel uitgevoerd kunnen worden.

LITERATUUR

Bolt, G. & Torrance, M. (2005). *Stedelijke herstructurering en sociale cohesie*. Utrecht: UU.

CBS (1998). *Woningbehoefte onderzoek 1998*.

De Certeau, M. (1984). *The Practice of Everyday Life*. Berkeley: University of California Press.

Frijhoff, W. (2009). Lezing Strategieën en Tactieken. Tijdens: *Stadswijksstudies4 De alledaagse en de geplande stad*. Transcity.

Gans, H.J. (1968). *People and plans. Essays on urban problems and solutions*. New York: Basic Books, Inc.

Gans, H.J. (2002). The Sociology of Space: a use-centered view. *City & Community* 1:4. December.

Gemeente Den Haag (1999). *De kracht van Den Haag*. Den Haag.

Gemeente Den Haag (2004). *Wijkplan Transvaal*. Den Haag.

Gemeente Den Haag (2005). *Voortgangsrapportage Wijkplan Transvaal*. Den Haag.

Gemeente Den Haag (2005). *Structuurvisie Den Haag 2020*. Den Haag.

Gemeente Den Haag. (2007). *De nieuwe aanpak voor Transvaal. Wijkactieplan*. Den Haag.

Gemeente Den Haag (2008). *Stadsdeelanalyse Centrum*. Den Haag: Dienst OCW.

Gieryn, T. F. (2000). A space for place in sociology. In: *Annual review of sociology*. Vol. 26, pp 463 – 496.

Habraken, N.J. (1967). *Het alledaagse: over het ontstaan van de omgeving van alle dag*. Rotterdam: Lemniscaat.

Helleman, G. (2003). Beleidsontwikkelingen en dilemma's in de stedelijke vernieuwing. In: *Handboek Stedelijk Management*. Elsevier.

Huffstadt, M., Kiers, M. & Boonstra, B. (2007). *N13: Schakelen door de Schalen*. Den Haag: Kei-centrum

Kamp, H.G.J. (2003). *Voortgang Stedelijke Vernieuwing en de aanpak van vijftig wijken*. Brief aan de tweede kamer. Zie: <http://www.kei-centrum.nl/websites/kei/files/downloads/brief-kamp-50wijken.pdf>, bekeken op 8 februari 2009.

Kei-kenniscentrum stedelijke vernieuwing. (2007). *Kei-partnerbijeenkomst Tussenwijk Transvaal*. Den Haag.

Kei-kenniscentrum stedelijke vernieuwing (2009). Dossier 56-wijkenaanpak. Zie: http://www.kei-centrum.nl/view.cfm?page_id=1888, bekeken op 9 februari 2009.

Lefebvre, H. (1974). *The production of space*. Oxford: Blackwell.

Lewis, E. (1996). Connecting memory, self and the power of place in African American urban history. In: Goings, K.W. & Mohl, R.A. (red). *The new African American history*. Thousand Oaks, CA: sage.

Lofland, L.H. (1998). *The public realm: exploring the cities quintessential social territory*. New York: Aldine de Gruyter.

Low, S.M. & Zuñiga D.L. (2003). Locating Culture. In: Low, S.M. & Zuñiga D.L. (red.). *The Anthropology of Space and Place: Locating Culture*. Oxford: Blackwell. pp. 1-37.

Manshanden, W.J.J., Koops, O., Jonkhoff, W. & Rosso, M. (2008). *Bouwprognose 2007 – 2012*. Delft: TNO.

Ministerie van VROM (1992). *Rijksnota Beleid Stadsvernieuwing in de Toekomst – Nota Belstato*. Den Haag: Ministerie van VROM.

Ministerie van VROM (1997). *Nota Stedelijke Vernieuwing*. Den Haag: Ministerie van VROM.

Ministerie van VROM (2000). *Mensen, Wensen, Wonen*. Den Haag: Ministerie van VROM.

Ministerie van VROM (2007). *Actieplan Krachtwijken*. Den Haag: Ministerie van VROM

Heeswijk, J. van (2009). Presentatie: Het Blauwehuis in IJburg. Tijdens: *Stadswijksstudies4 De alledaagse en de geplande stad*. Transcity

Overmeyer, K. (2007). *Urban Pioneers*. Studio UC/Klaus Overmeyer.

- Pinkster, F. (2008). *De sociale betekenis van de buurt*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Putnam, R.D. (2000). *Bowling alone. The collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster.
- Reijndorp, A. (2009). Presentatie: de alledaagse en de geplande stad. Identiteit en plek. Tijds: *Stadswijksstudies4 De alledaagse en de geplande stad*. Transcity
- Reijndorp, A., Nio, I. & Veldhuis, W. (2008). *Atlas Westerlijke Tuinsteden*. Haarlem: Transcity / EFL Stichting.
- Rubin, H.J. & Rubin, I.S. (2005). *Qualitative Interviewing. The art of hearing data*. London: Sage Publications.
- Soja, E.W. (1996). *Thirdspace. Journeys to Los Angeles and other real-and-imagined places*. Oxford: Blackwell.
- Sprinkhuizen, A. (2001). De stem van het volk. Over bewonersbetrokkenheid bij herstructurering als sociale interventie. In: *Het sociaal debat. Op het snijvlak van de fysieke en sociale leefomgeving*. Hortulanus, R.P. & Machielse, J.E.M. (red.). Elsevier.
- St-ab. (2000). Wet Stedelijke Vernieuwing Zie: http://www.st-ab.nl/wetten/0800_Wet_stedelijke_vernieuwing.htm bekeken op 16 februari 2009.
- Stieber, N. (1998). *Housing design and society in Amsterdam: reconfiguring urban order and identity, 1900 – 2000*. Chicago: University Chicago Press.
- Venhuizen, H. & Raatgever, A. (2008). *De krachtwijk en haar essentiële marge*. Bekeken op: <http://essentielemarge.bureauvenhuizen.com/wordpress/> , 4 januari 2009.
- Visschers, N & Bruijn, T. de (2008). Beleving van Prachtwijken. *Agora*. Jaargang 24. nr 2. 2008.
- Vogelaar, E. (2007). *Brief aan de tweede kamer: Wijkenselectie en wijkentoe*. Zie: http://www.kei-centrum.nl/websites/kei/files/KEI2003/documentatie/VROM_brief_wijkenselectie_mrt2007.pdf , bekeken op 9 februari 2009.
- VROM-raad (2006). *Stad en stijging, sociale stijging als leidraad voor stedelijke vernieuwing*.

Wittebrood, K. en Dijk, T., van, (2007). *Aandacht voor de wijk. Effecten van herstructurering op de leefbaarheid en veiligheid*. Den Haag: sociaal cultureel planbureau.

Wassenburg, F. & Bosch, E. (2008) *Actualisatie Stedelijke Investeringsopgave 2008 – 2019*. Delft: Onderzoekinstituut OTB.

WRR (2005). *Vertrouwen in de buurt*. Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. Amsterdam University Press.

Zonneveld, J. (2007). *De tussenruimte in kaart gebracht*. Bekeken op: <http://www.archined.nl/archined/6184.html>, op 2 januari 2009.

Internetsites:

www.denhaag.nl

www.OpTrekTransvaal.nl

www.reypoort.nl

www.thuisintransvaal.nl

www.transvaalkwartier.nl

www.vrom.nl

Bijeenkomst:

Laboratorium van de Tussentijd. 16 April 2009. Organisatie: OpTrek Transvaal.

BIJLAGE

Nieuwbouwprojecten Onderzoekslocatie

Fase 1: project Reyipoort

Rondom de Vrijstaathof wordt Reyipoort gebouwd: 51 koopwoningen rondom een bijna 100 jaar oude poort. De ligging van deze woningen is ideaal voor jong en oud: dicht tegen het centrum van Den Haag, maar ook vlakbij het groene Zuiderpark. De verwachting is dat de eerste woningen in het laatste kwartaal van 2008 worden opgeleverd. De verschillende woningtypen van Reyipoort zijn vernoemd naar Afrikaanse ritmes: Abonda, Bolon, Kadan en Damba. De koopprijzen variëren van 194.500 euro tot 283.000 euro.

Abonda

- Ligging: aan de Viljoenstraat
- 3 woonlagen
- Tuin, woonkamer, 3 slaapkamers en ruime zolder
- Koopprijs vanaf 231.500 euro

Bolon

- Ligging: aan de De La Reyweg
- 4 woonlagen
- Tuin, woonkamer, 3 slaapkamers en balkon
- Met een andere indeling zijn 4 slaapkamers mogelijk
- Koopprijs vanaf 233.000 euro

Kadan

- Ligging: aan de Durbanstraat
- 2 woonlagen
- Tuin, woonkamer, 3 slaapkamers
- Ideaal voor starters en jonge gezinnen
- Koopprijs vanaf 194.500 euro

Damba

- Ligging: op de hoeken van het complex aan de De La Reyweg
- Uniek vanwege de grote oppervlakte, zeker voor een binnenstadswijk
- Koopprijs vanaf 283.000 euro

Fase 2: project Via Salsa

Tussen de De La Reyweg, de Kempstraat en de Delagoastraat worden 156 koopwoningen gebouwd: 44 appartementen en 112 eengezinswoningen. Hier woon je vlakbij het Zuiderpark, de Haagse Markt en het centrum van Den Haag, met zijn levendige, veelkleurige winkelstraten. De verwachting is dat de laatste woningen begin 2010 opgeleverd worden. Meer dan de helft van de woningen is al verkocht. De verschillende woningtypen van Via Salsa zijn vernoemd naar sierlijke dansstijlen. De woningen variëren van 180.000euro tot 280.000 euro.

Salsa: appartementen

- Ligging: aan de De La Reyweg
- 3 of 4 kamers met een serre of een terras en een eigen berging
- De appartementen op de bovenverdiepingen zijn toegankelijk met een lift of via het trappenhuis en de galerij
- De benedenappartementen hebben een eigen voordeur aan de De La Reyweg
- Koopprijs vanaf 160.000 euro

Rueda: eengezinswoningen

- Ligging: tussen de Kempstraat en de Delagostraat
- Mooie brede woningen met 4 slaapkamers, een voortuin en een grote achtertuin met buitenberging
- Koopprijs vanaf 232.000 euro

Bachata: drive-inwoningen

- Ligging: aan de Delagostraat
- Drive-inwoningen met een inpandige garage en een multifunctionele ruimte op de begane grond
- 2 slaapkamers en een flink terras
- Koopprijs vanaf 220.000 euro

Merenque: woon-werkwoningen

- Ligging: aan de Kempstraat

- De ruimte op de begane grond is bij uitstek geschikt om in te richten als kantoor, studio, atelier of praktijk
- Wonen gebeurt boven, de woningen hebben 4 slaapkamers
- Koopprijs vanaf 280.000 euro

Aardwarmte

De woningen van Via Salsa worden verwarmd met warmte uit de aardbodem. De voordelen:

- Geen radiatoren maar comfortabele vloerverwarming
- Verwarming in de winter, verkoeling in de zomer
- Kosten zijn gelijk aan verwarming via gas
- Veel minder CO₂-uitstoot, dus goed voor het milieu.

Fase 3. Project Cabo Verde

Op de hoek van de De La Reyweg en de Kempstraat bouwt Staedion Cabo Verde: 32 ruime koopappartementen, 40 vrije sector huurappartementen, 13 vrije sector huureengezinswoningen en 26 sociale huurappartement. Het project ligt tegen Via Salsa aan en heeft dezelfde uitstraling: vrolijk, energiek en levendig.

Appartementen

Aan de Oranjerivierstraat komen 32 koopappartement in 12 verschillende varianten. De appartementen zijn gelegen op de begane grond tot en met de vijfde verdieping. Er zijn drie-, vier- en vijfkamer appartementen met een praktische indeling. Alle woningen worden opgeleverd met een luxe rechte of hoekkeuken. Er zijn verschillende opties en indelingsvarianten mogelijk. Het woonoppervlak varieert van 78 m² tot 135 m². De appartementen op de begane grond beschikken over een eigen entree en een terras van 18 m². De appartementen op de verdieping worden ontsloten via galerijen en hebben een serre. De prijzen van de woningen zijn vanaf 157.500 euro tot circa 195.000 euro v.o.n.

Parkeerplaats

Iedere koper kan een parkeerplaats huren in de halfverdiepte garage op het binnenterrein.

Impulspremie van 10.000 euro

Iedere koper die voor 1 augustus 2009 een woning binnen het project Cabo Verde koopt, krijgt een impulspremie van 10.000 euro van de gemeente Den Haag. Dit bedrag is vrij te besteden. U kunt dit dus uitgeven aan de inrichting van uw huis, een nieuwe auto of een vakantie.

Antenne of satellietontvangst

De woningen krijgen naast een centrale antenne installatie (CAI) ook een aansluiting op een gemeenschappelijk satelliet ontvangst (GSO)

Aardwarmte

De woningen van Via Salsa worden verwarmd met warmte uit de aardbodem. De voordelen:

- Geen radiatoren maar comfortabele vloerverwarming
- Verwarming in de winter, verkoeling in de zomer
- Kosten zijn gelijk aan verwarming via gas
- Veel minder CO₂-uitstoot, dus goed voor het milieu.

Fase 3b: Project Oriënt

In Den Haag wordt een uniek nieuw stukje stad gebouwd. Tussen het centrum en het Zuiderpark, aan de rand van de wijk Transvaal, komt De Oriënt. Hier ontwikkelt ERA Bouw 100 woningen en enkele bedrijfsruimten, gelegen rond fraai aangelegde gemeenschappelijke afgesloten binnenpleinen. De inspiratie voor De Oriënt ligt in de wijk Transvaal en de vele Oosterse culturen die de wijk rijk is. Dat komt vooral tot uiting in bijzondere architectuur met vrolijk gekleurde gevels, Oriëntaalse ornamentiek en silhouetten. Nieuwsgierig naar de beelden? Volg de [tour](#)!

De Oriënt in het kort:

- 69 herenhuizen en 4 hofwoningen met grote terrassen
- 27 appartementen
- 3 binnenpleinen, alleen toegankelijk voor bewoners
- kleurrijke en vrolijke architectuur
- overdekt en afgesloten parkeren
- wonen naar eigen wens: veel indeling- en uitbreidingsopties
- voor iedereen: grote en kleine gezinnen, alleenstaanden, starters, senioren of woonwerkcombinaties.